

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування

О. В. Попко

**СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МАРКЕТИНГОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТОРІВ МОЛОЧНОГО РИНКУ
УКРАЇНИ**

Монографія

Рівне 2020

Рецензенти:

Дейнега І. О., доктор економічних наук, професор кафедри менеджменту Рівненського Державного гуманітарного університету (м. Рівне);

Мних О. Б., доктор економічних наук, професор кафедри маркетингу і логістики Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів);

Сазонець І. Л., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

*Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету
водного господарства та природокористування.
Протокол № 03 від 27 березня 2020 р.*

Попко О.В.

П57 Стратегічні імперативи маркетингової діяльності операторів молочного ринку України : монографія. – Рівне : НУВГП, 2020. – 251 с.

ISBN 978-966-327-460-7

У монографії широкоформатно представлено стратегічні імперативи забезпечення активної присутності вітчизняних операторів на світовому ринку продовольства, окреслено основні виклики й передумови для подальшого розвитку сектора харчової та переробної промисловості України шляхом підвищення стандартів якості й безпечності харчової продукції, зміни технологій виробництва, пропозиції актуальних експортних позицій для зовнішніх ринків. Водночас висока якість й безпечність продукції не гарантують можливості стовідсоткового успішного результату та високого й сталого розвитку на міжнародних ринках. На практиці максимальний синергійний ефект досягається при виготовленні високоякісної продукції за привабливими конкурентними цінами й добре спланованим маркетингом, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції й розширенню товарної номенклатури експорту; диверсифікації ринків збуту, підтримки й розвитку існуючих ринків; просуванню вітчизняного бренду на міжнародних продовольчих ринках.

Результати наукових досліджень, представлені у монографії, можуть бути корисними операторам ринку молока та молочної продукції, державним службовцям, науковим працівникам, викладачам закладів вищої освіти, аспірантам.

УДК 339.37:637

ISBN 978-966-327-460-7

© О. В. Попко, 2020

© Національний університет
водного господарства та
природокористування, 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ РИНКУ ТОВАРІВ І ПОСЛУГ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	6
1.1. Сутність глобалізації та її вплив на світові ринки товарів і послуг	6
1.2. Тенденції функціонування світових ринків товарів і послуг та їх вплив на зовнішньоторговельну діяльність вітчизняних операторів	31
1.3. Стратегічні імперативи забезпечення маркетингової діяльності вітчизняних операторів перспективних секторів економіки на світових ринках	51
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ НА СВІТОВИХ РИНКАХ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ.....	65
2.1. Місце України в забезпеченні світової торгівлі продуктами харчування	65
2.2. Сектор харчової та переробної промисловості в економіці України: основні виклики	84
2.3. Методичний інструментарій експортоорієнтованого маркетингу вітчизняних операторів ринку харчової продукції....	103
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ ТА ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ НА СВІТОВОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ МОЛОЧНОМУ РИНКУ	127
3.1. Маркетингове дослідження світового ринку молочної продукції та місця України в ньому	127
3.2. Ідентифікація проблем та прогнозування тенденцій розвитку молочного ринку України	163
3.3. Аналіз конкуренції на молочному ринку України	179
ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	199
ДОДАТКИ.....	224

ВСТУП

Присутність України в глобальних продовольчих мережах істотно зросла за останні десять років, проте все ще залишається недостатньою. Водночас, зберігаючи високі темпи зростання обсягів виробництва, сектор харчової та переробної промисловості України має значний нереалізований потенціал щодо нарощування експорту продукції з доданою вартістю. З метою активного включення до глобальних ланцюгів доданої вартості необхідно змінити товарну структуру українського експорту з сировинної в сторону збільшення частки готових до вживання актуальних експортних позицій. Таким чином, найбільшу перспективу в секторі харчової і переробної промисловості України надалі представлятимуть готові продукти харчування.

Підґрунтям до написання монографії слугували результати стратегічних досліджень Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), які підтверджують нагальну необхідність нарощування обсягів виробництва і міжнародної торгівлі продовольством з метою забезпечення зростаючого світового попиту й розширення участі провідних країн-імпортерів в досягненні Цілей сталого розвитку ООН, насамперед, подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення раціону харчування.

З огляду на вищевикладене, у монографії широкоформатно представлено стратегічні імперативи забезпечення активної присутності вітчизняних операторів на світовому ринку продовольства, окреслено основні виклики й передумови для подальшого розвитку сектору харчової та переробної промисловості України шляхом підвищення стандартів якості й безпечності харчової продукції, зміни технологій виробництва, пропозиції актуальних експортних позицій для зовнішніх ринків. Водночас висока якість й безпечність продукції не гарантують можливості стовідсоткового успішного результату та високого й сталого розвитку на міжнародних ринках. На практиці максимальний синергічний ефект досягається за виготовлення високоякісної

продукції за привабливими конкурентними цінами й добре спланованим маркетингом, що, своєю чергою, сприятиме підвищенню конкурентоспроможності продукції й розширенню товарної номенклатури експорту; диверсифікації ринків збуту, підтримки й розвитку існуючих ринків; просуванню вітчизняного бренду на міжнародних продовольчих ринках.

Особливу увагу в монографії приділено дослідженню ринку молока та молочної продукції України як одного з висококонкурентних ринків, що характеризується широким асортиментом, відносно високим попитом на молочну продукцію, яка на сьогодні лишається однією з найважливіших складових споживчого кошика населення. Сегмент молочного ринку представлено в розрізі основних експортних товарних груп, серед них: масло вершкове, сир сичужний, сухе молоко, суха сироватка, казеїн. У рамках дослідження визначено основні проблеми і тенденції розвитку вітчизняного ринку молока та молочної продукції, здійснено аналіз обсягів виробництва, експорту та імпорту. Охарактеризовано основних операторів молочного ринку, у тому числі вітчизняних переробників молока та виробників молочної продукції, світових імпортерів та експортерів, наведено середні обсяги споживання на душу населення в окремих країнах світу. На основі проведеного маркетингового дослідження запропоновано методику оцінювання рівня конкуренції на молочному ринку України.

Результати наукових досліджень, представлені у монографії, можуть бути корисними операторам ринку молока та молочної продукції, державним службовцями, науковим працівникам, викладачам закладів вищої освіти, аспірантам.

Автор щиро вдячна шановним рецензентам монографії за цінні рекомендації та слушні пропозиції щодо рукопису дослідження.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ РИНКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

1.1. Сутність глобалізації та її вплив на світові ринки товарів і послуг

Розвиток міжнародної економічної взаємодії спостерігається протягом століть. Проте остання хвиля глобалізації, яка визначається як транскордонне переміщення товарів, послуг, фінансових і трудових ресурсів, припадає на 90–ті роки ХХ століття. Вона поширюється на все більшу кількість країн та встановлює якісно нові економічні зв'язки. Трансформація світового простору в єдину зону з характерними ознаками «стирання» кордонів та поглиблення економічних зв'язків, вимагає правильного розуміння сутності процесів глобалізації, міжнародної економічної інтеграції та їх основних характеристик, що уможливилюватиме оптимальне формування пріоритетів подальшого економічного розвитку.

Теоретичні та прикладні аспекти проблем глобалізації, дослідження економічної сутності й перспектив її розвитку знайшли своє відображення в наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: С. Айтов, О.Білорус, В. Власов, Д. Вільямсон, А. Гальчинський, Н.Гражевська, Д. Гелбрейт, Б. Губський, В. Іноземцев, М.Делягін, Н. Демченко, Н. Карасьова, М. Кастельс, В. Ключко, Ю. Кирилов, Е. Кочетов, І. Кириленко, П. Лаудисіна, Д.Лук'яненко, Е. Макгрю, Ю. Макогон, О. Могильний, А.Некlessа, В. Новицький, І. Осадча, Ю. Пархомов, М. Портер, А. Поччаї, Е. Петерсон, Р. Робертсон, В. Сіденко, С. Сіденко, С.Соколенко, Дж. Сорос, А. Уткін, А. Філіпенко, Т. Фрідман, А.Чухно, Ю. Ясковець та ін.

Завданням даного наукового дослідження є визначення сутності глобалізації, виявлення впливу глобалізаційних процесів на розвиток національних економік і ринків, ідентифікація основних сил впливу на подальший розвиток світових процесів глобалізації, різностороннє вивчення

наслідків глобалізації та зміни пріоритетів у сфері економічної, політичної, соціальної політики.

З метою ідентифікації процесів, що викликані глобалізацією, необхідно дослідити саму етимологію поняття «глобалізації» та представити різні визначення цього терміну в науковій літературі, оскільки і трактування сутності, і визначення особливостей глобалізаційних процесів різними науковими школами представляє інтерес з позиції виділення дискусійних положень та елементів [155, С. 27].

Термін «глобалізація» в сучасній економічній літературі є однією з найбільш часто вживаних категорій та використовується для ідентифікації закономірностей світового економічного розвитку. Термін «глобалізація» походить від французького «global», тобто планетарний, всеосяжний та означає всеохоплюючий процес трансформації світового співтовариства у відкриту цілісну систему інформаційно–технологічних, фінансово–економічних, суспільно–політичних, соціально–культурних взаємозв'язків і взаємозалежностей [2]. Глобалізація охоплює всі сфери суспільного життя, включаючи економіку, політику, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку, впливає на виробництво товарів і послуг, використання робочої сили, інвестиції та технології [59].

На думку одного з провідних соціологів сучасності, професора соціології Каліфорнійського університету, який спеціалізується в галузі інформаційного суспільства М. Кастельс, «Глобалізація – ...постійний процес розвитку капіталістичного способу виробництва, який, долаючи межі часу й простору, наприкінці ХХ століття перетворює світову економіку в глобальну, з новою інфраструктурою, створюваною інформаційними й комунікаційними технологіями» [57]. Інший американський фахівець з питань глобалізації Т. Фрідман у своїх працях відзначає: «Глобалізація – це інтеграція ринків, націй-держав і технологій, що дозволяє індивідуумам, корпораціям, націям-державам досягати будь-якої точки світу швидше, глибше і дешевше, ніж раніше. Глобалізація має свій власний набір економічних правил, які базуються на відкритті, дерегуляції і приватизації національних економік з метою

зміцнення її конкурентоспроможності та збільшення привабливості для іноземного капіталу» [208].

На думку Дж. Пірсона [210], незважаючи на те, що світ продовжує глобалізуватися, як і раніше, існує величезний невикористаний потенціал у цій сфері. Глобалізація є вирішальним фактором зростання і процвітання, розширення ж міжнародного співробітництва, своєю чергою, сприятиме стабільності, а компанії і країни, які підтримують глобалізацію, отримають величезну вигоду. Отже, глобалізація, як безумовна тенденція розвитку людської цивілізації, відкриває додаткові можливості та економічні вигоди країнам світу. Так, наприклад, вона сприяє економії витрат виробництва, оптимізує розміщення ресурсів у світовому масштабі, розширює асортимент та якість продукції на національному ринку, дає можливості використання досягнень науки і техніки [33, С. 14].

Узагальнення трактування глобалізації західними економістами зустрічаємо в наукових працях Я. Шолте [236]:

1) глобалізацію слід розглядати як інтернаціоналізацію, зумовлену поглибленням міжнаціональних соціальних та економічних відносин з пріоритетністю глобальних інтересів; 2) глобалізація як лібералізація; 3) глобалізація як процес, що уніфікує спільні економічні відносини шляхом поширення знань та досвіду через світові інформаційні системи; 4) глобалізація як процес модернізації суспільства шляхом локального самовизначення та поширення модернізму; 5) глобалізація як механізм створення єдиного суспільного простору, що не має територіальних обмежень. Вона є процесом, що трансформує реконфігурацію географії таким чином, що суспільний простір вже не відображається у поняттях територіальних просторів, територіальних відстаней і кордонів [155, С. 28; 160, С. 223–224].

У наукових працях Я. Шолте [237] і М. Каселлі [191] наголошується, що слід розрізняти поняття «глобалізація», «інтернаціоналізація», «лібералізація», «універсалізація» та «вестернізація». На думку авторів, інтернаціоналізація означає збільшення кількості трансакцій і взаємозалежностей між країнами, лібералізація ж становить процес усунення офіційно накладених обмежень на переміщення ресурсів між країнами,

універсалізація – описує процес поширення існуючого досвіду в різних частинах земної кулі. Вестернізація інтерпретується як особливий тип універсалізації, в якій домінує західний тип соціальної структуризації. Всі ці поняття близькі за змістом та часто використовуються як взаємозамінні. Разом з тим, Я. Шолте і М. Каселлі погоджуються з твердженням Фігге [203] і Мартенса [226], які стверджують, що недоцільно здійснювати розмежування зазначених категорій, якщо мова йде про визначення глобалізації в широкому розумінні.

Власне глобальну економіку доцільно розглядати як історичний соціально-економічний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, злиття національних ринків у єдиний світовий простір [9]. Ф. Адамс в своїх наукових працях виокремлює три групи показників глобальної інтеграції: економічні, політичні, соціальні [188, Р. 63]. У продовження цього А. Косе виокремлює де-юре та де-факто показники. Де-юре показники відображають торговельні обмеження, контроль за рухом капіталу, інші регуляторні обмеження вільної торгівлі чи зниження торговельних бар'єрів. Де-факто показники розкривають результати міжнародної торгівлі, зарубіжних інвестицій, міграції робочої сили тощо. Дані кількісні показники щодо торгівлі, фінансів засвідчують реальну участь країни в процесах глобальної інтеграції [188, С. 55].

Основні функції у світовій економіці належать трьом регулюючим інститутам: Міжнародному валютному фонду (МВФ), Світовому банку, зокрема Міжнародному банку реконструкції і розвитку та Світовій організації торгівлі (СОТ). До регулюючих інститутів глобальної економіки також належать регіональні банки, інституції ООН, включаючи її спеціалізовану установу: Продовольчу та сільськогосподарську організацію об'єднаних націй (ФАО) [26; 188].

Глобалізація, за твердженням Міжнародного валютного фонду (МВФ), визначається як зростаючий ступінь інтеграції країн у всьому світі, вона обумовлена, насамперед, торговельними й фінансовими потоками, а також рухом робочої сили й технологій через міжнародні кордони. Організація

Об'єднаних Націй (ООН) розглядає глобалізацію як процес формування загальносвітових принципів життєупорядкування внаслідок стрімкого розвитку транснаціонального фінансово-інформаційного простору на основі новітніх високих технологій [154]. При цьому глобалізація визначається як багатогранний процес, який проявляється у багатьох формах, про що свідчить десята доповідь ООН про розвиток людини 1998 року, підготовлена групою відомих економістів під назвою «Глобалізація з людським обличчям». В якості каталізаторів процесу глобалізації виступають чотири основні чинники: лібералізація ринку, зростання міжнародної торгівлі, збільшення числа міжнародних фінансових угод і руху капіталу, розвиток інформаційних та комунікаційних технологій і логістичних систем.

Науковий доробок українських дослідників з питань глобалізації не поступається напрацюванням західних колег. Вітчизняні науковці розглядають глобалізацію з точки зору комплексного підходу. Так, у науковій праці провідного вітчизняного економіста П. Саблука «Глобалізація і продовольство» зазначено «...на зламі XX–XXI століть світове співтовариство переходить до нової ери глобалізації розвитку», а ... «світовий досвід другої половини XX століття показує, що ніякі специфічні умови, особливості національного розвитку, кризові стани і внутрішні трансформації не можуть ані відмінити, ані відкласти певною мірою об'єктивних законів глобалізації розвитку» [156].

У монографії Ю. Яковця «Глобалізація і взаємозв'язок цивілізацій» відзначається, що «інтеграційні процеси в світовій економіці досягнули такого рівня і тісноти зв'язку між національними економіками, що правильно говорити про глобальну економіку як пріоритетний феномен, який має свої власні закономірності, тенденції, механізми функціонування і розвитку» [187].

Науковці І. Бочан та І. Михасюк зміст глобалізації трактують наступним чином: «глобалізація – тенденція до відходу від окремих національних економічних одиниць у напрямі створення єдиного великого глобального ринку;

історичний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, політичних та соціально-культурних систем, а також взаємодія суб'єктів світосистемних відносин різних рівнів щодо регулювання їх діяльності в різних сферах на єдиному світовому просторі» [9].

У своїх працях вітчизняні дослідники П. Єщенко та Ю. Палкіна відзначають: нині відбувається зміна індустріального способу виробництва постіндустріальним, спостерігається перенесення високих технологій зі сфери матеріального виробництва до сфери інформації, культури, освіти, охорони здоров'я, розвивається сервісна сфера, а також зростає демократизація суспільства та соціальна захищеність населення» [49].

Разом з тим, дослідники з питань глобалізації відзначають не лише позитивні, а й негативні сторони процесів глобалізації. Остання часто супроводжується опором з боку національних економік через нерівномірність отриманих переваг, які здебільшого розподіляються на користь більш економічно розвинених країн. У науковій праці «Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність» професор А.С. Філіпенко відзначає суперечливий діалектичний характер проявів глобалізації, зокрема: зближення, співробітництва в умовах глобалізації, який полягає у дедалі більшій інтернаціоналізації світового господарства, відкритості національних економік, поглибленні міжнародного поділу та кооперації праці, з одного боку, та у прагненні до економічної незалежності і зміцнення національних господарств – з іншого [179].

Відомий дослідник у галузі глобалістики, геополітики та геоeкономіки, член–кореспондент НАН України О. Білорус визначає глобалізацію як завершену економічну мегасистему світового масштабу, основу якої складають нова система і структура продуктивних сил, нова висока глобальна комунікаційна технологія, глобальна валютно-фінансова система і власність транснаціональних корпорацій (ТНК), специфічні економічні відносини і глобальна організація

виробництва й праці [25]. Даючи визначення економічної глобалізації, О. Білорус зауважує, що в її основі лежить уніфікація й інтеграція світової економіки та її особливий синергійний ефект. У своїх наукових працях О. Білорус використовує поняття «закону глобалізації» як одного з головних економічних законів світового розвитку, який передбачає, що країни, котрі не забезпечили власних технологічних проривів глобального характеру, заснованих на глобальних замовленнях та глобальному попиті, втрачатимуть власну світову конкурентоспроможність та незалежність, і не будуть рівноправними учасниками світового ринку. На думку автора, нинішній постіндустріальний етап глобалізації та глобальної інтеграції соціально-економічного розвитку світу позначений низкою нових закономірностей, що набувають характеру об'єктивно чинних законів. Зокрема, початок ХХІ століття вирізнявся суттєвим посиленням дії глобальних чинників розвитку, наростанням впливу силових аспектів глобалізації, поглиблення суперечностей і конфліктів інтересів [6].

З огляду на це, О. Білорус пропонує розглядати глобалізацію з двох точок зору: 1) як природне об'єктивне явище; 2) як силовий насильницький процес, що здійснюється в інтересах «глобалізаторів». На думку автора, глобалізація і панування глобальних корпорацій призводять до незворотної деформації двох основних механізмів ринку, включаючи зміну характеру основного двигуна прогресу капіталістичної економіки – ринкової конкуренції в сторону глобальної монополізації економіки, що, своєю чергою, позбавляє шансів на змагальність не тільки окремих товаровиробників, а й цілі країни. З іншого боку, глобалізація остаточно вбиває вільний ринок, оскільки вихід на нього нових неглобальних країн вкрай ускладнений або закритий. Відбувається трансформація таких регулюючих інститутів, як попит і пропозиція, оскільки глобальні монополії штучно формують «глобальний попит» і «глобальну пропозицію» [7].

Перестороги щодо негативних наслідків глобалізаційних процесів знаходимо і в праці В. Іноземцева «Расколота

цивілізація: системные кризисы индустриальной эпохи»: «...прагнучи наздогнати постіндустріальні країни, нові індустріальні нації намагаються використовувати всі свої переваги, у тому числі і такі, що могли дати лише тимчасовий позитивний результат, породжуючи при цьому небезпечні економічні та соціальні диспропорції» [53, С. 10].

О. Могильний у своїй науковій праці «Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки» вказує на сучасні погляди західних дослідників, які застерігають людство стосовно того, що глобалізація все більше розмиває національні кордони і робить структурно неможливим для окремих націй підтримувати незалежні або навіть автономні економіки, форми правління і соціальні структури. Часто громадські рухи виступають проти глобальних порядків, які запроваджуються Світовим банком, Міжнародним валютним фондом, Світовою організацією торгівлі, іншими фінансовими, економічними й торговими інститутами.

У своїх наукових працях В. Ключко негативні наслідки глобалізації розглядає як «...результат сучасного бурхливого розвитку і невідповідності суспільства до його регулювання. Викликана ринковими силами сама по собі вона не забезпечує ні справедливості, ні соціального прогресу, ні усунення нерівності і потребує великої відповідальності як від національних урядів, так і від міжнародних інститутів по відверненню негативних наслідків» [62].

Так, на думку Н. Демченко, глобалізація обумовлює виникнення низки негативних наслідків соціально-економічного характеру: поглиблюється нерівність та розрив у розвитку багатьох країн, зомбується масова свідомість та втрачається ідентичність, поглиблюється негативний вплив на довкілля, зростають кризові явища у фінансовій, соціально-економічній та політичній сферах. Вигоди від глобалізації, як відзначає Н. Демченко розподіляються досить неоднорідно: «...максимальну вигоду від інтенсифікації економічного обміну отримують розвинуті країни, оскільки саме вони визначають структуру та обсяги світової торгівлі, контролюють обсяги виробництва та споживання, використовують інноваційний

капітал та володіють технологіями, залишаючи країнам, що розвиваються, пристосовуватись до певних міжнародних торгових та фінансових відносин й спрямовувати свою діяльність більшою мірою на розробку власних природних ресурсів» [33, С. 15].

Академік НАН України Ю. Пахомов вважає, що наслідки глобалізації реалізуються переважно через перетікання доходів між країнами на основі нееквівалентного обміну, який глобалізація в багато разів посилює [89]. На думку автора, країна, маючи високі темпи економічного зростання, в процесі глобалізації може виснажуватися, втрачати доходи і навіть відставати від економік з більш низькими темпами зростання. До країн-донорів, які своїми вартісними потоками живлять економіки технологічно успішних країн, Ю. Пахомов відносить й Україну.

З наведених вище трактувань очевидним є неоднозначне ставлення до глобалізації в науковій сфері, оскільки поряд з позитивними елементами «стирання» кордонів та поглиблення економічних зв'язків виникає значна кількість загроз як для окремих країн, так і для окремих суб'єктів господарювання [98]. Узагальнення переваг та негативних сторін глобалізації представлено на рис. 1.1.

Зважаючи на неоднозначне ставлення до глобалізації світової спільноти, триває пошук альтернативних концепцій розвитку людства в ХХІ столітті. Фахівці та дослідники глобалізації донині не виробили єдиного підходу до розгляду в ретроспективі виникнення етапів становлення та чинників розвитку, наслідків і проявів глобалізаційних процесів у світовому економічному просторі, що обумовлено багатогранністю та складністю вищезначеного процесу [1].

Історично теоретико-фундаментальне вивчення глобалізації почалось з шістдесятих років ХХ століття в результаті виникнення нагальної потреби ідентифікації та регулювання міжнародних економічних відносин і становлення світового господарства. Умовний поділ часових періодів формування економічної глобалізації представлено в наукових працях С. Айтова [1]: 1-ий період – середина 60–70-х років

XX століття; 2-ий період – середина 70–90-х років XX століття;
3-ій період – середина 90-х років XX століття

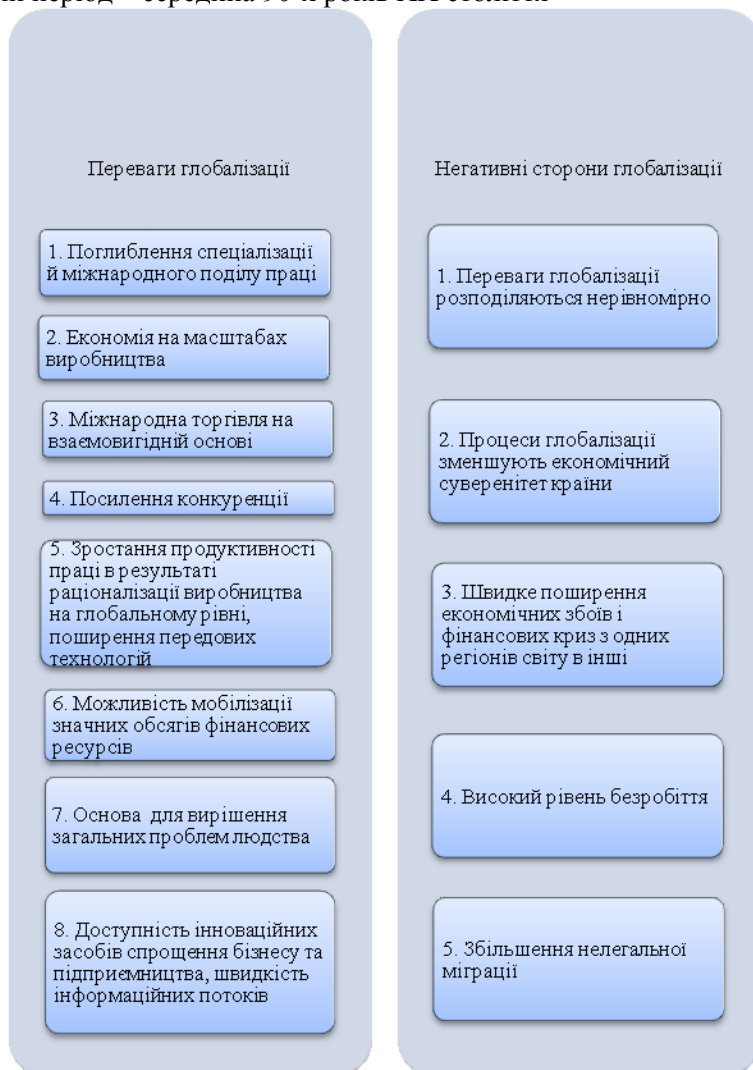

Рис. 1.1. Вплив глобалізаційних процесів
на розвиток національних економік
Джерело: розроблено автором на основі [6; 98; 179]

– початок XXI століття. На думку автора, сутність першого періоду полягає у виникненні та становленні уяви щодо загальних глобальних проблем – продовольчої, екологічної, нестачі мінеральних ресурсів та ін. На даному етапі визначалися межі демографічного та економічного розвитку, у т.ч. на основі математичних моделей. Другий період формування економічної глобалізації характеризується зародженням неолібералізму, що зумовило стрімкий розвиток вільного глобального ринку й обмеження національного впливу. Найбільш поширеним аргументом цієї течії є твердження, що проблеми національних ринків зумовлено недоліками господарської діяльності держави і, щоб їх усунути, необхідно відмовитись від державного втручання, що дискредитувало себе, та повернутися до вільного ринку і вільної конкуренції.

Одночасно в цей період часу зароджувалася й ідея антиглобалізму, зорієнтована на заперечення ідей глобалізації. Розвал Радянського Союзу дав поштовх для розвитку антиглобалістичного напрямку і, відповідно, краху уявлень про переваги об'єднань різних територій, держав і народів до єдиної політичної, економічної та соціальної системи [56].

Масштабне сприйняття глобалізаційних процесів світовою спільнотою розпочалось з середини 90-х років XX і до початку XXI століття, що було, насамперед, зумовлено усвідомленням національними урядами та суспільством нагальної потреби участі в глобальній економічній, політичній, соціальній світовій взаємодії [1]. В рамках третього етапу провідні науковці визначили глобалістику як науку з вивчення закономірностей глобалізації. Останню хвилю глобалізації, починаючи з 1989 року, західні експерти П. Лаудісін та Е. Петерсон з Ради з глобальної ділової політики (GBPC, Global Business Policy Council) умовно поділяють на наступні часові періоди:

1) Глобалізація 1,0 (1989–2000 pp.); 2) Глобалізація 2,0 (2001–2008 pp.); 3) уповільнення процесів глобалізації (2009–2016 pp.) [209].

На думку авторів, у міру того, як країни колишнього Радянського Союзу та Китай лібералізували свою економіку й інтегрувалися в глобальну економічну систему, очолювану

США, відбувався стрімкий розвиток міжнародної економіки. Як зазначається в Звіті Ради з глобальної ділової політики, «стрімкий розвиток глобалізація 1990-х і 2000-х років було зумовлено двома ключовими драйверами. Першим стала відносна геополітична стабільність, другим – безпрецедентне економічне зростання на ринках, що розвиваються, перш за все Китаю та Індії».

Дещо несуттєве уповільнення розвитку глобалізації спостерігалось після серії скоординованих терористичних атак на території США 11 вересня 2001 року. Однак протягом подальших семи років глобалізаційні процеси відносно швидко відновились завдяки міжнародній інтеграції економік країн БРІКС та інших невеликих країн, що розвиваються. Період часу, з 2001 до 2008 року, характеризується стрімким зростанням транскордонних переміщень товарів, послуг, капіталу і мігрантів. Провідні західні аналітики відзначають, що «пів глобалізації» було досягнуто в 2007 році. Так, в 2007–2008 роках світові торговельні потоки сягнули рекордного рівня – 64,3 відсотка світового валового внутрішнього продукту (ВВП), а приплив потоків прямих іноземних інвестицій досяг рекордного значення – понад 2,2 трильйонів доларів. Глобальні потоки портфельних інвестицій також перевищили свій історичний середній рівень, склавши майже 2 відсотки світового ВВП в 2005 і 2006 роках.

Світова фінансова криза і рецесія 2008–2009 років виявилися більш руйнівними для глобальної інтеграції, ніж будь-які попередні виклики, завдавши шкоди не лише глобальній економіці, а й міжнародним економічним зв'язкам. Як наслідок, основні економічні показники глобалізації за цей період знизилися – як в абсолютному вираженні, так і в частці світового ВВП. Слід відзначити, що глобальна фінансова криза менше торкнулася ринків, що розвиваються, ніж розвинені ринки, оскільки вони зберегли позитивні темпи зростання ВВП на рівні 3 відсотків в 2009 році, в той час як темп зростання ВВП на розвинених ринках скоротився на 3 відсотки в цьому ж році.

Після глобальної фінансової кризи 2008–2009 років

світова економіка відновила тенденцію до зростання в 2010 році, багато в чому завдячуючи економіці країн, що розвиваються, у тому числі Китаю.

Подальше уповільнення темпів розвитку глобалізації зумовлено переважно тим, що більшість великих економік вже глобалізовані (за винятком деяких прикордонних ринків в країнах Африки). На сьогодні за ключовими показниками глобальної взаємодії ще не досягнуто докризового рівня.

Наразі країни зіштовхуються з численними проблемами, у тому числі в спробі гармонізувати міжнародні зобов'язання з національними пріоритетами, оскільки міжнародні зобов'язання вимагають повної відповідності міжнародним нормами і процесам, як правило не лише в економічній, а й в соціальній, політичній та екологічній сферах. У монографії А. Голікова, О. Довгаля «Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації» [172] глобальні проблеми сьогодення укрупнено поділяються на: 1) глобальні інтерсоціальні проблеми – проблеми економічної відсталості країн, що розвиваються та світового соціально-економічного розвитку; 2) глобальні антропосоціальні проблеми – проблеми озброєних конфліктів, охорони здоров'я, зростання населення світу та урбанізації; 3) глобальні природно-соціальні проблеми – енергетичні, сировинні, екологічні проблеми та проблеми Світового океану (рис. 1.2).

Глобальні інтерсоціальні проблеми: проблеми економічної відсталості країн, що розвиваються та світового соціально- економічного розвитку	Глобальні антропосоціальні проблеми: проблеми озброєних конфліктів, охорони здоров'я, зростання населення світу, урбанізації	Глобальні природно-соціальні проблеми: енергетичні, сировинні, екологічні проблеми, проблеми Світового океану	Глобальні проблеми
	Зовнішні чинники: волатильність світових цін на продовольство; міжнародне регулювання продовольчої сфери	Внутрішні чинники: рівень розвитку АПК; ефективність державного управління; рівень доходів населення	

Рис. 1.2. Сучасні глобальні проблеми
Джерело: розроблено автором на основі [172]

Західні експерти з питань глобалізації П. Лаудісіна та Е. Петерсон відзначають, що сьогодні глобальний економічний порядок підтримується п'ятьма силами, які змінюють глобальне бізнес-середовище, мають істотний вплив на рівень гнучкості країн, залучених до глобалізаційних процесів, при формуванні національної політики, серед яких: стійка макроекономічна невизначеність; повернення геополітики; посилення націоналізму та протекціонізму; підвищення рівня добробуту населення; зростання зацікавленості до економіки знань [209; 213].

Разом з тим, сучасний стан розвитку глобалізації західні аналітики характеризують як перехідний, який трансформується в реальному часі в нові, ще невизначені форми. Рада з глобальної ділової політики (GBPC) на основі останніх світових тенденцій спрогнозувала чотири можливих сценарії розвитку нової глобальної парадигми (рис. 1.3), серед них: глобалізація 3,0; поляризація; островізація; узагальнення.

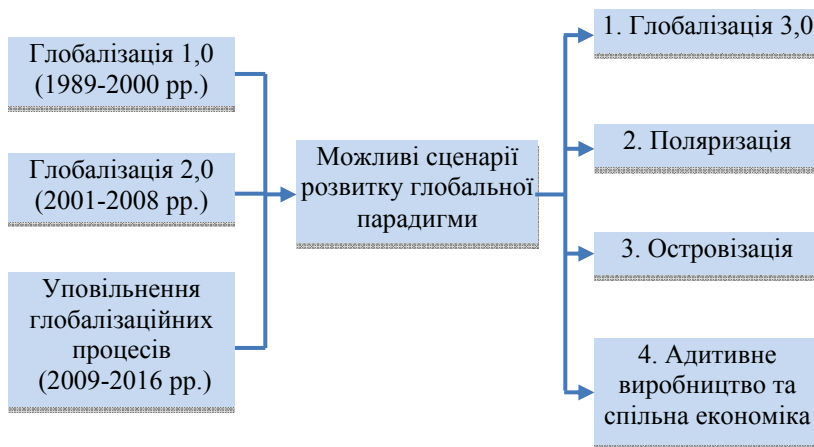

Рис. 1.3. Можливі сценарії розвитку глобальної парадигми
Джерело: розроблено автором на основі [213]

На думку експертів Ради з глобальної ділової політики, перший потенційний сценарій – «Глобалізація 3.0» представлятиме оновлену транскордонну інтеграцію. Такий варіант можливий за умови, що найбільші світові економіки, включаючи США, Китай та ЄС, демонструватимуть високі темпи економічного зростання. При цьому стрімке глобальне економічне зростання можливе за умови зниження геополітичної напруженості та усвідомлення урядів країн, що виграти можна більше від транскордонних економічних зв'язків, гармонізуючи міжнародні правила і стандарти, аніж від націоналізму і протекціонізму. Новим драйвером глобалізації транснаціональні корпорації вбачають країни африканського континенту, включаючи Нігерію, Кенію, Ефіопію і Гану [209].

Другий потенційний сценарій – «Поляризація», за якого зростатиме геополітична напруженість і економічне суперництво, як наслідок – посилення націоналістичних настроїв в Китаї, Росії та в інших країнах, що розвиваються. У результаті формуються окремі блоки геополітичних альянсів і відповідних економічних партнерств. Зокрема в 2018 році США, Канада і Мексика домовилися про нову торговельну Мексикансько-Канадську угоду (USMCA), яка замінить Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (NAFTA), в якій відстежуються антикитайські положення, спрямовані на посилення торговельного тиску на Китай. На думку експертів Economist Intelligence [213], торговельна війна між США та Китаєм триватиме, як мінімум, до 2020 року, що суттєво послабить економічне зростання в обох економіках і негативно позначиться на розвитку глобальної економіки в цілому. Російська Федерація також розширює свою глобальну присутність, кидаючи виклик домінуванню США щодо глобальної безпеки. Інші «гарячі» точки надалі представляють значні ризики для світової економіки. Таким чином, вектор глобальної торгівлі в останні роки зміщується з об'єднання економічних інтересів країн, заснованого на міжнародних правилах та стандартах, в сторону політичних розрахунків і бар'єрів.

Третій можливий сценарій, на думку експертів, – «Островізація», за якого посилюватимуться націоналістичні настрої в ключових економіках світу, що, своєю чергою, може призвести до радикальних протекціоністських заходів. При цьому глобальна торгівля і потоки капіталу різко скорочуватимуться, оскільки продукція виготовляється виключно для внутрішнього споживання, що обумовлено як протекціоністською політикою уряду, так і прихильністю споживачів на користь національних товаровиробників.

Четвертий можливий сценарій – «Адитивне виробництво / Універсалізація» передбачає стрімке поширення адитивного виробництва і спільної економіки. Узагальнення в значній мірі залежить від технічного прогресу, інновацій, зміни традиційних бізнес-моделей. Такий сценарій може розвиватися паралельно з будь-яким з трьох інших сценаріїв.

Кожен із вищезазначених потенційних сценаріїв вже найближчим часом може розвиватися як поодиноким, так і в комбінації з двох та більше. Націоналістична і протекціоністська політика націлена на створення регіональних, національних та субнаціональних економічних островів, в той час як технічний прогрес і поширення 3D-друку сприятимуть формуванню об'єднаних регіональних економік, що може вплинути на скорочення транскордонних економічних зв'язків, а також споживчого попиту на традиційні продукти. Натомість для переходу до сценарію «Глобалізації 3.0» необхідно докласти максимальних зусиль з боку громадськості та політиків світового рівня.

На рис. 1.4 представлено ключові показники глобалізації за різних сценаріїв розвитку глобального порядку.

На даний час окремі країни визнають, що повторити шлях США з її випереджувальними факторами виробництва неможливо. Як наслідок, окремі країни все частіше обирають багатополярну модель сталого соціально-економічного розвитку

[39], яка базується на спеціалізації країн. При цьому економічна інтеграція повинна спиратись на геокультурні та етнорелігійні цінності народів і бути вільною від протиріч системи світового ринку.

Таким чином, сучасна глобалізація – це складний процес економічної інтеграції світової спільноти. Надалі глобалізацію можна реалізовувати шляхом потужної політичної та економічної співпраці провідних країн світу. Зазначені вище протиріччя і проблеми глобалізації потребують осмислення, пошуку нових підходів з розробки ефективних механізмів реалізації процесів глобалізації, визначення національних інтересів кожної країни. Так, О. Білорус наголошує на необхідності пошуку місця України в глобальному світовому економічному просторі, формуючи систему принципів національної ідеї, концепцію та систему національних інтересів, засновані на засадах справедливості держави та добробуту суспільства [25].

Про зв'язок національних економік із сучасними процесами глобалізації свідчать рейтингові оцінки масштабу інтеграції окремих країн в світовий простір. В наукових доробках щодо кількісного вимірювання процесів глобалізації виокремлюють два принципово відмінних підходи до оцінювання рівня глобалізації:

- 1) з використанням моноіндексів;
- 2) з використанням інтегрованих синтетичних індексів.

Показник	Глобалізація 3,0	Поляризація	Островізація	Універсалізація
Економічне зростання	Високе	Помірне	Низьке	Низьке
Рівень безробіття	Низький	Помірний	Помірний	Низький
Нерівність	Помірна	Помірна	Висока	Низька
Торговельні потоки	Високі	Помірні	Низькі	Помірні
Потоки капіталу	Високі	Помірні	Низькі	Низькі
Інтернаціональна міграція	Висока	Помірна	Низька	Низька
Регуляторна конвергенція	Висока	Помірна	Низька	Низька

Рис. 1.4. Ключові показники глобалізації за різних сценаріїв розвитку глобального порядку

Джерело: розроблено автором на основі [209; 213]

Моноіндекси встановлюються, виходячи із впливу глобалізації на окремі економічні чи фінансові показники. Разом з тим, з початку XXI століття провідні економісти досліджують наявні та розробляють нові синтетичні індикатори глобалізації, намагаючись охарактеризувати цей багатогранний процес з різних аспектів та всебічно кількісно його оцінити [168]. Найбільшого поширення та широкого застосування набули АТ

Kearney індекс, індекс глобалізації CSGR, Новий індекс глобалізації NGI, GlobalIndex, Маастрихтський індекс глобалізації (MGI), глобальний індекс DHL, індекс рівня глобалізації країн світу KOF.

Одним із перших композитних індикаторів став індекс глобалізації AT Kearney / Foreign Policy (ATK / FP), який публікувався з 2001 року, дозволяв відстежувати динаміку фінансових, торговельних й інших видів глобальних взаємозв'язків та слугував прототипом для багатьох інших індексів [223]. Індекс глобалізації за версією AT Kearney враховував політичну складову, технології та економічну інтеграцію в глобальному масштабі, слугуючи певним еталоном за набором альтернативних показників. За версією AT Kearney індекс глобалізації розраховувався за 14 змінними для 62 країн світу. В 2007 році Рада з глобальної ділової політики (GBPC) припинила щорічну публікацію AT Kearney індексу.

Індекс глобалізації за версією CSGR, розроблений Центром вивчення глобалізації та регіоналізації, передбачав аналіз 119 країн світу за 16 змінними. При розрахунку враховувались економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Розрахунок індексу глобалізації за версією CSGR проводився у 1982–2004 роки з урахуванням таких фіксованих характеристик за окремими країнами, як чисельність населення, площа землі, вихід до моря та ін.

Новий індекс глобалізації за версією NGI (публікувався з 1995 по 2005 роки) передбачав аналіз 70 країн за 21 змінною та розраховувався як комплексний показник виміру економічних, політичних та соціальних аспектів глобалізації з врахуванням географічних відстаней між країнами, що дозволяло розрізняти глобалізацію та регіоналізацію [226]. У той час як торгівля з сусідніми країнами швидше описує регіоналізацію, торгівля з країнами, більш територіально віддаленими, на думку розробників індексу, може розглядатися як глобалізація. Недоліком методу на основі географічного поділу є те, що для розрахунку необхідно мати двосторонні дані пов'язаних країн, проте така інформація доступна лише за незначною кількістю змінних.

Ще однією версією індексу глобалізації, який доповнив існуючі, з акцентом на соціологічну складову, є GlobalIndex. Соціологічний індекс глобалізації GlobalIndex публікувався в період з 1970 по 2002 роки та визначався за 31 змінною для 97 країн світу, характеризуючи економічні, соціальні, технічні, культурні й політичні аспекти.

Маастрихтський індекс глобалізації (MGI), окрім політичного, економічного, соціального, культурного, технологічного спрямування, охоплював ще й екологічний вимір. Комплексний показник розраховувався на основі 11 змінних для 117 країн в 2000, 2008 та 2012 роках.

Нещодавно компанія DHL, всесвітньо відомий міжнародний логістичний оператор, почала публікувати глобальні індекси зв'язків (DHL Global Connectedness Index), що дозволяє оцінювати міжнародні потоки товарів, капіталу, інформації та людських ресурсів. На відміну від існуючих індексів глобалізації, індекс глобальної інтеграції DHL визначає глобалізацію як концентрацію міждержавних відносин та дає загальну оцінку процесу глобалізації в розрізі окремих країн з врахуванням глибини (інтенсивності) і широти (географічного охоплення) міжнародних зв'язків [210]. В рейтингу DHL 2017 року представлені результати оцінювання останніх трендів, пов'язаних з глобалізацією, для 169 країн світу з урахуванням факту проведення референдуму про вихід Великобританії з ЄС та президентських виборів в США в 2016 році. Незважаючи на зростання антиглобалістських настроїв у багатьох країнах, аналітики DHL відзначають зростання глобальної інтеграції в 2017 році, вперше після глобальної фінансової кризи 2007–2008 років [52]. До п'ятірки найбільш інтегрованих країн світу в 2017 році за версією DHL увійшли Нідерланди, Сінгапур, Швейцарія, Бельгія та Об'єднані Арабські Емірати. Вісім з десяти найбільш інтегрованих країн світу знаходяться в Європі, яка знову підтвердила свій статус регіону з найбільш широкими міжнародними зв'язками, особливо з точки зору обсягів торгівлі та міграції. Другий найбільший інтегрований регіон – Північна Америка, яка лідирує за потоками капіталу та інформації.

Близький Схід і Північна Африка посідають третю сходинку в рейтингу [210].

Одним із найбільш авторитетних у світі є індекс рівня глобалізації країн світу за версією KOF (KOF Index of Globalization), який було сформовано в 2002 році при Швейцарському економічному інституті (KOF Swiss Economic Institute) за участі Федерального Швейцарського технологічного інституту (Swiss Federal Institute of Technology). При формуванні комплексного показника автори проекту виходили з того, що глобалізація визначається як процес, який руйнує національні кордони, інтегрує національні економіки, культури, технології та управління, а також виробляє складні відносини і взаємозв'язки, опосередковані через різноманітні потоки, що включають людей, капітали, ідеї та ін. Індекс за версією KOF почав публікуватися з 2002 року та неодноразово оновлювався, зокрема в 2007 та 2016 році [198].

Індекс глобалізації KOF дозволяє ідентифікувати масштаб інтеграції будь-якої країни в світовий простір шляхом оцінювання різних аспектів глобалізації, зведених в єдиний інтегрований показник та проводити рейтинговий аналіз різних країн. За версією KOF індекс глобалізації з 2007–2015 року розраховувався за 23 змінними для 207 країн світу, починаючи з 2016 року – за 43 змінними для 203 країн світу.

Всі країни, досліджувані в рамках індексу глобалізації, оцінюються за показниками, об'єднаними в три основні групи глобальної інтеграції [209]:

1. Економічна глобалізація – обсяг міжнародної торгівлі, рівень міжнародної ділової активності, торговельні потоки, міжнародні інвестиції, тарифна політика, обмеження і податки на міжнародну торгівлю та ін.

2. Соціальна глобалізація – рівень культурної інтеграції, відсоток іноземного населення, міжнародний туризм, міжнародні особисті контакти, обсяг телефонного трафіку, поштових відправлень, транскордонних грошових переказів, інформаційних потоків, розвиток інформаційно–комунікаційної інфраструктури та ін.

3. Політична глобалізація – членство держав в міжнародних організаціях, участь в міжнародних місіях (включаючи місії ООН), ратифікація міжнародних багатосторонніх договорів, кількість посольств та інших іноземних представництв в країні та ін.

За системою КОФ, починаючи з 2016 року, виокремлюють де-юре та де-факто показники [179, С. 55]. У той час як де-факто глобалізація вимірює реальні міжнародні потоки, де-юре глобалізація вимірює політику та умови, які полегшують або ускладнюють просування усіх видів потоків.

Джерелами інформації при побудові індексу служать спеціалізовані бази даних Світового банку, Міжнародного Валютного Фонду, Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного телекомунікаційного союзу, інших міжнародних організацій та статистичних інститутів.

Україна найбільш активно почала інтегруватись у світогосподарську систему в ХХІ столітті. Про зв'язок вітчизняної економіки із сучасними процесами глобалізації свідчать рейтингові оцінки масштабу інтеграції України в світовий простір, представлені в табл. 1.1 та в додатках А.1-А.4.

За інтегрованим індексом глобалізації КОФ Україна займає середні позиції серед країн, стосовно яких ці показники розраховуються. За даними проведених досліджень, починаючи з 2006 року, спостерігається зростання індексу глобалізації України більш швидкими темпами в порівнянні з темпами зростання світового індексу глобалізації (Додаток А.1).

Проте незважаючи на це, Україна за світовим індексом глобалізації КОФ протягом 2012–2018 років лишається в п'ятій десятці рейтингу країн світу (2012 рік – 44 позиція в рейтингу; 2017 рік – 45 позиція; 2018 рік – 49 позиція) (Додатки А.5-А.11). Перші місця світового рейтингу за інтегрованим індексом глобалізації КОФ в 2018 році посіли Бельгія з максимальним значенням 90,47, Нідерланди – 90,24, Швейцарія – 89,70, Швеція – 88,05, Австрія – 87,91, Данія – 87,85, Франція – 87,34, Велика Британія – 87,23, Німеччина – 86,89, Фінляндія – 85,98 [209].

Таблиця 1.1

Рейтинг України за індексом рівня
глобалізації КОФ в 2012–2018 рр.

Значення показника		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс глобалізації	Рей-тинг	44	47	44	42	41	45	49
	Знач.	68,48	67,78	68,85	69,50	70,71	70,24	70,60
Економічна глобалізація	Рей-тинг	61	64	59	56	54	63	X
	Знач.	67,39	64,84	65,70	67,52	68,89	68,42	X
Соціальна глобалізація	Рей-тинг	69	69	70	69	67	63	X
	Знач.	57,02	57,78	60,06	59,95	61,06	61,05	X
Політична глобалізація	Рей-тинг	43	42	39	40	41	43	X
	Знач.	86,33	86,07	86,05	86,01	86,27	84,90	X

Джерело: розроблено автором на основі [225]

За рівнем економічної глобалізації – спостерігається зниження рейтингу України впродовж останніх семи років. Так в 2012 році Україна за рівнем економічної глобалізації посіла 61 позицію в рейтингу, в 2017 році – 63 позицію (Додаток А.2). Перші місця світового рейтингу за рівнем економічної глобалізації в 2017 році посіли Сінгапур з максимальним значенням 97,77, Ірландія – 94,65, Люксембург – 94,06, Нідерланди – 93,06, Мальта – 91,74, Бельгія – 90,08, Угорщина – 88,75, ОАЕ – 88,06, Маврікій – 88,01, Естонія – 87,54. Для порівняння, Велика Британія за рівнем економічної глобалізації в 2017 році посіла 20 місце, Франція – 30, Німеччина – 34, США – 54, Японія – 78, Китай – 121, Російська Федерація – 125 місце [225].

Натомість за рівнем соціальної глобалізації відзначається зростання рейтингу України на 6 пп. впродовж останніх семи років (2012 рік – 69 позиція в рейтингу; 2017 рік – 63 позиція в рейтингу) (Додаток А.3). Перші місця світового рейтингу за рівнем соціальної глобалізації в 2017 році посіли Сінгапур з

максимальним значенням 91,61, Швейцарія – 91,13, Ірландія – 90,99, Нідерланди – 90,71, Австрія – 90,62, Бельгія – 90,34, Пуерто Ріко – 89,98, Канада – 89,22, Данія – 87,54, Кіпр – 87,17. Для порівняння Франція в 2017 році за рівнем соціальної глобалізації посіла 11 місце, Велика Британія – 13, Німеччина – 14, США – 30, Японія – 48, Російська Федерація – 52, Китай – 81.

За політичною складовою Україна знаходиться на 39-43 місцях в рейтингу (Додаток А.4). До лідерів світового рейтингу за рівнем політичної глобалізації в 2017 році увійшли: Франція – 97,29, Італія – 97,25, Бельгія – 95,79, Швеція – 95,56, Нідерланди – 95,41, Іспанія – 95,23, Австрія – 95,15, Велика Британія – 94,67, Бразилія – 94,30, Швейцарія – 93,40. Для порівняння: Німеччина за рівнем політичної глобалізації в 2017 році посіла – 18 місце, США – 19, Російська Федерація – 20, Японія – 34, Китай – 44.

Надалі формування національної політики України в значній мірі залежатиме від міжнародної політики, прийнятих зобов'язань і поточних процесів. З метою підвищення рейтингових оцінок масштабу інтеграції України в світовий простір доцільно [65]:

1) наростити обсяги міжнародної торгівлі, підвищуючи рівень міжнародної ділової активності, торговельних потоків, потоків міжнародних інвестицій та ін.;

2) підвищити рівень культурної інтеграції, рівень міжнародного туризму, транскордонних грошових переказів, інформаційних потоків та ін.;

3) забезпечити членство в провідних міжнародних організаціях, участь в міжнародних місіях, процесах ратифікації міжнародних багатосторонніх договорів та ін.

На думку професора Національної академії державного управління при Президентові України Р. Войтович, Україна сьогодні, демонструючи свої бажання надмірної відкритості до включення у різні транснаціональні структури, потребує розробки ефективних механізмів власного розвитку та функціонування в умовах глобалізації. Принципової необхідності набуває розробка державної глобалізаційної

політики, яка враховувала б співвідношення геостратегічних сил на глобальному просторі і чітко визначала місце та роль України в ньому. При цьому, як наголошує автор, глобалізаційна політика має бути спрямована переважно на реалізацію національних інтересів не шляхом прилаштування до потреб загальнопланетарної системи розвитку, а завдяки можливості задекларувати і відстояти свою власну національно-регламентовану позицію у глобальному світі [22]. Особливо гостро, як вважає Р. Войтович, сьогодні постає проблема несформованості національної ідентичності, яка перешкоджає державі повною мірою протистояти глобалізаційним викликам з боку інших держав.

У продовження цього, П. Купчак у монографії «Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів» [68] наголошує на необхідності ідентифікації впливу глобалізаційних та інтеграційних процесів на економіку країни в цілому з обов'язковим проведенням досліджень на галузевих рівнях, враховуючи те, що з одного боку, сильних конкурентних позицій країни, які б були здатними сприяти загальному економічному розвитку, явно недостатньо, а з іншого – високі конкурентні позиції окремих вітчизняних галузей на міжнародному ринку можуть виступати локомотивами національної конкурентоспроможності.

Для пошуку компромісних рішень з розвитку міжнародної економічної інтеграції в подальшому, провідні вітчизняні економісти, зокрема професор А. Філіпенко, пропонують наступні підходи [179, С. 56]:

1) розвиток інтеграції в тих економічних просторах, які характеризуються меншою конфліктністю та волевиявленням щодо передачі владних повноважень міжнародним інституціям, акцентуючи увагу більшою мірою на договірно-правових аспектах, ніж на ціннісних. На думку автора, це можуть бути міжнародні угоди в галузі стандартизації, банківської діяльності, оподаткування, міграції робочої сили тощо;

2) забезпечення національного суверенітету та реалізація національних інтересів у глобальному середовищі;

3) інтеграція країн на субглобальному рівні. Проте, на

думку автора, інтенсивна проліферація регіональних торговельних блоків останнім часом створює певну напруженість у світовій торговельній системі, гальмуючи водночас процеси глобальної економічної інтеграції.

З огляду на вищевикладене, можна констатувати наступне: включення України в глобальні процеси, крім нових можливостей, несуть у собі нові ризики й загрози, без врахування яких неможливо формувати вітчизняну стратегію подальшої інтеграції в світовий економічний простір. Оцінювання реального стану господарського комплексу країни, його окремих галузей і власних можливостей є неодмінною умовою для адекватного та своєчасного реагування на глобальні виклики, переорієнтації вітчизняних товаровиробників на нові міжнародні ринки з подальшим нарощенням експорту товарів і послуг з високою доданою вартістю.

1.2. Тенденції функціонування світових ринків товарів і послуг та їх вплив на зовнішньоторговельну діяльність вітчизняних операторів

Поняття «глобалізація» тісно пов'язане з іншими економічними категоріями, зокрема поняттям міжнародної економічної інтеграції. В довідникових виданнях міжнародну економічну інтеграцію найбільш часто визначають як якісно новий етап розвитку і форму прояву інтернаціоналізації господарського життя, що передбачає зближення і взаємоприспосовування, переплетення всіх структур національних господарств, нівелювання відмінностей між економічними суб'єктами—представниками різних держав [46]. На думку американського економіста Б. Бернанке, голови Ради економічних експертів при Білому домі, відлік глобальної економічної інтеграції розпочався ще за часів Римської імперії, за якої існували розвинута транспортна мережа, спільна мова, правова система, валюта [190, Р. 1].

Процеси глобальної економічної інтеграції та економічної глобалізації часто ототожнюються, що, звичайно, не сприяє удосконаленню наукового бачення обох феноменів сучасності

[180, С. 55]. Разом з тим, у більшості наукових праць зустрічаємо, що відмінною рисою міжнародної економічної інтеграції є відсутність будь-якої форми дискримінації іноземних партнерів в кожній із національних економік. При цьому впорядкованість чи договірні засади процесів інтеграції протиставляються певній стихійності глобалізаційних процесів.

У наукових працях А.С. Бебело та О.О. Беляєва відзначено: «...міжнародна економічна інтеграція є широким міждержавним об'єднанням, яке функціонує згідно із спеціальними угодами і має певну організаційну структуру. У рамках такого об'єднання на території країн-учасниць розгортаються визначені види господарської діяльності на особливих пільгових умовах порівняно з іншими країнами» [4, С. 51].

Американський економіст Л. Саммерс, директор Національної економічної ради, до трилеми глобальної інтеграції відносить економічну інтеграцію, публічний (державний, громадський) економічний менеджмент та національний суверенітет [239, р. 9,11]. На думку Л. Саммерса, всі три процеси є суперечливими з економічної та політичної точок зору – регіональна інтеграція може мати не тільки позитивний, а й руйнівний характер, тоді як національний суверенітет є чутливим у політико-правовому плані.

І. Сторонянська та С. Шульц зазначають: «інтеграція...переплетення, взаємопроникнення і зрощення відтворювальних процесів різних суб'єктів господарювання, розділених в просторі, перетворення їх у цілісний господарський механізм», що призводить до глибоких структурних змін усередині економічних систем та формування координуючих і регулюючих інтеграційні процеси структур. Разом з тим, дослідники виокремлюють інтеграцію насильницького і природного характеру. Так, військово-політичний шлях об'єднання на макрорівні або шлях «поглинать» підприємств через фіктивне банкрутство на мікрорівні є прикладами насильницького характеру інтеграції. Натомість природна інтеграція «...базується на властивості економічних систем вступати тільки у взаємовигідні взаємодії»

[164, С. 11].

Відомий вітчизняний економіст, професор А. Філіпенко підкреслює: «На даному історичному етапі рівень глобальної економічної інтеграції є недостатнім у контексті існування політичних складнощів у системі координації та імплементації оперативних змін в економічній політиці. Оптимальною вважається стратегія, за якої країни можуть отримати переваги на відкритих ринках торговельних партнерів, що зрештою може сприяти глобальній економічній лібералізації» [179, С. 56]. При цьому значна увага приділяється інституційній та ресурсній складовим глобальної економічної інтеграції, її головним акторам та механізмам здійснення економічних трансакцій на глобальних ринках [196, Р. 3]. Типовою проблемою, з якою стикається країна у питанні міжнародної інтеграції в світову економіку, про що наголошує А. Філіпенко, є невизначеність здобутків та втрат для національного господарства. Глобальна економічна інтеграція дає максимум користі, коли більшість країн залучена у цей процес та здійснює відповідну політику. Якщо якась країна допускається помилки або політика лібералізації здійснена несвоєчасно, – країна отримує миттєву реакцію з боку міжнародних ринків. За даного припущення країни втрачають економічну динаміку, тоді світ в цілому повертається до нижчого рівня інтеграції [179, С. 56].

В науковій літературі міжнародна економічна інтеграція розглядається в контексті трьох теорій: чистої (абсолютної), митної та монетарної [179, С. 54; 238, С. 6]. Чиста теорія розкриває переваги зовнішньої торгівлі, у тому числі при формуванні торговельно–економічних об'єднань, використовує стандартні мікро– і макроекономічні положення, трактуючи міжнародні економічні процеси. Митна теорія намагається обґрунтувати необхідність запровадження певних протекціоністських заходів із метою ефективнішого використання внутрішніх ресурсів, поліпшення співвідношення між експортом й імпортом, поступової конвергенції до рівня розвинених країн світу. Монетарна теорія пояснює взаємозв'язок макроекономічних величин, що мають грошовий вимір та спираються на мікроекономічний фундамент теорії

виробництва [240].

Міжнародна економічна інтеграція класично розглядалася через призму утворення регіональних економічних об'єднань. Проте в останніх наукових публікаціях зустрічаємо розширене трактування міжнародних інтеграційних процесів, яке включає в себе чотири рівні: глобальний, георегіональний, національний та рівень оператори» [179, С. 55; 240, Р. 243–263; 221, Р. 180–187]. У праці «Глобалізація і економіка України» [160] С. Соколенко наголошує на тому, що глобалізація набуває різного значення залежно від того, про що йдеться: окрему компанію, галузь, країну або світове виробництво взагалі. Глобальна інтеграція, на думку А. Філіпенка, безпосередньо пов'язана з диверсифікацією економічної глобалізації, формуванням глобальних мереж, зокрема: продуктових, інноваційних, логістичних, регуляторних та інших, що, своєю чергою, посилює економічну цілісність глобалізаційних процесів, структурну взаємозалежність елементів [179, С. 55].

Національна економічна інтеграція передбачає формування цілісних господарських комплексів, які включають розвиток поділу і кооперації праці між територіями та галузями економіки, впровадження національних грошових одиниць, створення інституційно-економічної інфраструктури [179, с.57].

Глобалізація на рівні галузі, як вважає С. І. Соколенко, визначається тим, наскільки конкурентоспроможність окремої компанії всередині галузі в даній країні взаємопов'язана з рівнем її конкурентоспроможності в іншій країні. «Чим більше глобалізована галузь промисловості – відзначає автор, – тим більше переваг одержує компанія від внесеної технології, виробничого процесу, фабричної марки. Глобалізовані галузі промисловості мають тенденцію домінувати на кожному ринку одним і тим самим набором глобальних компаній, які координують свої стратегічні дії в усіх країнах своєї активності» [160, С. 47]. Разом з тим, С.І. Соколенко до основних показників глобалізації галузі промисловості відносить: співвідношення обсягів зустрічної торгівлі всередині галузі з обсягом світового виробництва; співвідношення зустрічних інвестицій з усім інвестованим у цю галузь капіталом; пропорції прибутків, що

отримали конкуруючі компанії галузі в усіх головних регіонах світу; нарощування концентрації капіталу. Концентрація капіталу призводить до динамічного розвитку міжнаціональних виробничих комплексів – транснаціональних корпорацій (ТНК) і відбувається через аквізицію та злиття компаній. З позицій наявності ресурсів для інноваційної діяльності та швидкого їх впровадження в реальне життя, безперечно, ТНК є локомотивом прогресу [155, С. 28]. Освоєння нових ринків для товарів багатонаціональних компаній і налагодження ділових зв'язків між філіями на регіональному та глобальному рівнях створюють передумови для використання переваг подібності національних ринків, ефекту масштабу та міжнародної спеціалізації [179, С. 57]. Внаслідок цього, на думку А. Філіпенка, система багатонаціональних компаній стає більш інтегрованою у виробництві, маркетинговій діяльності, фінансових і наукових дослідженнях, розробках та управлінні.

Незважаючи на певні суперечності в тлумаченнях сутності категорій, глобалізація та міжнародна економічна інтеграція, можна констатувати, що вони не є тотожними, проте все ж тісно пов'язані між собою аспекти єдиного процесу, яким характеризуються особливості сучасного етапу розвитку продуктивних сил. Стосовно тлумачення поняття міжнародної економічної інтеграції, ми вважаємо за необхідне зупинитись на методологічному підході, який розглядає міжнародну економічну інтеграцію як процес, що базується на пошуку шляхів взаємовигідної співпраці економічних систем за досягнення максимально можливого синергічного ефекту, оскільки саме на цих засадах, на наш погляд, має відбуватись входження України в світовий економічний простір та визначатись стратегічні орієнтири розвитку національного господарства і його окремих галузей.

Історично склалося, що саме міжнародна торгівля є драйвером глобалізаційних та інтеграційних процесів. Згідно позицією західного економіста Ф. Адамса, до ключових факторів інтеграції світової економіки відносяться: випереджальне зростання міжнародної торгівлі у порівнянні зі зростанням світового ВВП, збільшення фінансових і людських

потоків між країнами в динаміці, доступність та обмін знаннями й інформацією шляхом використання можливостей Інтернет-ресурсів, телебачення задля впровадження новітніх технологій в країнах, що розвиваються, з метою розвитку бізнесу і промисловості [188, Р. 53].

Особливо стрімкий розвиток міжнародної економічної інтеграції відбувся на тлі останньої хвилі глобалізації наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, що було зумовлено відносною геополітичною стабільністю та безпрецедентним економічним зростанням на ринках, що розвиваються, насамперед, країн БРІКС. Темпи зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами у порівнянні з темпами зростання реального світового валового внутрішнього продукту в 2005–2018 роках наведено у Додатку Б.1.

Проте в умовах високої волатильності (мінливості) світу в 2008–2009 роках, якому економісти дають характеристику VUCA (volatile, uncertain, complex and ambiguous – нестійкий, непевний, складний та неоднозначний), зумовленою світовою фінансовою кризою і рецесією 2008–2009 років, спостерігалось уповільнення темпів росту торгівлі товарами, що, своєю чергою, спричинило суттєвий негативний вплив на розвиток міжнародної економічної інтеграції. Внаслідок чого основні економічні показники впродовж 2009–2016 років як в абсолютному вираженні, так і в частці світового ВВП, знизились [209]. У цей часовий період більшість розвинутих ринків та ринків, що розвиваються, демонструють слабкі результати. Так, незважаючи на те, що на такі країни як США, ЄС, КНР припадає до 2/3 світового ВВП, сповільнення темпів зростання ВВП, зокрема Китаю (з 11 відсотків в 2010 році до 6,6 відсотка в 2018 році), несуттєві коливання темпів зростання ВВП США (в межах 1,8-2,2 відсотків), повільне нерівномірне зростання ВВП в країнах ЄС (до рівня 2% в 2018 році), і надалі здійснюватимуть значний вплив на світову економіку.

Починаючи з 2017 року світова торгівля товарами, згідно з аналітичними даними UNKTADstat [200], все ж відновила позитивну тенденцію до зростання. Так, експорт 2017 року в абсолютному вираженні склав 17,7 трильйонів доларів США,

що на 10 відсотків більше за відповідне значення 2016 року, а в 2018 році експорт досяг рекордного рівня – 19,6 трильйонів доларів США. Зростанню міжнародної торгівлі товарами в 2017–2018 роках сприяли більшість країн світу, залучених до міжнародних економічних процесів, та деяких африканських і малих острівних економік. Серед основних країн-експортерів 2017 року відзначають Республіку Корею (15,8 відсотка) і Нідерланди (14,1 відсотка). Темпи росту провідних світових експортерів, зокрема Китаю, США, Німеччини та Японії склали від 6 до 9 відсотків.

Графічна інтерпретація темпів зростання світового товарообороту порівняно з темпами зростання реального валового внутрішнього продукту в розрізі розвинених країн, країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, станом на 2017 рік представлено в додатку Б.2.1. Так, найбільші темпи зростання реального ВВП в 2017 році продемонстрували країни, що розвиваються – на рівні 4,47 відсотка, у тому числі країни Азії та Океанії – 5,6 відсотка, тоді як в країнах американського континенту зростання реального ВВП сягнуло лише 1,2 відсотка. У розвинутих країнах і країнах з перехідною економікою ВВП зростав помірними темпами – 2,3 і 2,1 відсотка відповідно. За прогнозами Economic Intelligence Unit [183] на 2019–2020 роки, річні темпи приросту світової економіки в середньому складуть близько 3 відсотків, економіки КНР – в межах 6 відсотків, економіки США – в межах 2,4 відсотка, в країнах ЄС – 1,8 відсотка. Такі перспективи подальшого розвитку та ключові фактори невизначеності, пов'язані з трьома найбільшими світовими економіками, створюють постійну макроекономічну невизначеність та негативно позначатимуться на перспективах глобального зростання.

Близько п'ятої частини доходів розвинених країн та третьої частини доходів країн, що розвиваються, залежать від експорту [41, С. 22]. Разом з тим, провідні міжнародні аналітики відзначають певний глобальний дисбаланс при порівнянні значень торгових балансів розвинутих країн, країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою (Додаток Б.2.2). Темпи зростання експорту в країнах з перехідною

економікою та країнах, що розвиваються, зокрема американського та африканського континенту, суттєво перевищують темпи зростання імпорту. Натомість в розвинених країнах темпи зростання експорту поступаються темпам зростання імпорту. Так, в період з 2009 по 2017 роки середньорічний профіцит торгового балансу в країнах, що розвиваються, склав 427 млрд доларів США з певною низхідною динамікою в останні три–чотири роки, в країнах з перехідною економікою – профіцит в 2015–2017 роках становив 104 млрд доларів США. Натомість в розвинутих країнах спостерігаємо середньорічний дефіцит торгового балансу в період з 2009–2011 роках на рівні 713 млрд доларів США, в період з 2012–2014 рр. – на рівні 743 млрд доларів США, в період з 2015–2017 рр. – відповідно 680 млрд. доларів США.

Річні темпи приросту експорту в 2017 році в розрізі окремих груп товарів наведено в додатку Б 3.1. Так, впродовж 2016–2017 років спостерігається зростання світового експорту продовольства – на 9,01 відсотка, палива – на 30,5 відсотка, сільськогосподарської сировини – на 12,8 відсотків, промислових товарів, руди, металів, дорогоцінних каменів та немонітарного золота – в середньому на 9%. У структурі експорту більшості розвинутих країн та країн, що розвиваються, зокрема Південної та Східної Азії, переважають промислові товари (70%) (Додаток Б 3.2).

Більшість країн з перехідною економікою, включаючи Росію, а також країни, що розвиваються, зокрема Західної Азії, Північної та Центральної Африки, експортують в основному паливо (50%), у той час як на промислові товари припадає лише чверть експорту. Продукти харчування представлені переважно в експорті країн ЄС, США, країн Океанії, Південної Америки та Східної Африки; руди, метали, дорогоцінні камені та немонітарне золото – в експорті окремих південних, західноафриканських і центральноазіатських країн. Таким чином, аналіз зовнішньої торгівлі за групами товарів засвідчує: країни, що розвиваються, включаючи країни Африки та Америки, імпортують більше промислових товарів у вартісному вираженні, аніж вони експортують. В Америці це компенсується

позитивним сальдо в торгівлі продуктами харчування, рудою, металами, дорогоцінним камінням та немонітарним золотом. В країнах Африки та окремих країнах Азії спостерігається зовнішньоторговельний дефіцит, у тому числі продовольства, еквівалентний чверті загального експорту 2017 року, незважаючи на позитивне сальдо в торгівлі сировиною.

Серед останніх вагомих тенденцій в міжнародній торгівлі відзначають послаблення спеціалізації більшості країн на експорті певного товару. Причиною цього стали підвищення ефективності логістичних систем та розвиток телекомунікацій, що, своєю чергою, сприяє розвитку електронної торгівлі. Фактори виробництва стали відзначатися надзвичайною мобільністю, а експортна композиція багатьох країн мало чим відрізняється одна від одної [243]. Разом з тим, впродовж останніх років відзначається стрімке зростання в галузі міжнародної торгівлі послугами, включаючи маркетингові, логістичні, страхові, фінансові, послуги в сфері туризму, що є цілком характерним для нинішнього постіндустріального періоду.

В міру того, як все більше країн інтегрувалися в світову економіку, величезну кількість людей з країн, що розвиваються і прикордонних ринків було залучено як глобальну робочу силу, що, своєю чергою, мало вплив на зростання добробуту населення. За даними Міжнародного валютного фонду, починаючи з 1990 року дохід на душу населення на ринках, що розвиваються, за паритетом купівельної спроможності виріс більш ніж на 300 відсотків. Одночасно зросли і споживчі витрати, включаючи витрати на продовольство, – з 20 відсотків світового приватного споживання в 1990 році до майже 30 відсотків у 2015 році. Підвищення добробуту населення в країнах, що розвиваються, є ще одним фактором, що сприяє скороченню потоку міжнародної економічно мотивованої міграції. Це, своєю чергою, в міру збільшення обсягів виробництва на внутрішніх ринках, здійснює вплив на уповільнення потоків міжнародної торгівлі товарами та зростання частки послуг. Така тенденція лишається актуальною і в нинішніх макроекономічних умовах, за яких економічні

перспективи багатьох ключових розвинутих ринків невизначені. Разом з тим, розглядаючи перспективи розвитку міжнародної торгівлі, дослідники зазначають, що майбутнє міжнародної торгівлі багато в чому залежатиме і від розвитку технологій, інновацій, сучасних маркетингових комунікацій, ефективності логістичних систем [172, С. 134].

З огляду на вищевикладене, можна сформулювати наступні висновки:

1) стійка макроекономічна невизначеність в глобальному масштабі спричиняє негативний вплив на розвиток міжнародної економічної інтеграції, зокрема уповільнення темпів росту торгівлі товарами. Натомість спостерігається стрімке зростання в сфері міжнародної торгівлі послугами;

2) послаблення спеціалізації більшості країн на експорті певного товару, що зумовлено зростанням ефективності логістичних систем, розвитком телекомунікацій, а відтак – розвиток електронної торгівлі товарами. При цьому фактори виробництва відзначаються надзвичайною мобільністю, а експортні пропозиції світових операторів мало чим відрізняються одна від одної;

3) в країнах Африки та окремих країнах Азії спостерігається зовнішньоторговельний дефіцит, у тому числі продовольства;

4) зростання добробуту населення в країнах, що розвиваються, має вплив на скорочення потоку міжнародної економічно мотивованої міграції, що спричиняє уповільнення потоків міжнародної торгівлі товарами та зростання частки послуг;

5) у короткостроковій перспективі майбутнє міжнародної торгівлі багато в чому залежатиме від розвитку технологій, інновацій, сучасних маркетингових комунікацій, ефективності логістичних систем.

Розвиток економіки України в сучасних умовах посилення глобалізації та міжнародної інтеграції багато в чому обумовлюється наявністю в структурі країни потенційно конкурентоспроможних на світовому ринку галузей промисловості та здатністю вітчизняних операторів ринку

своєчасно реагувати на економічні, технічні й інформаційні зміни [172, С. 241]. При цьому, у якості операторів ринку можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, що здійснюють діяльність з метою або без мети отримання прибутку.

Враховуючи загальні світові тенденції, Міністерством економічного розвитку і торгівлі України було розроблено Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки за трьома сценаріями [147].

Перший сценарій (базовий), основою якого є здійснення реформ, закріплених Середньостроковим планом пріоритетних дій Уряду до 2020 року [158], Стратегії подолання бідності [165], Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період 2020 року [167], Експортної стратегії [45], було закладено до державного бюджету 2018–2020 років. Також, враховуючи, що Україна приєдналась до глобального процесу забезпечення сталого розвитку, у прогнозі відображено поступ, який з певною вірогідністю матиме Україна у досягненні визначених у Національній доповіді «Цілі Сталого Розвитку: Україна» цільових індикаторів цілей за різних сценаріїв розвитку.

Враховуючи світову практику закладання до бюджету прогнозу, який є найменш ризиковим, базовий сценарій передбачає не максимально можливу, а помірну реакцію економіки на впроваджувальні реформи. Основними умовами функціонування економіки за цим сценарієм мають стати [147]:

- зростання попиту на товари українського експорту в умовах позитивної динаміки розвитку основних торговельних партнерів;
- збереження помірного зростання середньорічних цін на світових товарних ринках;
- розширення та диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків, укладання угод щодо функціонування зон вільної торгівлі з окремими країнами;
- покращення інвестиційного клімату, дерегуляція і розвиток підприємництва;

- впровадження нових стандартів виробництва з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції в умовах необхідності освоєння ринків ЄС;
- проведення активної політики зайнятості для прискорення повернення безробітних до трудової діяльності;
- подальше підвищення розміру соціальних стандартів;
- активна співпраця з міжнародними фінансовими організаціями (зокрема МВФ, Світовий банк) в рамках реалізації спільних програм та інші.

Втім, прогнозованої за цим сценарієм інтенсивності змін, за даними Прогнозу економічного і соціального розвитку України [147], буде недостатньо для забезпечення сталого довгострокового зростання і досягнення всіх визначених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [183].

Другий сценарій розвитку вітчизняної економіки (оптимістичний) було розроблено з метою визначення додаткових ефектів (позитивних і негативних), які можуть бути сформовані в економіці внаслідок реалізації складних реформ, включаючи земельну і податкову. Якщо за першим (базовим) розвиток економіки формується під помірним впливом факторів, то за другим, цілеспрямовано створюються умови для появи нових «точок зростання» у вигляді інвестицій та інновацій, що, своєю чергою, сприятиме покращенню якості економічного зростання [147].

Третій сценарій (песимістичний) за інтенсивністю реалізації внутрішньої та зовнішньої економічної політики порівняно з першими двома сценаріями, передбачає суттєво гірші очікувані результати. Припускається, що розвиток економіки відбуватиметься в умовах гіршої зовнішньоекономічної кон'юнктури та повільнішого зростання міжнародних торговельних зв'язків, що, своєю чергою, стримуватиме розширення зовнішнього попиту на вітчизняні товари та негативно позначатиметься на надходженні фінансових ресурсів в країну. Поряд з цим, спостерігатиметься скорочення виробництва в експортоорієнтованих напрямках промислової діяльності, що негативно позначатиметься на загальних темпах зростання промислового виробництва. Слабке

впровадження внутрішніх реформ може спричинити загострення структурних диспропорцій в економіці, у тому числі через реалізацію не в повному обсязі зовнішнього та інноваційно-інвестиційного потенціалу економічного розвитку внаслідок вкрай обережної позиції інвесторів. До ризиків, реалізація яких впливатиме на справдження прогнозних оцінок, експерти відносять: невизначеність ситуації на сході країни з постійною загрозою ескалації бойових дій; продовження тенденції нарощення обсягів трудової міграції з ймовірним подальшим дефіцитом людських ресурсів в Україні; призупинення співпраці з міжнародними фінансовими організаціями [147].

Одними з основних макроекономічних особливостей розвитку економіки України є її незначний розмір (ВВП у 2018 році – 124,6 млрд дол. США за офіційним курсом або 0,15% світового ВВП, 58-ме місце в світі з 189 країн) та відкритий характер (частка експорту у ВВП впродовж 2012–2018 років знаходиться в межах 45-49%) [41, С. 28]. Разом з тим, динаміка ВВП України характеризується високою волатильністю, зокрема критичним виявилось річне значення ВВП 2009 року, що було зумовлено глобальною фінансовою кризою, внаслідок чого відбулось зниження його рівня на 15% до рівня 117228 млн дол. США. Незважаючи на зростання рівня ВВП в 2010 та 2011 роках (4,1 відсотка та 5,5 відсотка відповідно), збройна агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалася з березня 2014 року, негативно вплинула на економіку. Це призвело до зменшення рівня ВВП на 6,6 відсотка та 9,8 відсотка у 2014 та 2015 роках до рівня 90615 млн дол. США [45]. Починаючи з 2016 року економіка України характеризувалася ознаками поступового подолання негативних наслідків кризи. У цілому протягом 2016–2018 років відбулось зростання ВВП до рівня 124603 млн дол. США, проте це значення все ж не досягнуло рівня ВВП 2013 року.

За Прогнозами економічного і соціального розвитку України [147, С. 15], реальне зростання ВВП в 2021 році у разі реалізації базового сценарію розвитку економіки незначно перевищить докризовий рівень і становитиме 101,6 відсотка до

рівня 2013 року при збільшенні в 2019–2021 роках в середньому на 3,6 відсотка щорічно (у 2019 році на 3 відсотки). При цьому динаміка розвитку окремих сфер економіки все ще демонструватиме відставання від докризового рівня. Перш за все, це стосується зовнішньоторговельної діяльності та окремих показників виробничої сфери. Навіть за динаміки середньорічного зростання у 2019–2021 роках промислового виробництва на 4,5 відсотка, експорту товарів та послуг на 8,7 відсотка, імпорту товарів та послуг на 8,5 відсотка, у 2021 році у разі реалізації базового сценарію не вдасться досягнути у цих сферах докризового рівня: у 2021 році промислове виробництво знаходитиметься на рівні 95,4 відсотка до рівня 2013 року, експорт товарів та послуг – на рівні 94,8 відсотка, імпорт товарів та послуг – 91,6 відсотка [147, С. 16].

Враховуючи вплив більш сприятливих факторів економічного і соціального розвитку України, за оптимістичним сценарієм в 2019–2021 роках прогнозується середньорічне зростання індексу промислового виробництва на 6,1 відсотка (у 2019 році – на 5,1 відсотка), обсягів виробництва сільськогосподарської продукції – на 1,9 відсотка (у 2019 році – на 2,6 відсотка), ВВП – на 4,8 відсотка (у 2019 році – на 4,1 відсотка) [119, С. 17].

За песимістичним сценарієм прогнозується зростання ВВП в середньому на рівні 1,6 відсотка щорічно (у 2019 році – 1,1 відсотка). Така повільна економічна динаміка обумовить збереження за підсумком 2021 року відставання від докризового рівня ВВП (ВВП у 2021 році становитиме 95,7 відсотка до рівня 2013 року) [147, С. 18].

У травні 2019 року КМУ на основі базового сценарію було схвалено Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки, який і було закладено в основу державного бюджету України на 2020 рік.

Представлений у прогнозі сценарій передбачає два варіанти очікуваних макроекономічних показників на 2020–2022 роки, які різняться між собою рівнем інтенсивності підвищення економічних і соціальних стандартів (Додаток Б.4). Основні прогнозні макроекономічні показники економічного і

соціального розвитку України на 2020–2022 роки наведено на рис. 1.5.

Перший варіант очікуваних макроекономічних показників економічного розвитку України	Другий варіант очікуваних макроекономічних показників економічного розвитку України
<ul style="list-style-type: none">• 1. Приріст ВВП 2020 р. - 3,7 %, 2021 р. - 3,8 %, 2022 р. - 4,1%.• 2. Зростання споживчих цін • 2020 р. - 6,4 %, 2021 р. - 5,6 %, 2022 р. - 5,3 %.• 3. Приріст індексу цін промислової продукції 2020 р. - 8,2 %, 2021 р. - 8%, 2022 р. - 6,1%.• 4. Приріст експорту товарів і послуг 2020 р. - 7,8 %, 2021 р.- 7,1 %, 2022 р. - 7,4 %.• 5. Приріст імпорту товарів і послуг 2020 р. - 9,6 %, 2021 р.- 7,9 %, 2022 р. - 8,5 %.	<ul style="list-style-type: none">• 1. Приріст ВВП 2020 р. - 4,8 %, 2021 р. - 5,5 %, 2022 р. - 6,5 %.• 2. Зростання споживчих цін • 2020 р.- 6,6 %, 2021 р.- 5,5 %, 2022 р. - 5,2 %.• 3. Приріст індексу цін промислової продукції 2020 р. - 9 %, 2021 р.- 8 %, 2022 р. - 5,7%.• 4. Приріст експорту товарів і послуг 2020 р. - 8,8 %, 2021 р.- 9,3 %, 2022 р. - 8,5 %.• 5. Приріст імпорту товарів і послуг 2020 р. - 12,9 %, 2021 р.- 13,1 %, 2022 р. - 10,6 %.

Рис. 1.5. Основні прогностні макроекономічні показники економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки
Джерело: розроблено автором на основі [144]

Так, перший варіант у 2020 році передбачає зростання ВВП до 3,7%, у 2021 році – 3,8%, у 2022 році – 4,1%. При цьому зростання споживчих цін очікується на рівні 6,4% у 2020 році, 5,6% у 2021 році, 5,3% у 2022 році [177]. Згідно з другим варіантом у 2020 році прогнозується зростання ВВП на рівні 4,8%, у 2021 році – на 5,5%, у 2022 році – на 6,5%. За такого варіанту сценарію зростання споживчих цін очікується на рівні 6,6% у 2020 році, 5,5% у 2021 році, 5,2% у 2022 році [144; 160].

Разом з цим, згідно з Прогнозом економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки, очікується від’ємне сальдо торговельного балансу: 1) за першим варіантом в 2020 р. – 13781 млн дол. США, 2021 році – 14920 млн дол. США, в 2022 році – 16113 дол. США; 2) за другим варіантом відповідно – 13955 млн дол. США, 15603 млн дол. США, 17250 млн дол. США.

Проте незважаючи на песимістичні прогнози, у короткостроковій перспективі, згідно Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки, очікується подальша реалізація зусиль вітчизняних операторів ринку в напрямку розширення та диверсифікації українського експорту через поглиблення зовнішньоекономічних відносин з країнами ЄС, Азії та Африки, на фоні прогнозованого міжнародними фінансовими організаціями сталого розвитку світової економіки та утримання помірних цін на світових товарних ринках українського експорту [177].

До переваг експорту порівняно з продажами на внутрішньому ринку можна віднести збільшення обсягів реалізації продукції, підвищення рівня рентабельності продажів, економія на масштабах, зниження волатильності основних макроекономічних показників, покращення іміджу операторів ринку в роботі з контрагентами, у тому числі й на внутрішньому ринку. У цілому вихід на зовнішні ринки дозволить не лише підвищити імідж вітчизняних операторів, а й забезпечити економічний добробут держави [104, С. 193].

Разом з тим, здійснення експортної діяльності вітчизняними операторами ринку зумовлює не лише переваги, а й певні виклики (рис. 1.6).

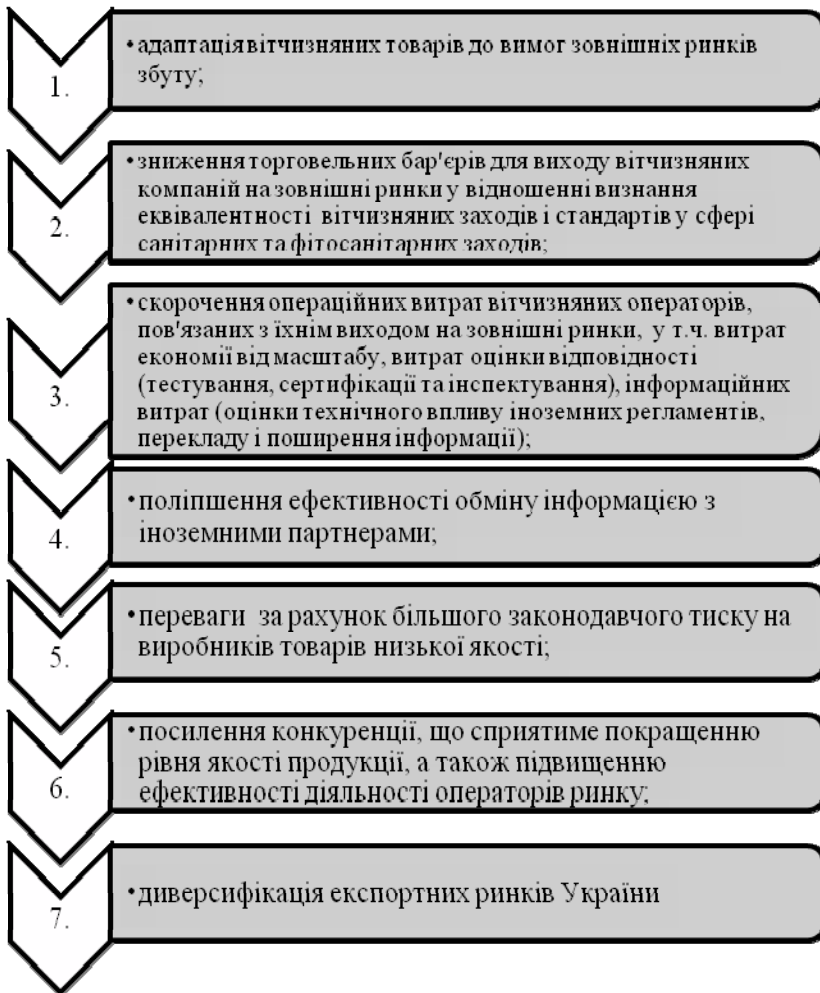

Рис. 1.6. Виклики експорту вітчизняної продукції
Джерело: розроблено автором на основі [104; 91]

До основних проблем вітчизняного експорту можна віднести [41, С. 29]:

1) використання операторами ринку природних факторів конкурентоспроможності: у структурі експорту країни лівова

частка припадає на мінеральну сировину, аграрну продукцію, продукти металообробки, робочу силу. Маючи важливе значення для економіки, український експорт на сьогодні носить переважно сировинний характер (за результатами 2016–2018 років продукція агропромислового комплексу, металургійної, хімічної промисловості та мінеральної сировини становила 70 відсотків експорту), що свідчить про неефективне використання ресурсів, ставить українську економіку в залежність від коливань цін на світових ринках і містить потенційні ризики для економічної і соціальної стабільності [45];

2) повільні темпи інтеграції вітчизняних операторів у глобальні ланцюги створення доданої вартості;

3) вихід вітчизняних операторів ринку з регіональних виробничих мереж з російськими компаніями внаслідок торгової війни Російської Федерації проти України та військової агресії на сході України, що, своєю чергою, збільшує ризики залучення вітчизняних виробників до міжнародних виробничих мереж;

4) поглиблення та розширення політики неопротекціонізму національних виробників урядами інших країн.

Найбільш розповсюдженими інструментами обмеження експорту з інших країн, у тому числі з України, у світовій практиці є внутрішні субсидії, сприяння експорту, тарифи, захисні заходи, державні закупівлі, використання яких веде до розвитку антиімпортного виробництва, процесів ресорсінгу, подальшої локалізації, а отже, створює нові бар'єри для українських експортерів.

Окреслені проблеми суттєво обмежують можливості вітчизняних операторів щодо переорієнтації та формування нових виробничих зв'язків у міжнародних ланцюгах створення доданої вартості. На жаль, існуючі на сьогодні умови для діяльності вітчизняних операторів ринку не стимулюють їх до розвитку інноваційної діяльності та не сприяють диверсифікації економіки. Як наслідок, структура експортного кошика складається з незначної кількості товарів з відносно низькою

доданою вартістю переважно сировинного характеру. Загалом конкурентоспроможність вітчизняних операторів ринку залежить від ряду чинників, які умовно можна поділити на перешкоди щодо пропозиції, перешкоди для ведення бізнесу, перешкоди для доступу до ринків та перешкоди для розвитку (рис. 1.7).

Перешкоди щодо пропозиції	Перешкоди для ведення бізнесу	Перешкоди для доступу до ринків	Перешкоди для розвитку
<ul style="list-style-type: none"> • низька продуктивність праці; • низька мобільність робочої сили; • складність отримання кредитних коштів; • низький рівень внутрішніх та прямих іноземних інвестицій; • недостатня система підтримки інновацій 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатній рівень конкуренції в окремих секторах економіки; • застаріла транспортна інфраструктура та промислова структура; • зарегульованість та бюрократичність процедур; • відсутність ефективних засобів захисту прав інтелектуальної власності; • неефективність митних процедур та низький рівень інституційної підтримки 	<ul style="list-style-type: none"> • недостатнє використання можливостей переваг національної торгівлі; • труднощі під час дотримання вимог технічних регламентів; • обмежені знання вимог та умов доступу на іноземні ринки; • недостатні маркетингові заходи з просування українських товарів 	<ul style="list-style-type: none"> • високий рівень бідності; • скорочення чисельності населення; • втраті кваліфікованих працівників; • гендерна нерівність; • міжрегіональні відмінності та ін.

Рис. 1.7. Чинники низького рівня конкурентоспроможності вітчизняних операторів ринку

Джерело: розроблено автором на основі [45; 132]

У контексті сучасних світових економічних тенденцій відстоювання Україною власних інтересів можливе лише за умови її членства у впливових міжнародних організаціях або інтегрованих об'єднаннях [156].

На сьогодні Україна є членом більше сорока міжурядових і неурядових міжнародних організацій. За роки незалежності Україна увійшла до складу Міжнародного валютного фонду (1992 рік), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (1992 рік), стала повноправною учасницею Організації з безпеки і співробітництва в Європі (1995 рік), повноправним членом такої впливової міжнародної регіональної інституції, як Рада Європи (1995 рік) [68, С. 11].

Разом з тим, Україна є членом міжнародної Організації з продовольства і сільського господарства при Організації об'єднаних націй (FAO, Food and Agricultural Organization, 2003 рік), Світової організації торгівлі (2008 рік).

В 2014 році було підписано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію України з ЄС), яка замінила Угоду про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною. Такий поступ дозволяє перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Політичну частину Угоди про асоціацію України з ЄС було підписано 21 березня 2014 року, економічну частину – 27 червня 2014 року [174]. У зв'язку з цим, режим поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі, положення щодо якого є складовою даної Угоди, застосовується з 1 січня 2016 року. Крім того, 1 жовтня 2017 р. набрали чинності додаткові торговельні преференції ЄС, які діятимуть протягом трьох років та передбачають додаткову або прискорену лібералізацію для окремих товарів походженням з України. З метою пошуку додаткових можливостей для розширення присутності вітчизняних товарів на ринках ЄС Уряд розпочав процес приєднання України до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження (вересень 2016 року), а також започаткував діалог Україна – ЄС високого рівня щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості (березень 2017 року). Крім того, ратифіковано Угоду про вільну торгівлю між Канадою та Україною, укладено 18 угод про вільну

торгівлю (ЄС, СНД, ЄАВТ, ГУАМ, Канада, Грузія, Чорногорія, Македонія), що охоплюють 45 країн та відкривають доступ до 800 млн потенційних споживачів [45]. Разом з тим, для ведення переговорів щодо підписання Угоди про оцінку відповідності та прийнятність промислових товарів (АСАА) з ЄС Україна повинна привести свою нормативно-правову систему у відповідність із законодавством ЄС, зокрема: прийняти технічні регламенти і національні стандарти, гармонізовані відповідно з директивами ЄС та європейськими стандартами. Необхідно також забезпечити, щоб українські інституції, зокрема органи стандартизації, метрології та оцінки відповідності, агентство з акредитації та органи державного ринкового нагляду та контролю, здійснювали свою діяльність на основі принципів та практик, що є аналогічними принципам та практикам діяльності відповідних органів в ЄС [45; 145].

Підсумовуючи вище викладене, можна констатувати той факт, що на сьогодні близько половини ВВП України формується за рахунок експорту. Проте маючи важливе значення для економіки України, вітчизняний експорт поступається імпорту, носить переважно сировинний характер, що ставить економіку країни в залежність від коливань світових цін і несе в собі ризики для економічної та соціальної стабільності. Разом з тим, відзначаються повільні темпи інтеграції вітчизняних операторів у глобальні ланцюги створення доданої вартості через поглиблення та розширення політики неопротекціонізму національних виробників інших країн. В таких умовах однією з головних передумов ефективного функціонування національної економіки, запорукою її динамічного розвитку та відповідно стратегічним завданням є масштабне зростання присутності України на зовнішніх ринках. Втрата традиційних ринків, яка відбулася протягом останніх років, підсилює необхідність пошуку ефективних рішень для розвитку експорту української продукції вітчизняними операторами ринку.

1.3. Стратегічні імперативи забезпечення маркетингової діяльності вітчизняних операторів на світових ринках

В умовах членства України з травня 2008 р. у Світовій

організації торгівлі, а також підписання та ратифікації 16 вересня 2014 року Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом стає все більш актуальною проблема вивчення зовнішньоекономічних аспектів розвитку найбільш перспективних експортоорієнтованих галузей економіки України [174].

Тому в грудні 2017 року розпорядженням КМУ було затверджено Експортну Стратегію України на 2017–2021 роки [40], кінцевою метою та основним завданням якої є перехід до експорту наукомісткої інноваційної продукції для сталого розвитку та успіху України на світових ринках.

Даний документ окреслює орієнтири для розвитку торговельних відносин України, подолання перешкод та використання наявних можливостей для розвитку експорту.

До стратегічних цілей розвитку зовнішньої торгівлі в умовах глобалізації віднесено [141]:

1) створення сприятливих умов для розвитку сфер торгівлі та інновацій з метою диверсифікації експорту українських товарів та послуг;

2) розвиток послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність вітчизняних операторів ринку;

3) удосконалення навичок і компетенцій вітчизняних операторів ринку, необхідних для участі у міжнародній торгівлі.

Отже, задля створення сприятливих умов для розвитку сфер торгівлі та інновацій з метою диверсифікації експорту українських товарів та послуг Експортною стратегією передбачається: зміцнення комплексної інституційної основи для стимулювання інновацій; зміцнення інноваційного потенціалу підприємств; поліпшення правових та економічних умов для здійснення торгівлі.

Основним елементом реалізації розвитку послуг з підтримки бізнесу та торгівлі, здатних підвищити конкурентоспроможність вітчизняних операторів ринку, є поліпшення наявної інфраструктури власне з підтримки торгівлі, а також розроблення дієвих фінансових рішень для

підприємств й спрощення процедури торгівлі. Для досягнення визначеної цілі передбачається [45]: 1) вдосконалення механізму координації діяльності інституцій з підтримки торгівлі, залучених до реалізації торговельної політики та розвитку експорту; зміцнення мережі інституцій, що надають експортерам послуги з підтримки бізнесу та торгівлі.

Велике значення для успішного досягнення зазначених цілей матимуть заходи з координації відповідних зусиль, моніторинг та мобілізація необхідних ресурсів. Для реалізації відповідних заходів та досягнення стратегічних цілей пропонується ряд механізмів, які повинні базуватися на партисипативному підході і партнерстві між державою та приватним сектором [142]. З цією метою центральні органи виконавчої влади, установи та організації, до компетенції яких віднесені питання розвитку міжнародної торгівлі, повинні утворювати єдину цілісну систему, мати ефективний механізм координації своїх дій та надавати підприємствам широкий спектр послуг, необхідних для їх успішної діяльності на зовнішніх ринках. Такими послугами можуть бути: поширення інформації про чинні умови та можливості виходу на нові ринки, надання консультацій щодо визначення зовнішнього попиту на товари (роботи, послуги), надання практичних рекомендацій стосовно вдосконалення продукції з метою підвищення конкурентоспроможності на міжнародних ринках.

Основним елементом виконання завдання з удосконалення навичок і компетенцій операторів ринку, необхідних для участі в міжнародній торгівлі, є забезпечення необхідною підтримкою всіх, хто має намір займатися підприємницькою діяльністю, шляхом створення умов для розвитку бізнес-ідей. Крім того, важливою умовою є забезпечення синхронізації і досягнення балансу між навичками, які потребують сьогодні підприємства, та навичками, які формує система освіти; виведення бізнесу з тіні; мобільності робочої сили.

Наразі Україна вже досягла певного прогресу в удосконаленні своєї інвестиційної політики та запровадила реформи, спрямовані на покращення бізнес-клімату і залучення

інвестицій. Разом з тим, доцільно переглянути підходи до створення привабливого для інвесторів іміджу.

Водночас Україна повинна визначити перспективні сектори, які мають потенціал для зростання, запровадження інновацій та створення нових робочих місць, а також використання прямих іноземних інвестицій для потреб регіонального розвитку. Стабільна та передбачувана регуляторна політика, адекватні стимули для інвесторів, добре скоординована робота органів державного управління та належні правила захисту конкуренції повинні стати тими елементами, які допоможуть створити сприятливі умови для інвесторів. Також вирішальний вплив на покращення бізнес-середовища має справити реалізація програми реформ згідно із зобов'язаннями України в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [157].

Враховуючи мету та стратегічні цілі подальшого економічного розвитку в рамках Експортної стратегії України [141], зважаючи на необхідність концентрації зусиль в умовах обмежених ресурсів, було встановлено наступні перспективні сектори економіки для розробки секторальних та крос-секторальних експортних стратегій та подальшого просування продукції цих галузей (товарів, робіт, послуг) на зовнішніх ринках. Так, до перспективних секторів віднесено:

- 1) інформаційно-комунікаційні технології;
- 2) креативні індустрії;
- 3) туризм;
- 4) технічне обслуговування та ремонт повітряних суден;
- 5) виробництво запасних частин і комплектувальних виробів для аерокосмічної та авіаційної промисловості;
- 6) машинобудування;
- 7) харчова і переробна промисловість.

Обрані сектори економіки безперечно здатні сприяти інноваціям, модернізації і створенню високої доданої вартості з потенціалом розвитку малих та середніх підприємств, високим попитом на світових ринках. Разом з тим, перспективні сектори здатні забезпечити створення нових робочих місць, залучення інвестицій, а також залучення країни ринку до глобальних

ланцюгів доданої вартості.

До крос–секторів було включено транспортування та спрощення умов торгівлі, вдосконалення навичок, інновації для експорту, торговельну інформацію та просування експорту.

Відбір перспективних секторів економіки проводиться на основі критеріїв відбору, представлених нами на рис. 1.8.

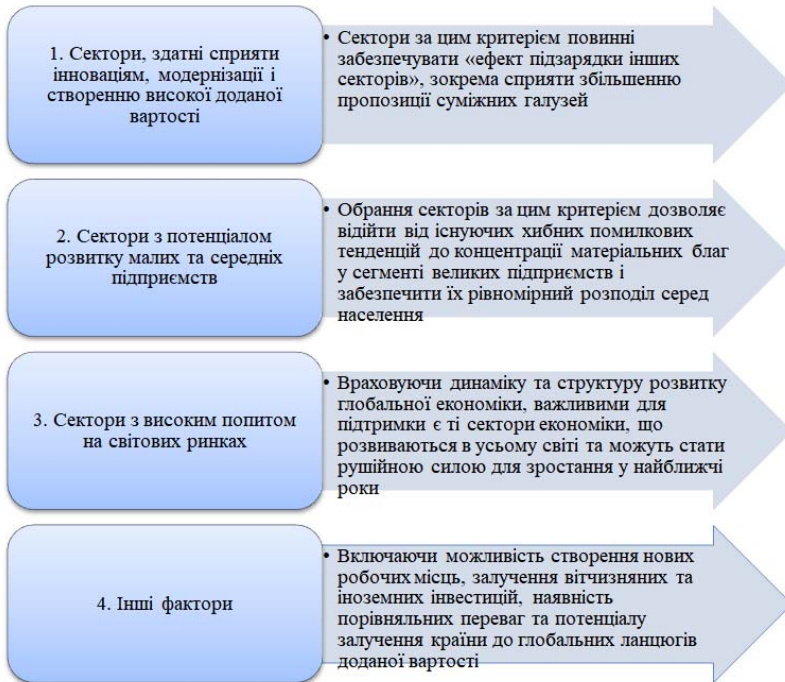

Рис. 1.8. Критерії відбору перспективних секторів економіки

Джерело: розроблено автором на основі [45; 141]

На рівні держави реалізація експортних стратегій здійснюється в межах повноважень та за координації Міністерства економічного розвитку. Запорукою ефективного виконання експортних стратегій є активна участь міністерств та центральних органів виконавчої влади, інститутів громадянського суспільства, а також підвищення рівня

комунікацій між різними сторонами, що залучені до реалізації тієї чи іншої стратегії. Передбачається, що фінансування експортних стратегій здійснюватиметься за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів міжнародної технічної допомоги та інших міжнародних донорів, коштів інших джерел, не заборонених законодавством.

Для того, щоб експортні стратегії максимально відповідали потребам вітчизняних операторів ринку, вони повинні розроблятися інклюзивно, тобто в активній співпраці з бізнесом, бізнес– та галузевими асоціаціями, а також за участі Міжнародного торговельного центру (ІТС), Громадської спілки «Фонд підтримки реформ в Україні» та за підтримки німецької федеральної компанії Deutsche Gesellschaft fur Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH [157].

З метою надання допомоги українським експортерам у виході на іноземні ринки було створено Офіс з просування експорту при Міністерстві економічного розвитку, основними завданнями якого є: підтримка українського бізнесу на зовнішніх ринках шляхом розвитку експортних компетенцій; промоції українських товарів та послуг за кордоном; допомога в налагодженні співробітництва і партнерства між українським та іноземним бізнесом.

Таким чином, завдяки покращенню регуляторного поля, інвестиційного клімату, формуванню системи підтримки інновацій, цілісної мережі підтримки торгівлі, вдосконалення навичок та компетенцій підприємств, установ та організацій уможливорюється створення сприятливих умов для розвитку експорту, пропонуючи на міжнародних ринках збалансований кошик як існуючих, так і нових товарів, робіт та послуг перспективних секторів економіки.

Проте сьогодні вітчизняні оператори ринку не повністю використовують потенціал зовнішньої торгівлі через обмежений, а часто відсутній доступ до традиційних експортних ринків, що, своєю чергою, спонукає до географічної диверсифікації експорту української продукції, пошуку нових перспективних ринків збуту, а також готовності до змін кон'юнктури на міжнародних ринках.

З цією метою, у рамках Експортної Стратегії України було визначено й затверджено перелік нових перспективних ринків, які зможуть замінити традиційні експортні ринки, доступ на які ускладнено через політичну ситуацію. Задля цього Міжнародним торговельним центром було проведено експертний аналіз щодо виявлення перспективних для вітчизняних операторів зовнішніх ринків збуту. На основі проведеного аналізу було встановлено ринки у фокусі, які є потенційно привабливими для більшості галузей української економіки і можуть служити орієнтиром для подальшого розвитку експортної діяльності. Ключове місце серед ринків у фокусі займають країни ЄС, експорт до яких на сьогодні зростає. До інших, найбільш перспективних ринків, які, за умови вибору правильних форм та інструментів роботи з ними, здатні показати досить швидкі результати віднесено: Туреччину, Китай, Індію, Єгипет, Саудівську Аравію, Канаду, Об'єднані Арабські Емірати, Сполучені Штати Америки, Ізраїль, Білорусь, Грузію, Молдову, Японію, Індонезію, Таїланд, Бангладеш, Ліван, Філіппіни, Нігерію та Швейцарію.

Таким чином, подальша робота з обраними ринками повинна здійснюватися шляхом проведення розширеного аналізу визначення можливостей та форм оптимальної присутності України на цих ринках, що потребує, своєю чергою, використання вітчизняними операторами ринку ефективних маркетингових інструментів в рамках Експортної стратегії України щодо виходу на окреслені ринки.

Маркетингова діяльність вітчизняних операторів при виході на міжнародні ринки збуту передбачає діяльність, що включає ідентифікацію потреб в товарах і послугах існуючих і потенційних споживачів; дослідження стану і динаміки попиту споживачів на зовнішніх ринках; аналіз поточної ситуації, що склалася на зовнішніх ринках, прогнозування перспектив її розвитку; адаптацію операційної діяльності операторів до потреб зовнішніх ринків товарів і послуг; контроль за умовами реалізації товарів і послуг; гнучке реагування на зміни попиту в умовах волатильності світових ринків.

На рис. 1.9 представлено алгоритм здійснення маркетингової діяльності операторів при виході на зовнішні ринки збуту.

Рис. 1.9. Алгоритм маркетингової діяльності операторів для виходу на зовнішні ринки збуту

Джерело: розроблено автором на основі [16; 118]

Аналіз ринків збуту, як правило, починається з визначення профілю потенційного клієнта на зовнішніх ринках, тобто цільової аудиторії, якій може бути цікавий пропонований продукт бізнесу, після чого доцільно проаналізувати ключові тенденції розвитку перспективних ринків з тим, щоб

відокремити країни, в яких очікується зростання попиту на продукцію в короткостроковій перспективі, яка підлягатиме експорту. На даному етапі важливо визначити усі потенційно привабливі ринки збуту та їх ємність для того, щоб в подальшому побудувати поетапну довгострокову стратегію виходу на зовнішні ринки, скласти план маркетингової діяльності.

При цьому до уваги береться широке коло критеріїв, серед них:

1) основні – кількість населення країни, ВВП на душу населення, темпи приросту ВВП, стабільність зростання обсягів імпорту, наявність торговельно–економічних відносин з Україною, чинні умови доступу до ринку (преференційні режими, наявність укладених угод про вільну торгівлю);

2) другорядні – площа країни, щільність населення, рівень урбанізації, темпи приросту населення, територіальна, культурна й історична близькість та інші.

Відправною точкою вибору країн для експорту нових товарних позицій є розуміння місцевих ринків та конкурентних переваг тієї продукції, з якою оператори ринку планують виходити на ці ринки.

При цьому сильні сторони експортних позицій доцільно підсилити, попередньо провівши маркетингові дослідження з вивчення потреб місцевих споживачів, оцінюючи їх смакові та поведінкові звички [118, С. 64].

Для аналізу ситуації на зовнішніх ринках необхідно спиратися на оприлюднені дані звітів міжнародних компаній щодо цінової політики, умов виходу на ринок, критеріїв входу до торговельних мереж тощо. Насамперед, доцільно оцінити кон'юнктуру ринку, особливості ціноутворення, умови представлення продукції на полицях у місцях збуту, чи не має заборони на рекламу. У результаті аналізу ринків збуту доцільно обрати три–п'ять країн з найбільш перспективними ринками та найменшими бар'єрами для входу. Кількість обраних країн має відповідати рівню ресурсів, які оператор ринку готовий та спроможний інвестувати.

Аналіз конкурентів полягає у визначенні ключових гравців, їх частки на ринку та рівня ринкових цін. Цей етап передбачає порівняння конкурентних переваг продукту, з яким оператор планує входження на ринок, з аналогічними продуктами конкурентів. На основі цієї інформації оператор оцінює прийнятність продукту для певного ринку, здійснює його порівняння із конкурентними пропозиціями за ціною, дизайном, органолептичними якостями [118]. За умови однакового рівня якості продуктів ключовою перевагою виступатиме ціна та надійність поставок. На цьому етапі важливо максимально точно спрогнозувати ціну реалізації продукту бізнесу на ринках обраних країн з урахуванням логістичних та адміністративних витрат [16]. Також доцільно провести попередню калькуляцію собівартості із запасом фінансових ресурсів для просування товарів на ринку, обов'язково враховуючи маркетингові витрати. У разі, якщо за попередніми оцінками продукт за прогнозованою ціною «не потрапляє на полиці», необхідно буде здійснити пошук резервів зниження витрат для формування оптимальної ціни.

До основних методів виходу вітчизняними операторами ринку на зовнішні ринки відносяться [118]:

1) прямий експорт, є одним із найбільш амбітний та найскладніших підходів до здійснення експорту. При цьому оператор самостійно забезпечує весь процес експорту від дослідження та детермінації ринків збуту до дистрибуції продукції на найбільш перспективні ринки. До переваг прямого експорту можна віднести: повний контроль над процесом експорту, маркетингом; потенційно вищі прибутки; більш тісні зв'язки із закордонними споживачами; можливість більш точно візуалізувати унікальність та оцінити прийнятність продукту для ринку. Для забезпечення прямого експорту необхідно мати відповідний кваліфікований персонал експортної служби. Разом з тим, прямий експорт не виключає можливості залучення посередників. На практиці часто прямі експортери самостійно здійснюють поставки на ті ринки, які для них є добре відомими, а експортом продукції на більш віддалені та невідомі ринки займаються вже торговельні посередники;

2) пасивні продажі контрагенту на внутрішньому ринку, який безпосередньо здійснюватиме всі супровідні експорту процедури та братиме на себе всі відповідні ризики;

3) пошук внутрішніх покупців, що представляють закордонних кінцевих споживачів, які і візьмуть на себе всі витрати та ризики з просування продукції;

4) непрямий експорт, є найбільш поширеним серед вітчизняних та іноземних компаній, здійснюється через посередників, міжнародних або місцевих, які і визначатимуть перспективні ринки збуту, братимуть на себе відповідальність стосовно оплати та транспортування. Як правило, до переваг непрямого експорту відносяться: маркетингова компетентність посередників, оптимізація часу виходу на ринок; до недоліків – відсутність прямих контактів зі споживачами, маркетингова залежність від посередників.

До міжнародних посередників належать: компанії з управління експортом (Export Management Companies), компанії з експорту (Export Trading Companies), експортні агенти. Зазвичай компанії з управління експортом беруть на себе всі аспекти експортної операції, включаючи ідентифікацію міжнародних ринків для продукції експортера; виявлення цільового ринку; оформлення контрактів з агентом чи дистриб'ютором; підготовку, переговори й налагодження комунікацій, документообігу та логістики; демонстрацію товарів на міжнародних торгових виставках та інші. Компанії з експорту, на відміну від компаній з управління експортом, функціонують більшою мірою на основі попиту споживачів, для задоволення якого ідентифікують конкретного виробника необхідного товару з високою репутацією за привабливої ціни.

Непрямий експорт можна провадити також і через місцевих посередників, у тому числі торгових представників, агентів, дистриб'юторів, операторів іноземних роздрібних мереж. Торгові представники, оперуючи промоційними матеріалами експортера, представляють продукцію для потенційних споживачів на міжнародному ринку, не беруть на себе ризики і відповідальність, займаються просуванням комплементарних (взаємодоповнюючих) товарів. Торгові

представники працюють зазвичай за комісійну винагороду за контрактом протягом визначеного періоду часу, в якому чітко окреслюється територія, умови продажу, методи оплати, причини та процедури припинення контракту. Професійний агент має правові зобов'язання представляти експортера на міжнародному ринку. До його обов'язків входить гарне знання ринку, налагодження зв'язків зі споживачами, прогнозування можливостей для розвитку бізнесу експортера. Основна функція агента – пошук споживача. Проте агент, за погодженням з виробником, може в подальшому підтримувати та супроводжувати роботу із споживачем. Дистриб'ютор купує товари експортера та перепродує, отримуючи прибуток за рахунок націнки, умови та терміни співпраці з яким обумовлюються контрактом. Дистриб'ютор працює, як правило, із взаємодоповнюючими, неконкуруючими між собою товарами; надає допродажний та післяпродажний сервіс; має в наявності устаткування й персонал для якісного обслуговування товару; утримує на складі запаси товарів та запасних частин. Підприємство–виробник може реалізовувати свою продукцію напряму в роздрібні мережі світу через операторів іноземних роздрібних мереж (ритейл). Такий підхід передбачатиме значну кількість подорожей, встановлення та підтримку ділових контактів із представниками торговельних мереж.

Доцільно розрізняти базові варіанти виходу на зовнішні ринки – робота напряму з клієнтами B2B, використання дистриб'юторів як партнерів для входу на ринок та продаж через мережі супермаркетів (рис. 1.10).

На практиці найбільш виправданим є варіант виходу на ринок, спрямований на залучення якомога більшої кількості потенційних клієнтів за мінімізації витрат, пов'язаних із забезпеченням діяльності на зовнішніх ринках. Одним із найбільш оптимальних варіантів є одночасне поєднання роботи з B2B клієнтами та залучення дистриб'юторів. Співпраця з мережами супермаркетів вимагає інвестицій часу та додаткових витрат на забезпечення безперебійності поставок і має розглядатися як останній пріоритет для компаній малого та середнього бізнесу [16].

<p>Пріоритет 1 Робота з B2B клієнтами</p>	<p>Пріоритет 2 Робота з дистриб'юторами</p>	<p>Пріоритет 3 Ритейл</p>
<ul style="list-style-type: none"> • стабільний попит з визначеною періодичністю поставок; • відсутність посередників, прямі продажі; • додаткові логістичні витрати для підтримки періодичності поставок; • зниження рівня дохідності при збільшенні обсягів продажів ключовим клієнтам; • додаткові витрати для задоволення попиту ключових клієнтів 	<ul style="list-style-type: none"> • забезпечення попиту з боку клієнтів - представників малого та середнього бізнесу; • стабільність поставок забезпечується завдяки використанню інфраструктури дистриб'ютора; • розподіл доходів між компанією та дистриб'ютором 	<ul style="list-style-type: none"> • отримання максимального рівня дохідності завдяки продажу кінцевим споживачам; • додаткові витрати для забезпечення високого рівня дистрибуції та управління маркетингом; • тривалий переговорний процес; • комплексні дослідження цільових груп, споживчих уподобань; • агресивний маркетинг; • BTL-заходи (промоакції, директ-мейл, виставки)

Рис. 1.10. Базові варіанти виходу на зовнішні ринки
Джерело: розроблено автором на основі [16]

До ключових чинників, які впливатимуть на вибір варіанта виходу на зовнішні ринки збуту, можна віднести: обсяги операційної діяльності промислового підприємства, схильність до ризику, обсяги ресурсів для забезпечення процесу експорту та маркетингу, наявність досвіду та достатнього рівня знань щодо умов ведення бізнесу на обраних закордонних ринках.

Враховуючи вищевикреслене, можна зробити такі висновки. Диверсифікація вітчизняного експортного кошику дозволить операторам ринку отримати суттєві переваги. Нові

експортні ринки лише частково компенсували втрату традиційних ринків для України. Значна частина з них має потенціал для розширення присутності українських товарів та послуг, особливо на ринках таких країн, як Китай, Японія, США, Канада, а також ринках країн ЄС, Азії та Африканського континенту.

Трансформація в сторону інноваційної та наукомісткої економіки сприятиме підвищенню продуктивності праці, конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, а відтак – відновленню економічного зростання в цілому. Стабільна і передбачувана регуляторна політика, ефективна національна мережа інституцій з підтримки торгівлі, адекватні стимули для залучення інвестицій, скоординоване управління повинні стати базисом в забезпеченні привабливих умов ведення бізнесу для інвесторів.

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ НА СВІТОВИХ РИНКАХ ХАРЧОВОЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1. Місце України в забезпеченні світової торгівлі продуктами харчування

На сьогодні гарантування продовольчої безпеки є пріоритетним напрямком розвитку харчової промисловості України, ключовими стратегічними цілями якої є забезпечення населення країни якісним, безпечним, доступним продовольством, а також розширення участі вітчизняних операторів на світовому ринку продовольства [99].

Світовий попит на харчові продукти оцінюється приблизно у 10 трлн дол. США (рис. 2.1). Найбільшими ринками для сектору харчової та переробної промисловості є Північна Америка (США, Канада та Мексика), Європейський Союз та Азіатсько-Тихоокеанський регіон (включно з Індією, Японією та Австралією). Кожен з цих ринків оцінюється приблизно у 1,9 трлн дол. США. Відповідно, разом ці ринки становлять близько 60% світового попиту. Важливим ринком також є Китай – він оцінюється приблизно в 1 трлн дол. США, що відповідає 10% світових продажів харчових продуктів [157].

Разом з тим, незважаючи на те, що продовольства у світових масштабах виробляється набагато більше, ніж споживається, більш ніж 1 мільярд осіб – а це 1 з 7 жителів планети – голодують щодня [204]. При цьому кожен третій житель страждає від різного ступеня недоїдання. Найбільший дефіцит харчової продукції відчувають жителі в країнах Африки: Замбії, Намібії та Центральної Африканської Республіки (Додаток В.1). Тобто можна констатувати те, що в ХХІ ст. продовольча проблема досі залишається невирешеною: на глобальному рівні спостерігається певна полярність – надлишок продовольства та недоїдання.

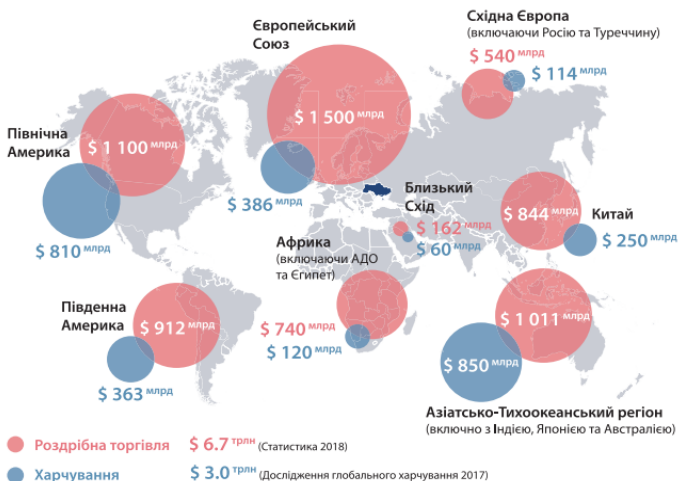

Рис. 2.1. Глобальний попит на харчові продукти у 2018 році
Джерело: [157]

У світовій практиці питаннями продовольчої безпеки займається Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО), першочергове завдання якої полягає в налагодженні взаємодії з країнами-членами і міжнародним співтовариством та сприяння забезпечення продовольчої безпеки на глобальному рівні.

За твердженням ФАО «...населення планети завжди повинно мати фізичний, соціальний та економічний доступ до достатнього за обсягом, безпечного і поживного продовольства для задоволення своїх потреб в повноцінному харчуванні відповідно до своїх уподобань для активного та здорового життя» [204]. Саме тому продовольча безпека стоїть на другому місці в переліку «Глобальних цілей сталого розвитку» ООН.

Кон'юнктура світового продовольчого ринку та стратегічні дослідження ФАО свідчать про нагальну необхідність нарощення обсягів виробництва та торгівлі продовольством з метою забезпечення зростаючого попиту в світі, зокрема попиту на найпростіші та найдоступніші продукти харчування [45]. Ключовим чинником зростання попиту на продовольство у світі буде залишатися збільшення населення

планети. Згідно з останньою доповіддю Фонду Народонаселення ООН у 2018 році населення Землі становило 7,7 млрд осіб, з них – 6,3 млрд осіб проживає у країнах Азії та Африки, у тому числі 1 млрд осіб – у найменш розвинених країнах Африки. За прогнозами ФАО чисельність населення світу до 2050 року зросте ще на 2 млрд чоловік і становитиме 9,7 млрд, яких потрібно буде забезпечувати продовольством.

При цьому очікується, що основний приріст населення до 2050 року припаде саме на країни Африки та Азії. Зростанню попиту на продовольство у світі сприятиме й підвищення середньої тривалості життя. За останні роки цей показник зріс в середньому на 3 роки – з 67 до 70 років, найбільший приріст спостерігався у країнах Африки, де середня тривалість життя зросла на 6 років. Отже, зростання населення світу, рівня доходів і прискорена урбанізація – фактори, що стимулюють не тільки підвищення попиту на продовольство, але й ведуть до зміни харчових переваг людини в сторону збільшення споживання ресурсомістких продуктів тваринного походження і перероблених продуктів [145]. З огляду на це, поряд з нагальними проблемами бідності та значної диференціації у доходах, протягом наступних десятиліть у світі відбуватиметься природне зростання попиту на продовольство.

Значимість продовольчої проблеми визначається насамперед тим, що в структурі потреб людини потреба в їжі є першочерговою [55, С. 199], а проблеми продовольства власне становлять переплетення інтересів окремої людини, соціальних груп, суспільства та світового співтовариства в цілому щодо задоволення потреб людей у продуктах харчування [172, С. 212]. Теоретичні та прикладні аспекти питань продовольчої безпеки, дослідження економічної сутності й механізмів її забезпечення, знайшли своє відображення в наукових працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: К. Голікова, В. Геєць, О. Гойчук, М. Гребенюк, А. Діброва, Д. Доннан, О. Красноручський, С. Кваша, Т. Лозинська, Л. Мармуль, О. Могильний, М. Одінцова, К. Пилипенко, І. Румик, П. Саблук, Л. Страшинська, А. Ульяненко, Дж. Флінт, Е. Хейкіл, О. Чернієнко, О. Шевченко, В. Щербань, О. Щекович, В. Шкаберін та ін.

Поняття продовольчої безпеки було засновано на визначенні, затвердженому під час Всесвітнього продовольчого саміту (World Food Summit) у Римі в 1996 році [92]. При цьому продовольча безпека визначається як становище, в якому люди постійно мають фізичний, соціальний та економічний доступ до їжі у необхідній кількості та поживній якості, яка задовольняє їхні потреби у харчуванні для здорового і активного життя [93].

На сьогодні існують різні наукові підходи, що пояснюють сутність глобальної продовольчої проблеми. Зокрема, в монографії А. Голікова, О. Довгала «Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації» пропонується наступне визначення глобальної продовольчої проблеми: «...це систематичне недостатнє задоволення першочергової потреби людини у повноцінному харчуванні, яке має всесвітній характер поширення та несе загрозу для здоров'я, насамперед, малозабезпеченого населення світу [172, С. 212]. На думку авторів, виділити єдину причину загострення глобальної продовольчої проблеми неможливо. Саме сукупність різноманітних чинників створює цей виклик для суспільства. За [172] до причин виникнення глобальної продовольчої проблеми відносяться: неефективне державне управління; зростання населення, що випереджає виробництво продовольства; виснаження сільськогосподарських ресурсів; недостатність коштів для придбання їжі, бідність; брак знань для ефективного ведення сільського господарства; проблеми урбанізації; зменшення площі та родючості орних земель, забруднення навколишнього середовища та ін.

Недостатність харчування має декілька різних форм, що залежать від конкретного рівня середньодобового раціону харчування людей [63]:

1) хронічний голод – крайній прояв продовольчої проблеми, зумовлений бідністю і, відповідно, надзвичайно низькою купівельною спроможністю населення. Хронічний голод називають абсолютним. Він характеризується нестачею або повною відсутністю мінімальної кількості продуктів харчування, необхідної для підтримки життя організму;

2) епідемічний голод – спалахи голоду, викликані посухами, повеннями та іншими тимчасовими несприятливими природними явищами;

3) неповна відповідність фактичного споживання населення нормативу за калорійністю або «прихований» голод, який характеризується хронічним споживанням неякісних продуктів харчування з низьким вмістом поживних елементів і вітамінів, необхідних для підтримання активної життєдіяльності організму, що викликає численні захворювання і знижує середню тривалість життя. Останній в умовах глобалізації набуває всесвітнього масштабу та становить не меншу загрозу для здоров'я населення поряд із проблемами голоду та недоїдання.

Разом з тим, продовольчу проблему не можна розглядати окремо від інших складних ситуацій глобального рівня. Глобальні проблеми тісно пов'язані та взаємодіють одна з одною, зокрема, енергетична і сировинна проблеми співвідносяться з екологічною, екологічна – з демографічною, демографічна – з продовольчою і т.д. [181, С. 78]. На думку О. Богомолова [8, С. 239], впоратись з продовольчими проблемами дозволяє неоліберальна модель глобалізації, яка пропагується заможними державами і контрольованими ними міжнародними організаціями. При цьому, провідна ідея «вільного ринку» полягає у тому, що чим менше держави окремо і через міжнародні органи будуть намагатися регулювати виробництво продовольства і торгівлю ним, тим швидше вільна ринкова конкуренція зробить свою справу. Угода СОТ щодо сільського господарства власне спрямована на «створення чесної, ринково орієнтованої системи торгівлі продовольством». Її завдання – усунути існуючі обмеження і «деформації» на світовому продовольчому ринку, а також призупинити накопичення в низці розвинених держав надлишків зерна і м'ясо-молочних продуктів, ліквідуючи практику бюджетного субсидіювання сільськогосподарських виробників і протекціонізму щодо їхньої продукції.

Проте для більшості країн, що розвиваються, і перехідних країн, які стикаються з продовольчою проблемою, така концепція глобалізації може мати негативні наслідки. Несприятливі природні умови, брак фінансування та інвестицій, роблять ці країни неконкурентоспроможними. Неналежний захист власного сільгоспвиробника та його підтримки через існуючі державні програми, на думку фахівців, приречує такі

країни, в основному аграрні, або на голод, або на роль імпортерів продовольства [21]. Такий стан світогосподарських зв'язків фахівці з продовольчої безпеки відзначають як кризовий через значний диспаритет у соціально–економічному розвитку країн світу та диспропорції їхніх взаємозв'язків, що стає однією з причин загострення глобальної продовольчої проблеми.

Оцінювання та моніторинг рівня продовольчої безпеки країн здійснюється за Глобальним індексом продовольчої безпеки (Global Food Security Index – GFSI), який розраховується з 2012 року і публікується виданням The Economist Intelligence Unit [214]. Глобальний індекс продовольчої безпеки становить динамічну кількісну і якісну модель порівняльного аналізу, побудовану на основі 28 унікальних показників, яка вимірює рівень продовольчої безпеки як в країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах. Загалом індекс продовольчої безпеки розраховується для 113 країн. Даний індекс всебічно досліджує продовольчу безпеку за трьома базовими параметрами, серед них: цінова доступність (Affordability), фізична доступність/наявність продуктів харчування (Availability), якість та безпечність (Quality and Safety) (рис. 2.2).

Починаючи з 2017 року, Глобальний індекс продовольчої безпеки доповнено поправочним коефіцієнтом «Ресурси і сталий розвиток» (Natural Resources and Resilience), який враховує необхідність збереження ресурсів, адаптації до змін клімату та ощадливого землеробства.

Відповідно до методики розрахунку індексу GFSI до субіндексу «Цінова доступність» віднесено: частку споживання продовольства в доходах домашніх господарств; відсоток населення, нижче порога бідності; ВВП на душу населення; тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції; наявність соціальних програм продовольчої підтримки населення; доступність до фінансових ресурсів для фермерських господарств.

1. Цінова доступність:

- частка споживання продовольства в доходах домашніх господарств;
- відсоток населення, нижче порога бідності;
- ВВП на душу населення;
- тарифи на імпорт сільськогосподарської продукції;
- наявність соціальних програм продовольчої підтримки населення;
- доступ до фінансових ресурсів для фермерських господарств

2. Фізична доступність:

- забезпеченість поставками продовольства;
- середньорічні поставки продовольства;
- залежність від продовольчої допомоги;
- державні дослідження й розробки;
- сільськогосподарська інфраструктура;
- наявність адекватних продовольчих складів;
- дорожня інфраструктура;
- портова інфраструктура;
- волатильність сільськогосподарського виробництва;
- політична стабільність;
- корупція;
- урбанізація;
- продовольчі втрати

Структура Глобального індексу продовольчої безпеки

3. Якість та безпечність:

- асортиментний ряд харчової продукції;
- продовольчі стандарти;
- національні харчові принципи /регламенти;
- національна продовольча стратегія;
- контроль та спостереження за продовольством;
- вміст поживних речовин, у т.ч. вітамінів А, заліза тваринного та рослинного походження, протеїнів;
- харчова безпека;
- частка населення, яка має доступ до питної води;
- наявність продуктового сектора

4. Природні ресурси і стійкість:

- зовнішній вплив: зміна температури; засухи, повені, шторми, урагани, підвищення рівня світового океану;
- зобов'язання з управління впливом навколишнього середовища;
- ерозія ґрунту/органічні речовини, пасовища, трансформація лісів;
- евтрофікація та гіпоксія океанів, морські біорізновиди, морські заповідні зони;
- нестача імпорту продовольства, залежність від природних ресурсів, управління ризиками від стихійних лих; адаптаційний потенціал;
- кліматозберігаючі методи ведення сільського господарства, державна система управління сільськогосподарськими ризиками;
- демографічні навантаження: зростання населення, урбанізація

Рис. 2.2. Структура Глобального індексу продовольчої безпеки
Джерело: розроблено автором на основі [214]

До субіндексу «Фізична доступність» відносяться: забезпеченість поставками продовольства; середньорічні поставки продовольства; залежність від продовольчої допомоги;

державні дослідження й розробки; сільськогосподарська інфраструктура; наявність належних продовольчих складів; дорожня інфраструктура; портова інфраструктура; волатильність сільськогосподарського виробництва; політична стабільність; корупція; урбанізація; продовольчі втрати.

Субіндекс «Якість та безпечність» включає: асортиментний ряд харчової продукції; продовольчі стандарти; національні харчові принципи / регламенти; національну продовольчу стратегію; моніторинг та спостереження за продовольством; вміст поживних речовин, у тому числі вітаміну А, заліза тваринного та рослинного походження, протеїнів; харчову безпеку; частку населення, яка має доступ до питної води; наявність продуктового сектора.

Субіндекс «Природні ресурси і стійкість» характеризує: зовнішній вплив природних ресурсів, у тому числі зміну температурного режиму; зобов'язання з управління впливом навколишнього середовища та ін. Використовуючи такі показники, як зміна температури, виснаження водних ресурсів, що входять в категорію «Ресурси і сталий розвиток», можна вимірювати вплив на екологію в світових масштабах.

До інших вихідних параметрів розрахунку Глобального індексу продовольчої безпеки відносяться: недоїдання, відсоток дітей з відсталим розвитком, відсоток дітей з недостатньою вагою, дефіцит продовольства, індекс розвитку людського потенціалу, глобальний індекс гендерної рівності, індекс демократії EIU, рівень ожиріння та ін.

До ТОП-10 рейтингу країн світу за Глобальним індексом продовольчої безпеки в 2018 році увійшли наступні країни: Сінгапур, Ірландія, Великобританія, США, Нідерланди, Австралія, Швейцарія, Фінляндія, Канада та Франція. Лідируючу позицію в рейтингу GFSI Сінгапур посів, частково завдячуючи зростанню ВВП на душу населення (майже на 30%, починаючи з 2012 року), а також найнижчим тарифам на імпорт сільськогосподарської продукції порівняно з іншими країнами, що входять до рейтингу.

Україна в 2018 році у рейтингу країн за продовольчою безпекою посіла 63 місце, Росія та Білорусь – відповідно 42 та 44 місця (рис. 2.3).

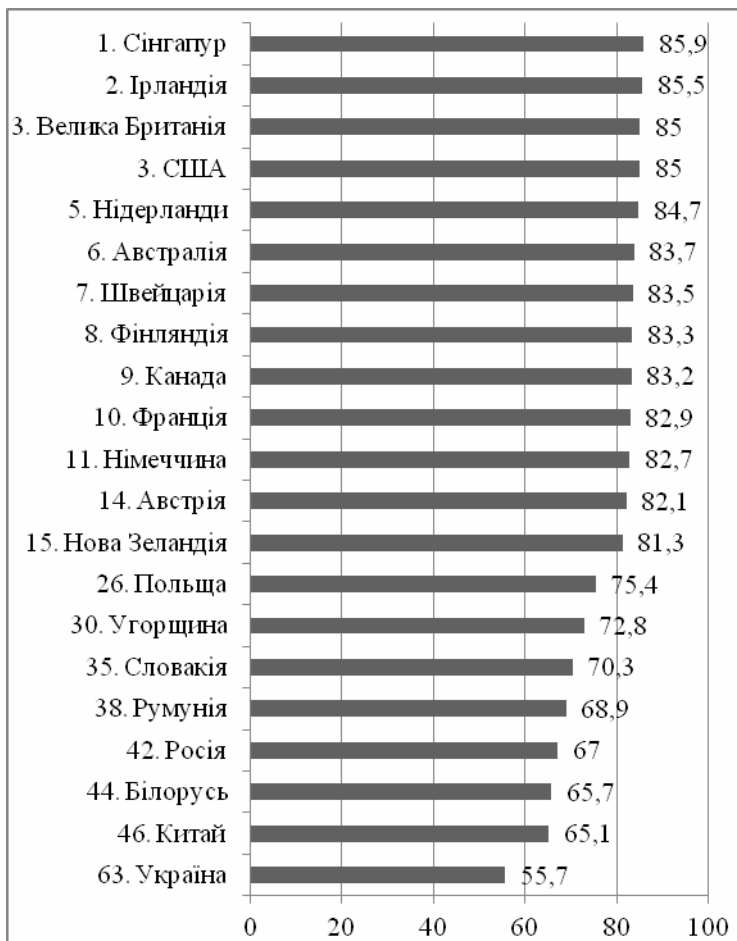

Рис. 2.3. Рейтинг країн світу за глобальним індексом продовольчої безпеки GFSI в 2018 році

Джерело: розроблено автором на основі [214]

Інші сусіди України – Польща, Угорщина, Румунія, Словаччина займають відповідно 26, 30, 38 та 35 позиції рейтингу [96].

В останні роки спостерігається значне зростання індексу GFSI, як відзначають міжнародні експерти, і в країнах з низьким і середнім рівнем доходу, що свідчить про перехід до більш ефективних заходів щодо забезпечення продовольчої безпеки в умовах глобалізації. Покращення сільськогосподарської інфраструктури та збільшення потенціалу для забезпечення продовольством стрімко зростаючої чисельності населення в світових масштабах, розцінюються як позитивні індикатори.

До нових реалій на глобальному рівні експерти відносять: більш швидкі інноваційні цикли задля задоволення мінливих потреб та уподобань споживачів в розвинених країнах і країнах, що розвиваються; конкуренцію крупних мереж поставок щодо забезпечення балансу між безперервністю поставок, чутливістю до рівня цін та швидкістю виконання замовлень; консолідацію галузі та ін. [234].

Рейтинг України за індексом продовольчої безпеки GFSI в розрізі субіндексів в 2012–2018 наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Рейтинг України за Глобальним індексом продовольчої безпеки GFSI в розрізі субіндексів в 2012–2018 роках [96; 214]

Значення показника		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Індекс продовольчої безпеки	Рейтинг	53	53	54	64	63	63	63
	Знач.	57,8	57,6	56,6	54,4	55,2	54,1	55,7
Цінова доступність	Рейтинг	53	53	56	57	58	59	66
	Знач.	57	57,4	57,6	57,1	57,2	55,7	54,1
Фізична доступність	Рейтинг	57	59	66	79	79	78	73
	Знач.	55,6	55,2	52,4	48,7	49,6	50,2	53,8
Якість та безпечність	Рейтинг	45	46	46	48	47	51	46
	Знач.	65,4	64,7	65,6	63	65,1	61	65,2
Природні ресурси і сталий розвиток	Рейтинг	x	x	x	x	x	74	76
	3 Знач.	x	x	x	x	x	58,2	57,5

Порівняльний аналіз значень субіндексів продовольчої безпеки України з середніми світовими значеннями в 2018 році наведено на рис. 2.4.

Так, в категорії «Цінова доступність» Україна за даними 2018 року опустилась на 66 місце (54,1 балів), що в динаміці за останні сім років склало 13 пунктів, за фізичною доступністю – на 73 місце, що в динаміці за відповідний період становить 16 пунктів, за якістю та безпечністю – стабільно знаходиться у п'ятій десятці рейтингу – на 46 місці, за природними ресурсами і сталим розвитком – на 76 місці рейтингу.

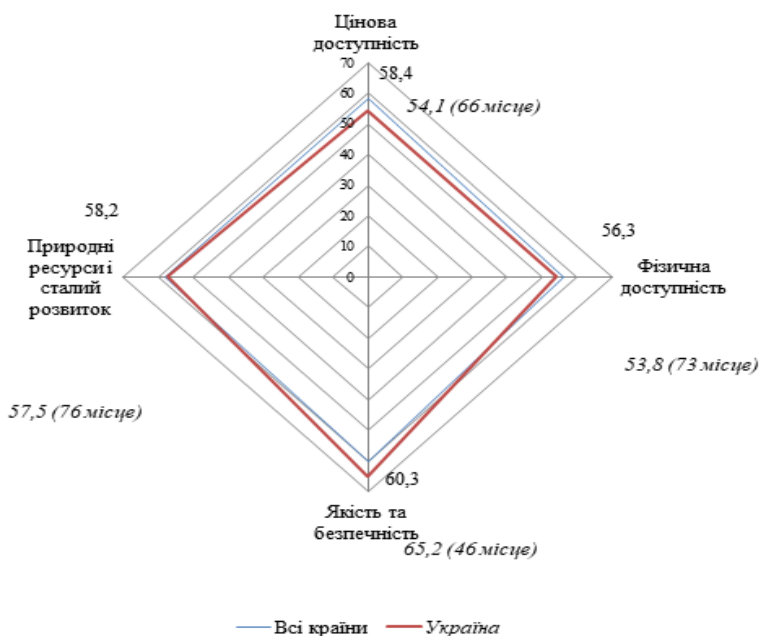

Рис. 2.4. Порівняльний аналіз значень субіндексів продовольчої безпеки України з середніми світовими значеннями в 2018 році, балів
Джерело: розроблено автором на основі [96; 214]

Результати більш поглибленого дослідження індексу GFSI України в розрізі субіндексів, представлені на рис. 2.5-2.6, що дозволяє сформулювати наступні висновки: Україна сягнула більш високі позиції в рейтингу країн за індексом GFSI за тарифами на

імпорт сільськогосподарської продукції – 18 місце (85,1 балів),
за рівнем урбанізації – 28 місце (85,1 балів).

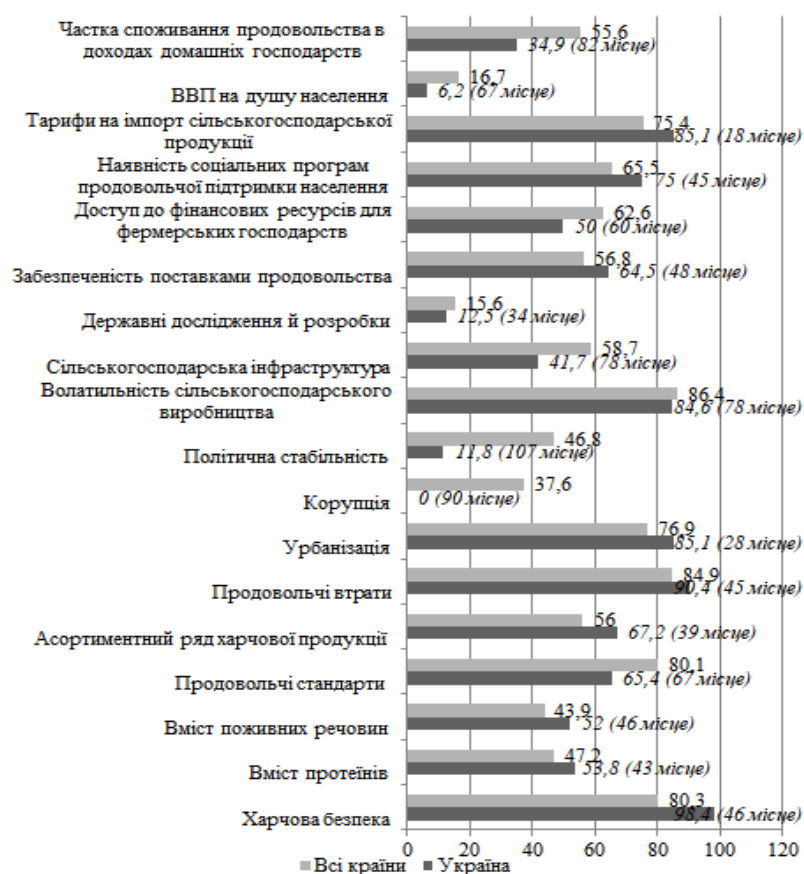

Рис. 2.5. Розгорнутий аналіз значень складових субіндексів індексу GFSI України порівняно з середніми світовими значеннями за 2018 рік
Джерело: розроблено автором на основі [214]

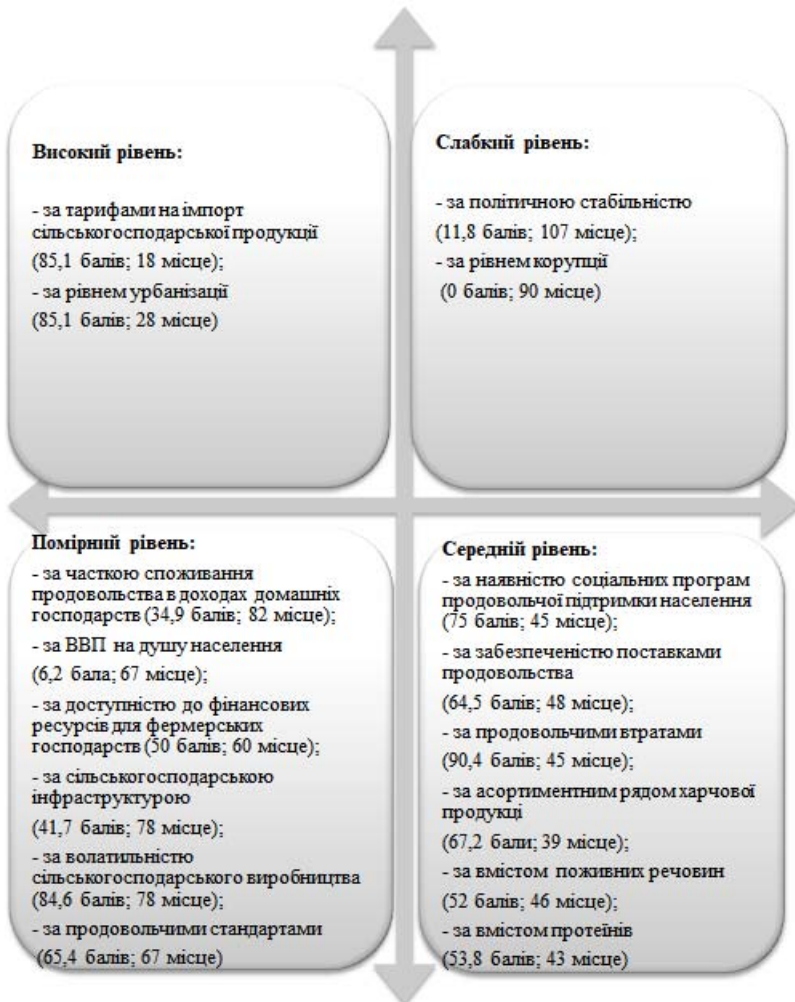

Рис. 2.6. Оцінювання рівня субіндексів індексу GFSI України за 2018 рік

Джерело: розроблено автором на основі [214]

Середні значення в рейтингу країн за індексом GFSI Україна отримала за наявністю соціальних програм продовольчої підтримки населення – 45 місце (75 балів), за

забезпеченістю поставками продовольства Україна у 2018 році посіла 48 місце (64,5 балів); за асортиментним рядом харчової продукції – 39 місце (67,2 балів); за вмістом поживних речовин – 46 місце (52 бали); за вмістом протеїнів – 43 місце (53,8 балів).

Помірні значення в рейтингу країн за індексом GFSI Україна демонструє за ВВП на душу населення – 67 місце (6,2 бали); за часткою споживання продовольства в домашніх господарствах – 83 місце (34,9); за доступом до фінансових ресурсів для фермерських господарств – 60 місце (50 балів); за сільськогосподарською інфраструктурою – 78 місце (41,7 балів); за волатильністю сільськогосподарського виробництва – 78 місце (84,6 балів), за продовольчими стандартами – 67 місце (65,4 балів).

У той же час Україна демонструє низький рівень в рейтингу країн за індексом GFSI за рівнем політичної стабільності – 107 місце (11,8 балів), за рівнем корупції – 90 місце.

З огляду на вище викладене, можна констатувати, що Україна має достатній потенціал для участі в задоволенні зростаючого попиту населення світу на готові харчові продукти, у тому числі продукції тваринного походження. Аграрний сектор і харчова промисловість України безперечно спроможні задовольнити потреби як внутрішнього ринку, так і забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, здійснивши вагомий внесок у вирішенні глобальної продовольчої проблеми.

Усвідомлюючи роль України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, подальша стратегія розвитку вітчизняних підприємств харчової промисловості має бути тісно пов'язана із розширенням участі країни в досягненні Цілей Сталого Розвитку ООН, насамперед, для подолання голоду, забезпечення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства, реалізуючи при цьому її потужний виробничий та експортний потенціал.

Кінцевий ринок продовольства можна укрупнено поділити на роздрібні мережі та провайдерів послуг харчування. Для порівняння, частка продажів харчової продукції на ринку

ЄС становить понад 80%, відповідно на послуги харчування припадає 20% загального обороту. Під продажем харчових продуктів слід розуміти роздрібну торгівлю, тоді як послуги харчування включають кейтеринг для компаній та приватних споживачів (ресторани, заклади швидкого харчування, готелі, авіакомпанії, державний сектор). На світових продовольчих ринках відзначається високий рівень конкуренції в обох сегментах.

Реалізація продуктів харчування в країнах ЄС здійснюється переважно через мережі супермаркетів та гіпермаркетів (ритейл), частка яких може сягати від 60% до 90% загального обсягу продажів. Разом з тим, близько 40% загального обсягу продажів харчових продуктів в країнах ЄС контролюють крупні ритейлери, переважно оператори з Німеччини та Франції.

За даними сайту Planet Retail до ТОП-10 найкрупніших ритейлерів ЄС в 2018 році увійшли наступні оператори, серед яких компанії світового рівня, зокрема: Schwartz (Німеччина), Carrefour (Франція), Tesco (Великобританія), Aldi (Німеччина), MetroGroup (Німеччина), Edeka (Німеччина), Rewe (Німеччина), ELeclerc (Франція), Auchan (Франція), LesMousquetaire (ITM interMarche, Франція) [231].

Концентрацію ритейлерів харчових продуктів в ЄС представлено в табл. 2.2.

У США близько 74% роздрібної торгівлі харчовими продуктами займають ключові ритейлери, серед них: компанія Walmart (29%) з річним оборотом 232 мрд дол. США, Kroger (11,1%) з річним оборотом 88,8 мрд дол. США, Albertsons (6,4%) з річним оборотом 51,2 мрд дол. США, Ahold (5,2%) з річним оборотом 41,6 мрд дол. США, Publix (5%) з річним оборотом 40 мрд дол. США, H-E-B grocery (4,3%) з річним оборотом 34,4 мрд дол. США, Mejer (3,9%) з річним оборотом 31,2 мрд дол. США, Whole Foods (3,3%) з річним оборотом 26,4 мрд дол. США, Target (3,1%) з річним оборотом 24,8 мрд дол. США, Trader Joes (2,9%) з річним оборотом 23,2 мрд дол. США [206].

Таблиця 2.2

Концентрація ритейлерів харчових продуктів в країнах ЄС в
2018 році [231]

Компанія	Бренди	Спеціалізація	Оборот, млрд євро	Країна
Schwartz	Lidl, Kaufland	Дискаунтер	86	Німеччина
Carrefour	Carrefour, Carrefour Express, Carrefour Market	Гіпермаркети, супермаркети, крамниці у житлових кварталах	67	Франція
Tesco	Tesco, Tesco Express, Booker	Супермаркети, крамниці у житлових кварталах	65	Великобританія
Aldi	Aldi, Hofer, Diskont	Дискаунтер	54	Німеччина
MetroGroup	Metro	Гуртова торгівля	51	Німеччина
Edeka	Edeka, Spar, Markthauf	Супермаркети, крамниці у житлових кварталах	48	Німеччина
Rewe	Rewe, Nahkauf, Toom, Penny, Mercur	Супермаркети	44	Німеччина
E Leclerc	Leclerc	Супермаркети	44	Франція
Auchan	Auchan, Alcampo, Jumbo	Гіпермаркети, супермаркети	37	Франція
LesMousquetaire (ITM inter Marche)	Intermarche, Ecomarche, Netto, Roady	Гіпермаркети, супермаркети, крамниці у житлових кварталах	34	Франція

В окремих країнах Африки, зокрема Єгипті та Південній Африці п'ять найкрупніших ритейлерів контролюють

відповідно 25% та 43% продажів харчових продуктів, на ринку Китаю домінуючими гравцями є 10 ритейлерів (місцеві оператори, міжнародні бренди, у тому числі Carrefour та спільні підприємства за участі Auchan та Walmart).

За даними Food Drink Europe Association до найбільших виробників харчових продуктів в ЄС в 2018 році віднесено компанії Nestle (Швейцарія), AB InBev (Бельгія), Unilever (Нідерланди, Великобританія), Danone (Франція), Heineken (Нідерланди), Lactalis (Франція), Diageo (Великобританія), Friesland Campina (Нідерланди), Arla Foods (Данія), Ferrero (Італія), Carlsberg (Данія), Pernod Ricard (Франція), Associated British Foods (Великобританія), Danish Crown (Данія), DSM (Нідерланди), дані за якими наведено у табл. 2.3.

У структурі виробництва за видами харчових продуктів, які виробляються в країнах ЄС, лівову частку займають: м'ясо (20%), молочні продукти (14%), напої (14%), дещо менше – випічка (10%), корми для тварин (7%), фрукти/овочі (6%), олія/жири (5%), зернові культури (4%), рибні продукти (2%) [205].

За даними Food Processing Magazine до найбільших виробників харчових продуктів в США входять компанія PepsiCoInc.(США) з часткою 39,2%, Tyson Foods Inc. (США) – 37,7%, Nestle (U.S.&Canada) (Швейцарія) – 29%, JBS USA (Бразилія) – 20,7%, Kraft Heinz Co. (США) – 20,5%, Anheuser–BuschInBev (Бельгія) – 15,6%, SmithfieldFoodsInc. (США) – 15,3%, Coca–Cola Co. (США) – 14,7%, GeneralMillsInc. (США) – 12%, MarsInc (США) – 11,7% та інші.

Для порівняння в структурі виробництва харчової продукції у США значну питому вагу складають м'ясо – 24%, молочна продукція – 13%, зернові продукти – 10%, випічка – 8%, фрукти/овочі – 8%, корми для тварин – 6%, кондитерські вироби – 4%, морські продукти – 1% [206].

На ринку послуг харчування ЄС часто домінують великі міжнародні групи компаній (переважно з США, Великобританії, Франції та Німеччини), які надають послуги у закладах швидкого обслуговування – фастфуд, частка якого складає 32% від загального обсягу послуг харчування; послуги ресторанів –

9%; послуги кейтерингу на договірній основі (включно з обслуговуванням державних закладів, таких як лікарні, школи, місця відбування покарань та численних закладів надання державних послуг – 25%), послуги харчування у готелях – 9%; інші послуги харчування – 25%.

Таблиця 2.3

Найбільші виробники харчових продуктів в ЄС

Компанія	Штаб-квартира	Оборот, млрд дол. США	Продукція
Nestle	Швейцарія	95,1	Широкий асортимент продукції
AB InBev	Бельгія	45	Пиво
Unilever	Нідерланди, Великобританія	26,5	Широкий асортимент продукції
Danone	Франція	25,8	Молочні продукти, дитяче харчування
Heineken	Нідерланди	23,6	Пиво
Lactalis	Франція	19	Молочні продукти
Diageo	Великобританія	16,2	Алкогольні напої
Friesland Campina	Нідерланди	13	Молочні продукти
Arla Foods	Данія	11,8	Молочні продукти
Ferrero	Італія	11	Солодощі
Carlsberg	Данія	10,1	Пиво
Pernod Ricard	Франція	9,8	Алкогольні напої
Associated British Foods	Великобританія	9,6	Цукор, дріжджі, харчові інгредієнти, напівфабрикати для швидкого приготування
Danish Crown	Данія	9,2	М'ясо
DSM	Нідерланди	8,9	Широкий асортимент продукції

При цьому 10 компаній – лідерів контролюють близько 14-15% ринку послуг харчування, серед них: мережа ресторанів

швидкого обслуговування McDonald's (США) з річним оборотом 15 млрд євро; контрактні кейтерингові компанії Compass Group (Великобританія) з річним оборотом 6,6 млрд євро, Sodexo (Франція) з оборотом 5,9 млрд євро, Elior (Франція) з оборотом 3,2 млрд євро; мережа пабів Mitchells&Butlers (Великобританія) з оборотом 2,8 млрд євро; мережі ресторанів швидкого обслуговування Yum (США) з оборотом 2,7 млрд євро та Burger King (США) з оборотом 2,0 млрд євро; готельна кейтерингова компанія Assog (Франція) з оборотом 1,7 млрд євро, компанія з бортового харчування авіакомпаній LSG Sky Chefs Group (Німеччина) з оборотом 1,3 млрд євро, контрактна кейтерингова компанія Aramark (США) з оборотом 1,3 млрд євро та інші [207].

Високий рівень конкуренції в глобальній роздрібній торгівлі харчовими продуктами свідчить про наступне:

1) вітчизняним операторам ринку доцільно зосередитися на можливості для постачання продукції в межах головних каналів дистрибуції. Якщо українські виробники прагнуть досягти помітної присутності на глобальних ринках, вони повинні зосередитися на збуті саме через ці канали;

2) з огляду на обсяги обороту міжнародних ритейлорів, їх переважно цікавлять лише великі партії поставок товару, оскільки вони не бажають співпрацювати з великою кількістю постачальників;

3) як правило, контракти на постачання харчових продуктів або надання послуг харчування є досить гнучкими. Це означає, що в них немає фіксованих цін та партій продукції – натомість, вони можуть реагувати на поточні потреби ринку. Щоб уникнути формування складських надлишків, продукцію часто замовляють через автоматичні онлайн-системи;

4) виробники готової харчової продукції можуть розраховувати на довготривалу співпрацю, оскільки ритейлери зацікавлені у довгострокових відносинах і шукають стабільних й надійних постачальників.

2.2. Сектор харчової та переробної промисловості в економіці України: основні виклики

У попередньому розділі нами було акцентовано увагу на тому, що однією з головних передумов ефективного функціонування вітчизняних операторів на світових ринках в умовах глобалізації, запорукою їх динамічного розвитку та відповідно стратегічним завданням є масштабне зростання присутності українських товарів на зовнішніх ринках. Присутність вітчизняних операторів ринку в глобальних мережах суттєво посилилась в останні роки, проте все ще залишається недостатньою.

На сьогодні майже половина ВВП України формується за рахунок експорту – на рівні 45,2 відсотка (станом на 2018 рік) [79]. Проте головними елементами структури міжнародної торгівлі України є переважно напівфабрикати (експорт) та споживчі товари (імпорт). При цьому імпорт товарів в Україну з 2006 року «хронічно» випереджає їх експорт, а різниця між імпортом та експортом знаходиться в межах 6-8 відсотків, що зумовлює від’ємне сальдо торгового балансу.

Графічне представлення зовнішньоторговельного балансу України в період з 2005 по 2018 роки наведено на рис. 2.7.

Скорочення експорту з 82,34 млрд дол. США в 2012 році до 47,3 млрд дол. США в 2018 році корелює зі зниженням ВВП країни з 175,7 млрд дол. США до 124,6 млрд дол. США (з 2014 року без врахування даних по окупованій та анексованій територіях України) та дефіцитом торгового балансу. Безумовно, на експорт товарів з України негативно вплинула тимчасова окупація території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації з 2014 року, як наслідок – втрата традиційних ринків збуту.

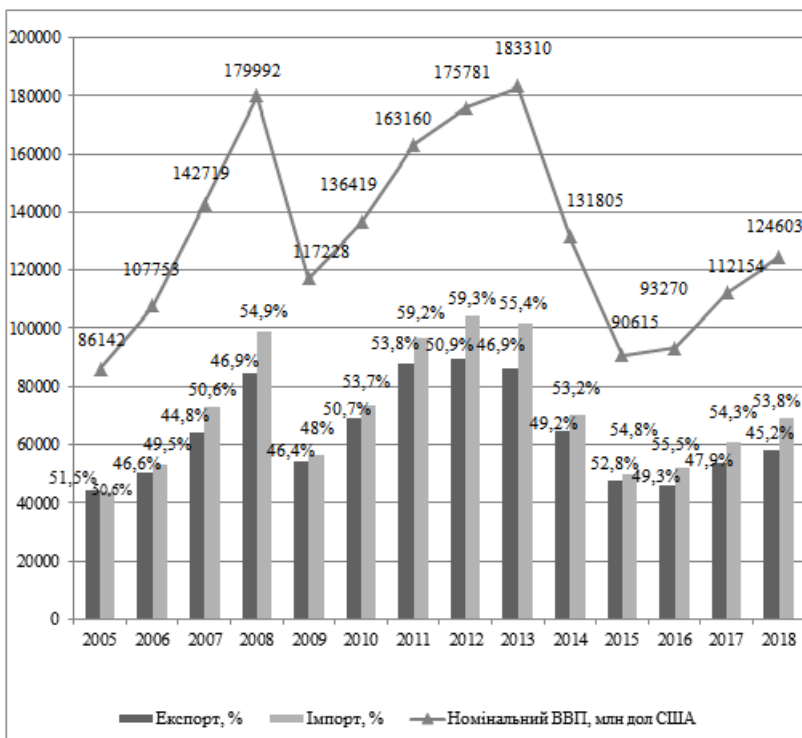

Рис. 2.7. Зовнішньоторговельний баланс України з 2005 по 2018 роки
Джерело: розроблено автором на основі [79]

Суттєвий вплив на експорт також мали дестабілізація виробничого сектору, а також падіння світових цін на сировинні товари. Разом з тим, спостерігається дисбаланс у товарній номенклатурі експорту, що призводить до нестабільності експортної виручки та періодичного падіння обсягів торгівлі [157].

Аналізований період характеризується також триразовою девальвацією української гривні, що мало суттєвий вплив на платоспроможність внутрішнього попиту, який є головним драйвером розвитку харчового сектору.

Структура експорту України переважно сировинна – майже 70 відсотків експорту товарів (25,3 млрд доларів США)

становить продукція агропромислового комплексу, металургійної та хімічної галузей промисловості, мінеральні продукти, деревина, сировина для легкої промисловості [132].

Структуру експорту з України в 2018 році за видами товарів наведено в на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Структура експорту з України в 2018 році, %

Джерело: розроблено автором на основі [34]

Експорт з України, лідерами якого є металургія та сільське господарство (з відповідними частками у 24,6 та 20,9 відсотків), представлений переважно напівфабрикатами, які використовуються в якості сировини для виробництва кінцевих споживчих товарів [157], основними покупцями яких є Польща, Німеччина, Італія, Туреччина, Нідерланди. Експорт техніки,

обладнання та механізмів сягає 10,1 відсотків, жирів та олії – 9,5 відсотків, мінеральних продуктів – 9,2 відсотка.

Готові продукти харчування займають шосту позицію в структурі вітчизняного експорту з часткою в 6,4 відсотка, живі тварини та продукти тваринного походження – відповідно дев'яту позицію з часткою в 2,6%. Харчова промисловість є одним із найперспективніших секторів економіки, які формують ВВП України, надходження до бюджету та визначають рівень зайнятості й доходів українців [41]. Протягом останніх десяти років сектор харчової та переробної промисловості вийшов на передові позиції в економіці України та входить до першої трійки найбільших секторів економіки України [157]. Сектор забезпечений достатньою сировинною базою, людськими ресурсами, має налагоджене виробництво і успішний досвід роботи. За даними Держслужби статистики за IV квартал 2018 року [34] продукти харчування і безалкогольні напої займають 48,4% у структурі грошових витрат українського домогосподарства. Для прикладу, у грошовому вираженні місячні витрати одного домогосподарства на продукти харчування в середньому становлять 3 тис. 495 грн: 4 тис. 222 грн у містах та 2 тис. 682 грн у селах. У структурі грошових витрат домогосподарства хліб та хлібопродукти займають 16,5% (599 грн), молоко, сир та яйця – 13,6% (495 грн), овочі – 6,7% (245 грн), фрукти – 5,8% (210 грн), алкогольні напої – 1,4% (141 грн), тютюнові вироби – 2,4% (229 грн).

Разом з тим, Україна протягом десятиліть є ТОП-постачальником продовольства на ринки іноземних країн. Проте експорт з України сільськогосподарської, харчової та переробної промисловості носить переважно сировинний характер (рис. 2.9).

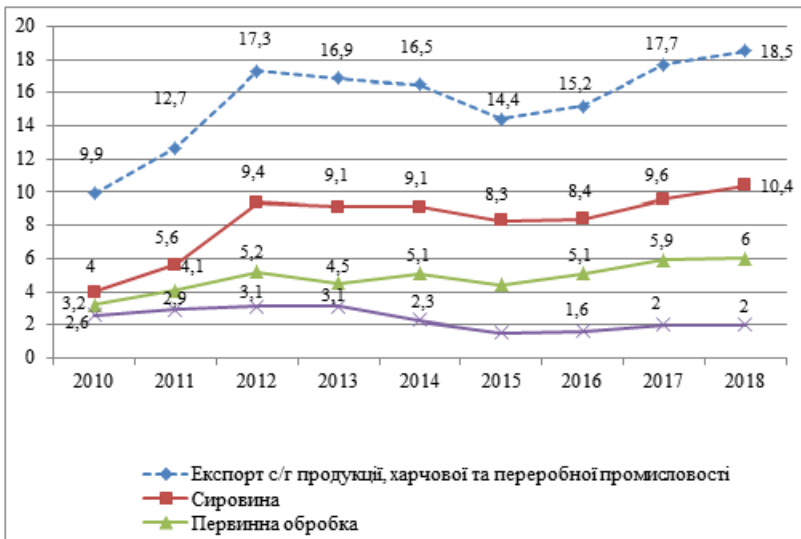

Рис. 2.9. Експорт сільськогосподарської продукції, харчової та переробної промисловості, млрд дол. США
Джерело: розроблено автором на основі [78]

Наразі співвідношення між сировиною, готовими та обробленими продуктами у структурі експорту аграрної продукції складає 52/37/11, що свідчить про паритет сировини та продукції з різною глибиною обробки. У той же час, перші 24 групи УКТЗЕД (Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності) охоплюють сировину (104 позиції), 6 – продукти первинної обробки (34 сировинні позиції), а останні 10 груп – готові до споживання продукти (61 товарна позиція). Слід зауважити, що заради більш об'єктивного оцінювання такі продукти як яйця, мед, свіжі овочі та фрукти, а також ряд інших продуктів, класифікувалися як сировина, хоча вони також можуть розглядатися як готова продукція [157].

На сьогодні харкову промисловість віднесено до секторів, які перебувають на стадії швидкого зростання та можуть дати позитивні результати за їх підтримки у короткостроковій перспективі [132]. За результатами оприлюдненого Єврокомісією дослідження торгівлі агропродукцією, Україна

станом на березень 2019 року увійшла до ТОП–5 експортерів агропродукції до ЄС [228]. Незважаючи на кризові явища, спровоковані зовнішньою агресією, харчова та переробна промисловість лишаються одним із рушіїв підтримки та зростання національної економіки, щороку демонструючи позитивні темпи нарощення виробництва продукції. До ТОП–3 товарів українського експорту вже кілька років поспіль входять кукурудза, олія соняшникова та пшениця, що знову ж підтверджує переважно сировинний характер вітчизняного експорту.

Для того, щоб вже у короткостроковій перспективі сприяти переробці в Україні сировини у продукцію з високою доданою вартістю, харчову промисловість віднесено до третього кластеру економіки, який повинен включати в себе елементи інновацій першого кластеру і доповнювати другий кластер, сприяючи поліпшенню іміджу країни за кордоном.

Найбільшу перспективу в секторі харчової і переробної промисловості представляють [45]:

1) готові продукти харчування Експортна стратегія: кондитерські вироби, напої, соняшникова олія, мед, соки, консервовані овочі, молочні продукти та інші продукти, які є готовими до вживання;

2) харчові інгредієнти, зокрема продукти глибокої переробки;

3) органічна продукція, виготовлена з дотриманням встановлених правил.

Присутність України у глобальних продовольчих мережах істотно зросла за останні десять років, проте все ще залишається недостатньою. З метою активного включення до глобальних ланцюгів доданої вартості необхідно змінити товарну структуру українського експорту з сировинної в сторону збільшення частки готових до вживання нових товарних експортних позицій.

Графічну інтерпретацію динаміки зовнішньої торгівлі готовими продуктами харчування в 2005–2018 роках представлено на рис. 2.10.

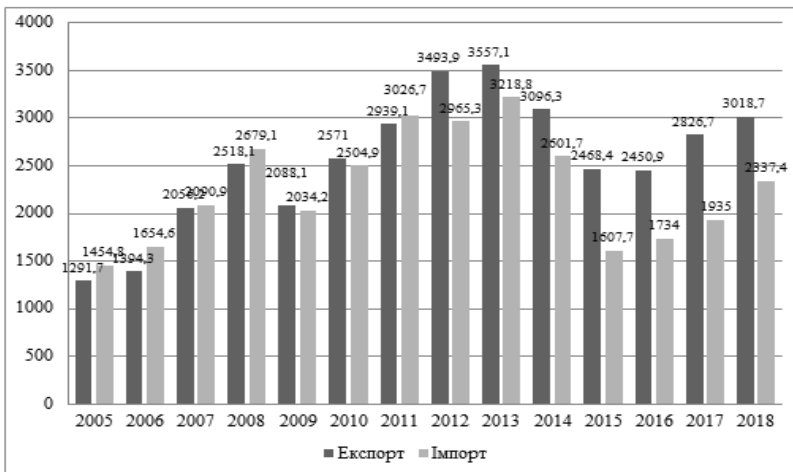

Рис. 2.10. Динаміка зовнішньої торгівлі готовими продуктами харчування в 2005–2018 роках, млн дол. США
Джерело: розроблено автором на основі [34]

На експорт продовольства з України негативно вплинула тимчасова окупація території України внаслідок збройної агресії Російської Федерації з 2014 року та припинення з 1 січня 2016 року дії Договору про зону вільної торгівлі з Україною, в результаті чого були запроваджені ставки ввізного мита на рівні режиму найбільшого сприяння замість попередньо діючих «нульових» ставок ввізних мит. Крім того, Російська Федерація заборонила імпорту сільськогосподарських товарів українського походження, включаючи м'ясо та продукцію з нього, рибу, молоко та молочну продукцію, овочі, фрукти та горіхи та інші, обмеживши транзитний рух вантажу з України через територію Росії до третіх країн, зокрема Казахстану та Киргизстану. Такі обмежувальні заходи призвели до суттєвого скорочення експортних поставок продовольства не лише до Російської Федерації, а й окремих країн СНД [141].

У 2018 році експорт з України готових харчових продуктів склав 3018,7 млн дол. США, що в 1,3 рази перевищує їх імпорту, який за даними Державної служби статистики України за відповідний період склав 2337,4 млн дол. США. На

сьогодні левова частка експорту готових харчових продуктів припадає на постачання залишків і відходів харчової промисловості – 40,6 відсотків, цукру і кондитерських виробів з цукру – 12,2 відсотка, тютюну і промислових замінників тютюну – 13,2 відсотка, продуктів із зернових культур – 8,9 відсотка, алкогольних і безалкогольних напоїв – 7,6 відсотка, какао та продуктів з нього – 6,7 відсотка, різних харчових продуктів – 4,4 відсотка (рис. 2.11).

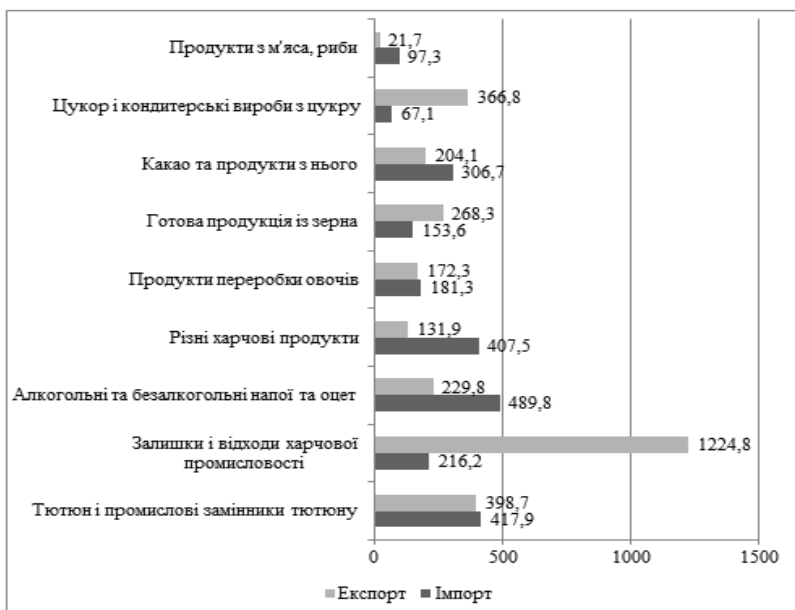

Рис. 2.11.Товарна структура зовнішньої торгівлі вітчизняними готовими продуктами харчування в 2018 році, млн дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [34]

Експорт продуктів тваринного походження з України в 2018 році склав 1164,8 млн дол. США проти 846,2 млн дол. США імпорту, перевищивши імпорт в 1,4 рази (рис. 2.12).

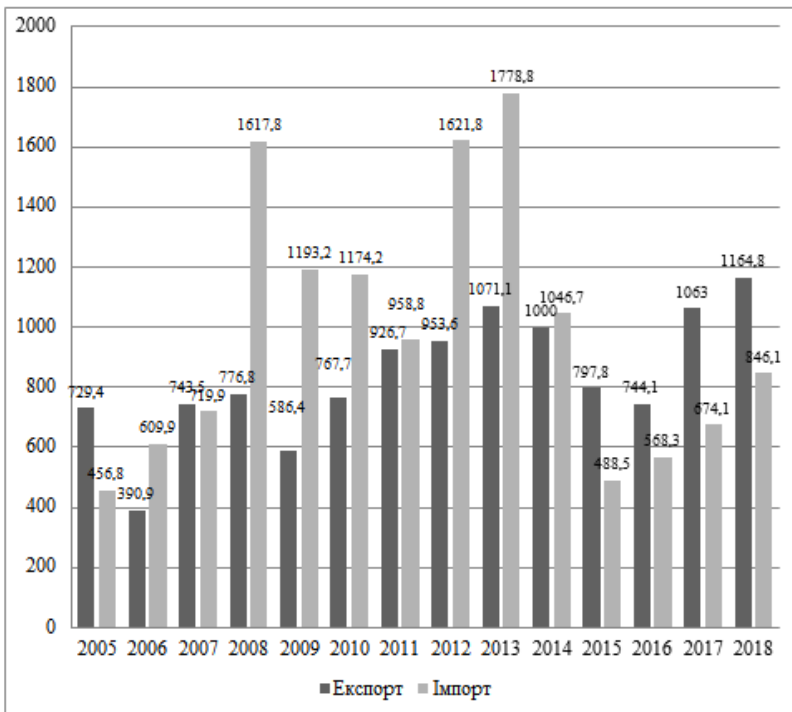

Рис. 2.12. Динаміка зовнішньої торгівлі готовими вітчизняними продуктами тваринного походження в 2005–2018 роках, млн дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [34]

Починаючи з 2015 року, спостерігається позитивне сальдо торгового балансу зовнішньої торгівлі продуктами тваринного походження, завдячуючи перевищенню експорту над імпортом за окремими товарними групами: зокрема: м'ясом та їстівними субпродуктами, молоком та молочними продуктами, яйцями птиці, натуральним медом. Від'ємне сальдо торгового балансу зафіксовано по зовнішній торгівлі рибою та ракоподібними, а також іншими продуктами тваринного походження.

У структурі експорту продуктів тваринного походження лівову частку займають м'ясо та їстівні продукти – близько 55,3%, відповідно молоко та молочні продукти – 22,9%, яйця

птиці – 10,2%, натуральний мед – 8,4%, риба та ракоподібні – 2,1% (рис. 2.13).

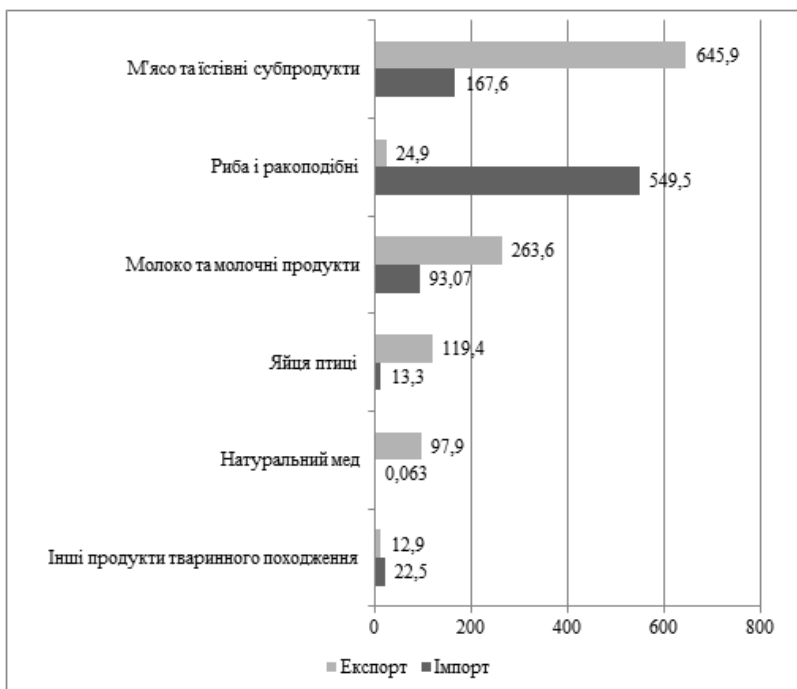

Рис. 2.13. Товарна структура зовнішньої торгівлі продуктами тваринного походження в 2018 році, млн дол. США

Джерело: розроблено автором на основі [34]

Незважаючи на зростання позитивного сальдо у торгівлі готовими продуктами харчування та продуктами тваринного походження, більш глибокий аналіз вказує на надзвичайно повільний темп еволюційних змін структури їх міжнародної торгівлі [157]. Часткова або повна втрата традиційних ринків, яка відбулася впродовж останніх років, підсилила необхідність пошуку ефективних рішень для розвитку експорту української продукції. Протягом останніх трьох років вітчизняним операторам вдалось досягнути прориву в експорті продукції тваринництва за певними товарними позиціями. Починаючи з

2016 року спостерігається поступове нарощення експорту готових продуктів харчування у зв'язку диверсифікацією ринків збуту, зростанням присутності на ринку Європейського Союзу, країн Азії та Африканського континенту. Так, протягом 2016–2018 років відбулося суттєве розширення географії експорту української харчової продукції та було збільшено кількість підприємств, які отримали право на експорт харчових продуктів тваринного походження. На сьогодні до найбільших імпортерів української харчової продукції відносяться Індія, Китай, Нідерланди, Іспанія, Саудівська Аравія, країни ЄС, Білорусь, Грузія, Туреччина, Молдова та інші.

Лише в 2018 році було відкрито 85 нових ринків за різними видами продукції, включаючи: м'ясо птиці та продукти з нього, тепер постачаються до Албанії, Республіки Гана, Гонконгу, Королівства Марокко, Тунісу; молочну продукцію – постачаються до Республіки Македонія; живі вівці та кози – постачаються до ОАЕ; м'ясо великої рогатої худоби – до Туреччини; яйця та яєчні продукти – до Чорногорії [175]. Крім того, завдяки процесу наближення законодавства та стандартів до найкращих практик ЄС, 306 українських підприємств на початок 2019 року мають право експорту до країн Європейського Союзу, з них – 126 виробників харчових продуктів (м'ясо птиці, риби, меду, яєць, молочної продукції). Як повідомляється в Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів [35], в 2018 році було розроблено та погоджено 20 міжнародних сертифікатів на експорт та 24 сертифікати на імпорт тварин і продуктів тваринного походження, що дозволило нівелювати економічний вплив від втрати ринку Російської Федерації та сприяло зростанню іміджу України як надійного торговельного партнера. Таким чином, незважаючи на негативні наслідки фінансової кризи, втрачаючи ринки Російської Федерації та багатьох країн–учасниць Митного союзу, сьогодні вітчизняні оператори ринку намагаються диверсифікувати експорт, створивши зони вільної торгівлі з Канадою та Ізраїлем, збільшивши присутність на ринку Європейського Союзу та країн Азії [41, С. 3].

Загалом розвиток експорту якісної продукції харчової та переробної промисловості має велике значення для економічного зростання країни. За умови забезпечення стабільної політичної та соціальної ситуації в Україні, на думку експертів, є всі підстави вважати, що експорт і надалі зростатиме, а частка імпорту зменшуватиметься вже у короткостроковій перспективі. Тому одним із пріоритетних стратегічних завдань в найближчі п'ять – десять років має стати долучення України до міжнародних мереж створення доданої вартості, а також трансформація структури експорту з сировинної в сторону збільшення частки готової продукції.

Вагомий експорт готової до вживання продукції вітчизняної харчової промисловості сприятиме зростанню ВВП України, створенню робочих місць та надходженню іноземної валюти до країни. Збільшення експорту як складової ВВП, своєю чергою, призведе до підвищення підсумкового показника розвитку країни, а відтак – сприятиме її економічному зростанню, активізуючи інвестиційний попит і зайнятість. Отриману виручку експортери можуть інвестувати, виступаючи замовниками в суміжних галузях, сприяючи розвитку внутрішнього ринку тощо.

На виконання Указу Президента України від 12.01.2015 року, № 05/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»» [139] було визначено напрямки та пріоритети державного розвитку, серед яких серед інших пріоритетів у розділі 3 Стратегії «Дорожня карта» було виокремлено вектор розвитку, який передбачає розвиток українського експорту, реформу сільського господарства, вектор відповідальності шляхом проведення реформи системи харчової безпеки та якості і вектор гідності через реалізацію програми з популяризації України у світі, захисту інтересів держави у глобальному інформаційному просторі та створення бренду «Україна» (рис. 2.14).

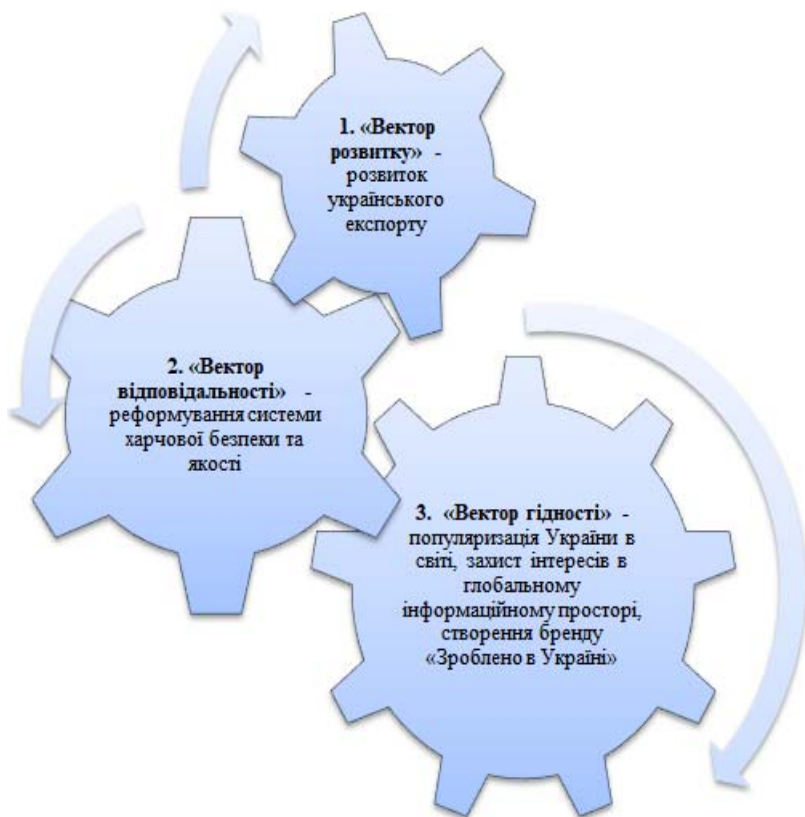

Рис. 2.14. Пріоритети розвитку харчової та переробної промисловості України
Джерело: розроблено автором на основі [157]

З огляду на це, сьогодні першочерговим завданням розвитку експорту продукції харчової та переробної промисловості України є підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення товарної номенклатури експорту. У рамках Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року [145], Проект розпорядження розробленої на

виконання Експортної стратегії України на 2017–2021 роки [45], поряд із завданням щодо підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення товарної номенклатури експорту, передбачено диверсифікацію ринків збуту, підтримку й розвиток існуючих ринків, а також просування українського бренду та інформаційно-аналітичного забезпечення експорту продукції харчової та переробної промисловості.

На виконання Стратегії експорту продукції харчової та переробної промисловості сформовано ряд заходів з координації відповідних зусиль, моніторингу та мобілізації необхідних ресурсів. Першочерговий План заходів з реалізації Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року представлено нами на рис. 2.15. та в Додатку В.2.

Для реалізації відповідних заходів та досягнення стратегічних цілей пропонується ряд механізмів, які повинні базуватися на «партисипативному» підході і партнерстві між державою та приватним сектором. До інституцій з підтримки вітчизняних операторів ринку, що планують або вже здійснюють експорт продукції та послуг харчової та переробної промисловості, відносяться [157]:

- 1) інституції з підтримки торговельної політики;
- 2) бізнес-асоціації;
- 3) комерційні інституції;
- 4) неурядові організації.

Стейкхолдерів вітчизняного сектору харчової та переробної промисловості представлено нами на рис. 2.16.

Так, надання підтримки вітчизняним експортерам для реагування на світовий попит та збільшення своєї частки ринку; посилення присутності на існуючих та налагодження постачання продукції на нові ринки збуту уможлиблюється за участі урядових органів та організацій з підтримки торгівлі. На дані інституції покладається розробка та реалізація послідовної глобальної комунікації для формування позитивного іміджу сектору харчової та переробної промисловості України. Як результат, очікується поліпшення іміджу вітчизняного сектору на світовій арені, а українські оператори ринку відповідно

будуть здатні визначати та реалізовувати можливості.

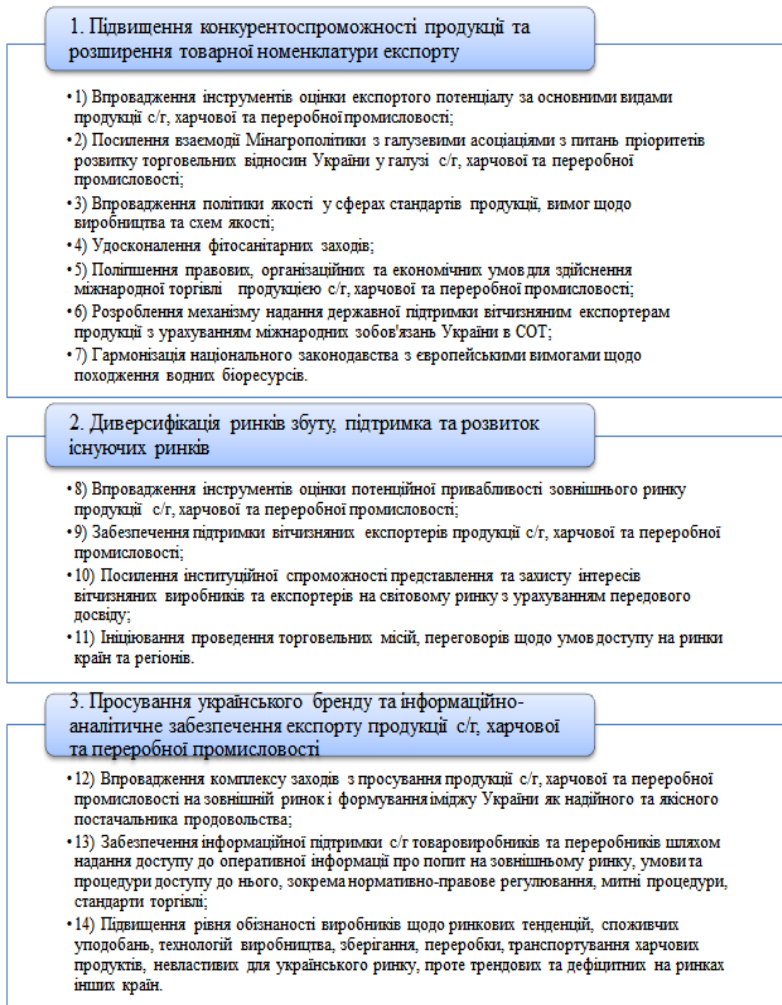

Рис. 2.15. План заходів з реалізації Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року
Джерело: розроблено автором на основі [145]

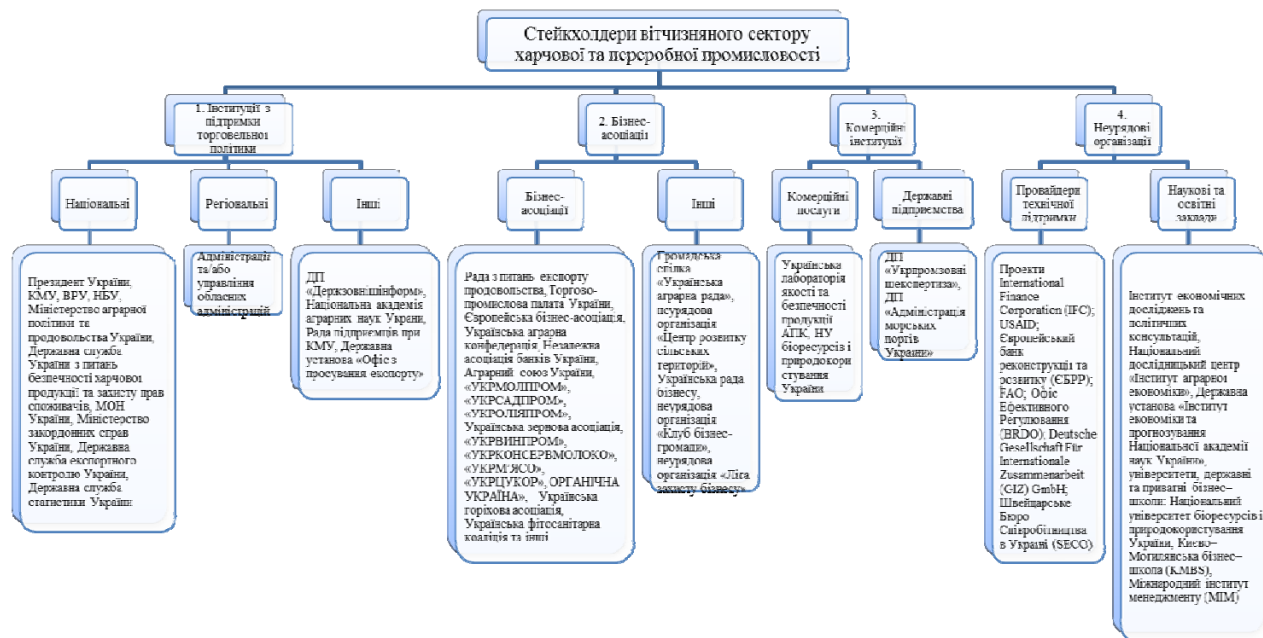

Рис. 2.16. Стейкхолдери українського сектору харчової та переробної промисловості

Джерело: розроблено автором на основі [157]

Разом з тим, просування іміджу якісних виробників продукції сектору харчової і переробної промисловості вимагає відповідності цьому іміджу в реальності. Посилення конкурентоспроможності підприємств сектору харчової та переробної промисловості шляхом надання підтримки для удосконалення й диверсифікації асортименту їх продукції та послуг мають забезпечувати організації з підтримки бізнесу, тобто бізнес-асоціації, включаючи організації, які підтримують науково-дослідну діяльність, інновації, освітню діяльність, а також фінансових посередників та галузеві бізнес-організації. Бізнес-асоціації на практиці надаватимуть підтримку сектору, який повинен стати більш конкурентоспроможним та, що не менш важливо, залишатися таким у динамічному глобальному середовищі, яке характеризується надшвидкими змінами технологій, ринкових трендів та смаків [157].

Слід виокремлювати певні обмеження, що утруднюють вихід вітчизняних операторів на міжнародні ринки. Основні виклики для українського сектору харчової та переробної промисловості в умовах глобалізації наведено на рис. 2.17.

До очікуваних результатів реалізації Стратегії віднесено збільшення експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості протягом терміну її реалізації на 17% шляхом відкриття на кінець 2026 року доступу до ринків 50 країн згідно із затвердженим планом здійснення торговельних місій до визначених країн за належного рівня підтримки вітчизняних експортерів харчової промисловості, як у середині країни, так і за її межами [141].

До важливих трендів на глобальних ринках харчових продуктів, які впливатимуть на підхід до розвитку сектору харчової та переробної промисловості в Україні, належать наступні [157]: 1) зростання попиту на безпечні для здоров'я натуральні та органічні продукти; 2) поширення високих гігієнічних стандартів та стандартів безпечності харчових продуктів; 3) розвиток культури споживання, яка базується на екологічних міркуваннях; 4) концентрація продажів на кількох каналах збуту.

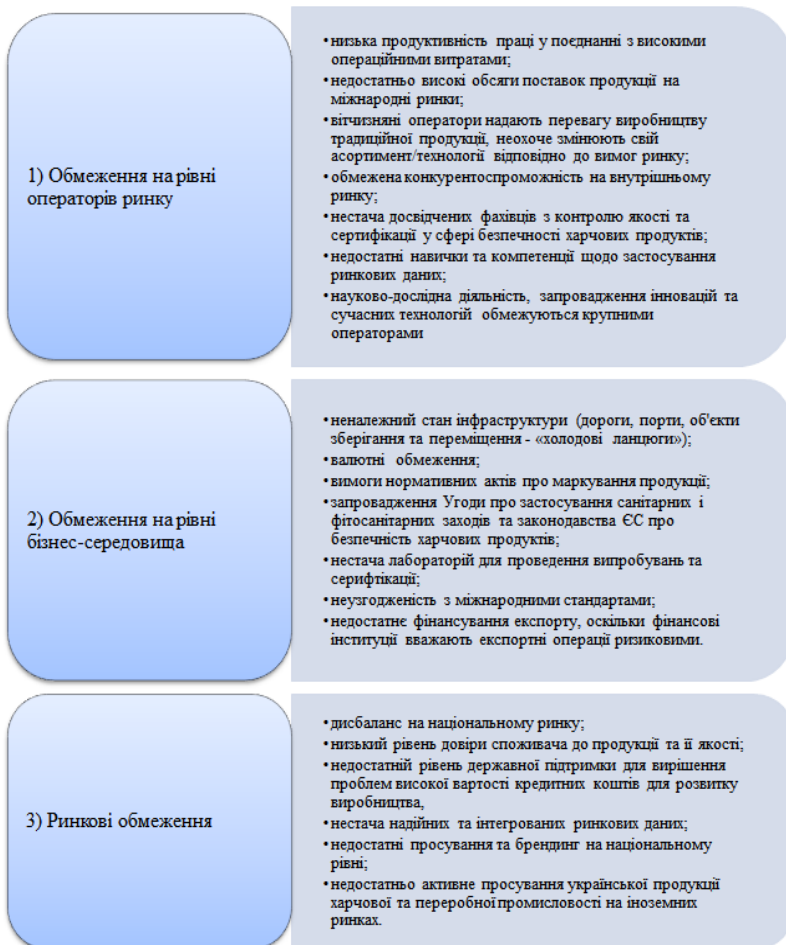

Рис. 2.17. Основні виклики для українського сектору харчової та переробної промисловості

Джерело: розроблено автором на основі [157]

У світлі останніх трендів на глобальних ринках харчової продукції світові оператори дедалі частіше роблять акцент на натуральність, здорове харчування, контроль ваги, перезапуск традицій, чесність і прозорість. Одним із останніх світових трендів на ринку харчової продукції є концепція здорового

харчування. Зростаюча популярність здорової їжі та органічних харчових продуктів означає, що українські виробники, які бажають працювати у відповідному сегменті, повинні слідувати цьому тренду та належним чином адаптувати свій асортимент, знижуючи вміст жирів та пропонуючи безпечні для споживачів продуктів, а також активізувати використання механізмів сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції на відповідність вимогам законодавства із залученням акредитованих організацій [157].

Своєю чергою, потребують удосконалення національні стандарти та системи управління якістю задля підвищення конкурентоспроможності вітчизняних операторів ринку та їх експортної продукції на базі використання успішних міжнародних практик харчової промисловості та стандартах безпечності харчових продуктів, необхідних для експорту. На жаль, на сьогодні існує певна розбіжність між глобальними та внутрішніми вимогами (стандартами), що перешкоджає експорту продукції сектору та спричиняє фрагментацію ринку. Виробники харчової та переробної промисловості на усіх ділянках ланцюга створення вартості продукції повинні мати належні системи забезпечення якості з тим, щоб відповідати міжнародним гігієнічним вимогам та стандартам безпечності харчових продуктів. При цьому витрати на контроль якості повинні бути враховані у бізнес-моделі виробництва. Високий рівень якості та безпечності продукції має бути підкріплений відповідними сертифікатами, отримання яких передбачає інвестицій часу та коштів.

Разом з тим, зростаюча увага до екологічних аспектів вимагає від виробників проведення моніторингу рівня шкідливих викидів, відповідності сучасним вимогам до упакування продукції та застосовування альтернативних варіантів пакування.

Експерти відзначають те, що на фоні слабкої динаміки розвитку більшості інших секторів української економіки, харчова та переробна промисловість демонструють високі темпи зростання та мають значний нереалізований потенціал для нарощування обсягів експорту. Розвиток харчової та переробної

промисловості безумовно є важливим не лише для стабільного забезпечення України продовольством, потужною рушійною силою економічного зростання й підвищення добробуту населення, а й здатен забезпечити статус України як надійного постачальника якісних, безпечних і доступних за ціною харчових продуктів на харчовий ринок. Урахування в діяльності вітчизняних операторів ринку харчової промисловості вище окреслених тенденцій дозволить вже у короткостроковій перспективі розширити асортимент якісної продукції харчової та переробної промисловості з аутентичними смаковими властивостями за прийнятної цінової політики, а відтак – отримати визнання на міжнародній арені як конкурентоспроможних і надійних партнерів.

2.3. Методичний інструментарій експорторієнтованого маркетингу вітчизняних операторів ринку харчової продукції

З огляду на вищевикладене, поряд з питаннями подолання бідності, світової продовольчої безпеки, обґрунтованого раціону харчування, особливого значення набувають питання стандартизації, контролю за дотриманням стандартів і норм, якості та безпечності харчової продукції, яку пропонують на внутрішньому та на зовнішніх ринках вітчизняні оператори. Підвищення конкурентоспроможності та розширення товарної номенклатури експорту неможливе без провадження політики якості та безпечності харчової продукції у сфері стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості, гармонізації національного законодавства з європейськими вимогами відповідно до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [156].

В умовах глобалізації і постійного посилення вимог й очікувань споживачів, виробники змушені адаптовувати й покращувати організацію бізнесу. Жорсткі умови виходу на світовий продовольчий ринок передбачають чітке дотримання

технічних умов виробництва продукції, стандартизації й контролю за її якістю та безпечністю. Якість та безпечність вітчизняної харчової продукції на сьогодні є визначальним чинником формування конкурентних переваг вітчизняних промислових підприємств у сучасному глобальному ринковому середовищі. Йдеться, передусім, про необхідність досягнення такого рівня якості та безпечності харчової продукції, що забезпечить її конкурентоздатність як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. Міжнародний досвід доводить, що високий рівень якості продукції досягається за впровадження та повноцінного функціонування, зорієнтованих на задоволення потреб споживачів, міжнародних систем управління якістю.

В Україні з цією метою напрацьована певна законодавча база, а саме: Закони України: «Про безпечність та якість харчових продуктів» [120], «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів» [122], «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» [121], «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [124], «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» [123], «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [125], «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» [127], «Про захист прав споживачів» [132], «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [135], «Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» [136], «Про стандартизацію» [137] та ін.

Разом з тим, сьогодні в Україні використовують більше 13000 ДСТУ та понад 19000 ГОСТ. Проте далеко не всі вони відповідають вимогам Міжнародних стандартів [71].

На рис. 2.18 представлено базові міжнародні системи управління якістю, що діють в Україні. Серед них системи ISO 9001, ISO 14001, OHSAS 18001, ISO 22000 (НАССР/ХАССП).

Рис. 2.18. Міжнародні системи менеджменту якості продукції, що діють в Україні

Джерело: розроблено автором

Стандарти ISO 9001 відносяться до серії стандартів ISO 9000 – це Міжнародні стандарти, що описують вимоги до системи менеджменту якості організацій і підприємств, які використовуються більш ніж у 190 країнах світу. Особливість стандартів ISO 9001 полягає у тому, що вони можуть бути застосовані до будь-яких підприємств і організацій, незалежно від їх розміру, форми власності та сфери діяльності. Стандарт ISO 9001 являє собою одну з моделей управління діяльністю організації з метою забезпечення її результативності. Національною версією стандарту ISO 9001 є відповідний стандарт ДСТУ ISO 9001:2015 «Система управління якістю». Сертифікат на систему управління якістю на відповідність вимогам ДСТУ ISO 9001:2015 – це документ, що є доказом, що система управління якістю успішно впроваджена та функціонує на підприємстві. Наявність такого сертифіката істотно підвищує довіру споживачів до підприємства та вигідно виділяє його серед конкурентів. У процесі підготовки до сертифікації підприємство вирішує ряд важливих питань, оптимізує процес виробництва чи надання послуг, що позитивно впливає на результати діяльності. Сертифікат, виданий підприємству, підтверджує, що Орган сертифікації провів процедуру сертифікації системи управління якістю на підприємстві, та підтверджує, що вона відповідає вимогам державного й міжнародного стандарту [201].

Стандарт ISO 14001 – це стандарт, що визначає порядок впровадження та функціонування ефективної системи екологічного менеджменту. Стандарти ISO 14001 забезпечують організаціям усіх форм власності (як державних, так і приватних) структуру, методологію та засоби для управління наслідками їхньої діяльності для навколишнього середовища. Виконання вимог даного стандарту дозволяє [67]: Консультативно продемонструвати наміри підприємства зменшити вплив на навколишнє природне середовище; дотримуватись законодавчих вимог у сфері охорони навколишнього середовища; продемонструвати клієнтам та партнерам стабільність розвитку компанії та інновації у виробництві; зменшити викиди, що регламентуються законом, а також зменшити споживання природних ресурсів, що позитивно відобразиться на грошовому балансі підприємства; виконати тендерні вимоги або підписати контракт, коли наявність сертифіката на систему екологічного управління (менеджменту) є необхідною вимогою. Вимоги до системи екологічного менеджменту зазначені в національному стандарті України ДСТУ ISO 14001:2015 «Система управління навколишнім середовищем». Стандарт має структуру, подібну до стандарту ISO 9001:2015, що дозволяє за необхідності поєднати на підприємстві одночасно ці дві системи. У цьому випадку система є інтегрованою. Повне виконання вимог цього стандарту дозволяє зменшити негативний вплив на навколишнє природне середовище, зменшити рівень споживання природних ресурсів.

Стандарт OHSAS 18001:2007 – це міжнародний стандарт з опису розробки та впровадження систем управління охороною здоров'я й безпекою праці на підприємстві. OHSAS – це аббревіатура від англійського «Occupational Health and Safety Management Systems», тобто «Система управління гігієною та охороною праці». OHSAS 18001 є стандартом, на підставі якого проводиться аналіз Систем менеджменту професійної безпеки та здоров'я. Передумовою його розробки стала потреба компаній в ефективній роботі з охорони праці, безпеки і здоров'я працівників [135]. Про основні принципи Національною

версією стандарту OHSAS 18001 є ДСТУ OHSAS 18001:2010 «Система управління гігієною та безпека праці», яка регламентує побудову системи якості на підприємстві, спрямовану на підтримку системи охорони праці, гігієни праці, безпеки співробітників тощо. Стандарт містить мінімальні вимоги до системи охорони праці і промислової безпеки. Підприємство, яке запровадило та сертифікувало таку систему, демонструє наступні можливості [201]: можливість створення кращих та безпечніших умов праці; можливість своєчасного виявлення загроз та їх ліквідації; зниження вірогідності аварій, нещасних випадків та інцидентів; відповідність нормативно-правовим вимогам та підвищення рівня загальної ефективності персоналу. ДСТУ OHSAS 18001:2010 «Система управління гігієною та безпека праці» застосовується до підприємств будь-якого типу, незалежно від розміру, місцезнаходження, характеру та складності виробництва. Він може бути впроваджений самостійно на підприємстві або інтегрований з будь-якою іншою системою управління, наприклад ISO 9001, ISO 14001 чи ISO 22000. Сертифікація, за вимогами стандарту OHSAS 18001, дозволяє отримати наступні переваги [201]: сформувати позитивний імідж як з боку партнерів чи споживачів, так і з боку державних наглядових органів; уможлиблює посилення інвестиційної привабливості шляхом зниження рівня професійних ризиків; забезпечує підвищення рівня конкурентоспроможності. Стандарт OHSAS 18001 гармонізується зі стандартами серії ISO 9000 та ISO 14000, що дозволяє створювати інтегровані системи і застосовувати їх до будь-якої галузі, де задіяна праця людини, будь-то виробництво або послуги. Цей стандарт встановлює вимоги до системи управління гігієною та безпекою праці з метою надання організації можливості контролювати ризики й поліпшити організацію своєї діяльності. Разом з тим, стандарт OHSAS 18001 не встановлює унікальних критеріїв до ефективності безпеки праці і не потребує специфічних вимог для формування системи управління. Вимоги стандарту спрямовані більше на гігієну та безпеку праці, аніж на безпечність продукції чи послуг.

Відносно новими є стандарти ISO 10377:2013 «Безпека споживчої продукції» та 10393:2013 «Відкликання споживчих товарів». Стандарт ISO 10377:2013 охоплює всіх постачальників, незалежно від структури, типу організації та її ролі в ланцюгу поставок, включаючи всі типи товарів, незалежно від походження, за винятком продуктів харчування, ліків і легкових автомобілів. Розробники стандарту 10393:2013 «Відкликання споживчих товарів», своєю чергою, намагалися гармонізувати системи відкликання продуктів, що діють в усьому світі. Даний стандарт містить рекомендації щодо дій суб'єктів господарювання при відкликанні товарів, включаючи питання відшкодування збитків, ремонту, заміни та утилізації продуктів, які мають дефекти. Стандарт передбачає опис процедури інформування громадськості у разі виникнення необхідності у відкликанні продуктів [118].

Євроінтеграційний курс вимагає від України освоєння міжнародних норм та правил ведення господарської діяльності. Сертифікація продукції за системами менеджменту якості ISO вже стала звичною для багатьох підприємств. Проте на ринках Європи та США, поряд з поняттям «якості» постає поняття «безпечності». Саме поняття «безпечності» є ключовим у системі, призначеній для управління ризиками в галузі виробництва харчової продукції. Гучні скандали на міжнародних ринках протягом останніх 20 років призвели до швидкого підвищення рівня вимог до безпечності харчових продуктів та стандартів гігієни у більшості країн. Наразі стандарти ЄС з якості та безпечності є найжорсткішими у світі та все частіше запроваджуються в інших країнах [157]. Такий підхід до регулювання безпечності харчової продукції на державному рівні передбачає використання терміну «оператор ринку харчових продуктів» (далі – оператор ринку) замість термінів «фізична або юридична особа» та «оператор потужностей». У трактуванні ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [126] оператором ринку може бути як фізична, так і юридична особа, яка здійснює діяльність з метою або без мети отримання прибутку (наприклад, розповсюдження харчових продуктів на

благочинних ярмарках з метою рекламування та пригोщення потенційних покупців). Оператором ринку також може виступати агропромисловий ринок.

Відповідно до ЗУ «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» вітчизняні оператори ринку зобов'язані [135]: 1) нести відповідальність за виконання вимог законодавства про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів у межах діяльності, яку вони здійснюють; 2) дотримуватись харчового законодавства на всіх стадіях виробництва та обігу («від лану до столу»).

До обов'язків оператора ринку належить і отримання експлуатаційного дозволу – документу дозвільного характеру, який видається компетентним органом на підставі результатів перевірки відповідності його потужностей вимогам санітарних заходів та дає змогу оператору ринку провадити господарську діяльність з виробництва та/або зберігання харчових продуктів тваринного походження.

Отже, при виході на ринки ЄС вітчизняні оператори ринку повинні в обов'язковому порядку дотримуватись основних принципів і вимог базового законодавства ЄС з безпечності харчових продуктів та кормів, а також з державного контролю у сфері санітарних та фітосанітарних заходів (рис. 2.19).

Відповідно до Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [174], було встановлено План заходів та строки їх впровадження на території України. Так, в 2016 році було впроваджено базові принципи і вимоги безпечності харчових продуктів та кормів згідно з Регламентом ЄС № 178/2002, № 852/2004, № 854/2004; у 2018 р. – заходи, пов'язані з державним контролем у сфері санітарних та фітосанітарних заходів згідно з Регламентом ЄС № 853/2004, № 882/2004, № 854/2004, а також заходи, які застосовуються щодо маркування згідно з Регламентом ЄС № 1169/2011 та ін.

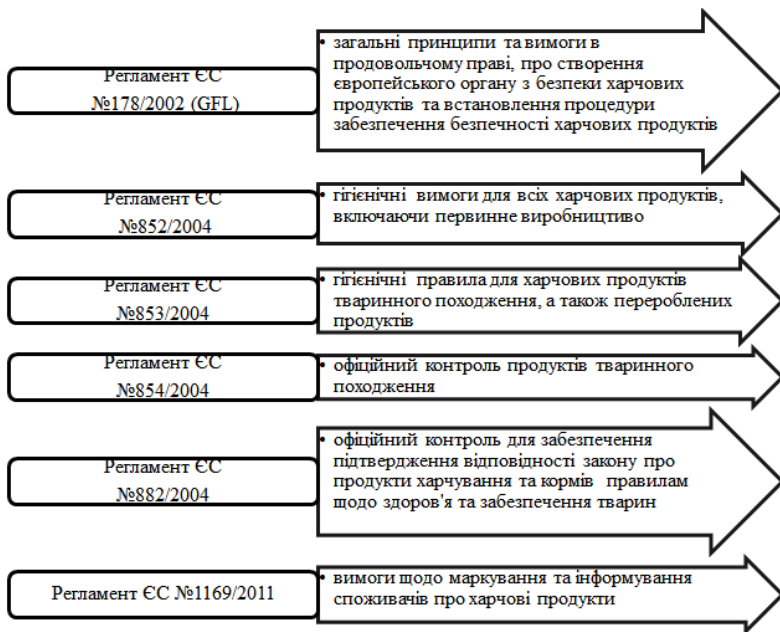

Рис. 2.19. Базове законодавство ЄС з вимог до безпечності харчової продукції та кормів
Джерело: розроблено автором на основі [140]

Головним драйвером для запровадження європейських стандартів вітчизняними операторами ринку є законодавчі вимоги (включно з юридичною відповідальністю). Так, недотримання вимог законодавства про безпечність та неналежне забезпечення показників якості харчових продуктів щодо гігієнічних вимог до харчових продуктів на всіх стадіях їх виробництва та обігу, тягне за собою накладання штрафу, на юридичних осіб – здійснюється у розмірі від двох до восьми мінімальних заробітних плат; на фізичних осіб – підприємців – у розмірі від двох до п'яти мінімальних заробітних плат. Виробництво, зберігання харчових продуктів без отримання експлуатаційного дозволу тягне за собою накладення штрафу на юридичних осіб – у розмірі від тридцяти до тридцяти восьми мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб – підприємців – у

розмірі від двадцяти трьох до тридцяти мінімальних заробітних плат [120].

З метою дотримання вимог законодавства про безпечність та якість харчових продуктів на всіх стадіях їхнього виробництва та обігу оператори ринку зобов'язані запровадити на своїх підприємствах постійно діючі процедури, засновані на принципах системи НАССР/ ХАССП (далі – система ХАССП) [128].

Система ХАССП становить систему аналізу ризиків, небезпечних чинників і контролю критичних точок, що дозволяє гарантувати виробництво безпечної продукції, назва якої є аббревіатурою від заголовних букв англomовних слів Hazard Analysis and Critical Control Points, що в перекладі означає «Аналіз ризиків і контролю критичних точок» [216]. Система ХАССП є ключовим нормативним документом, який містить вимоги до принципів управління безпечністю харчових продуктів для будь-яких операторів, які бажають працювати в рамках законодавства у сфері харчової безпеки на провідних міжнародних ринках. Система ХАССП забезпечує більш структурований підхід до контролю ідентифікованих небезпек біологічного, хімічного чи фізичного походження.

Система ХАССП ґрунтується на семи базових принципах, представлених нами на рис. 2.20.

Використання системи ХАССП дає змогу перейти від контролю якості готової продукції на стадії завершення виробничого циклу до запровадження превентивних методів упорядкування усього виробничого ланцюга [109].

Відповідно до ХАССП харчовий ланцюг («food chain») становить послідовність стадій та операцій, що включають виготовлення, оброблення, дистрибуцію, зберігання й перероблення засобів для харчування і харчових продуктів, від первинного виробництва до споживання. Тобто, виробничий ланцюг розглядається як єдиний процес, протягом якого повинні бути усунуті всі чинники, що можуть призвести до виробництва недоброякісної та небезпечної для здоров'я людини продукції [128]. Система ХАССП гармонійно вписується в систему менеджменту якості ISO 9001.

Рис. 2.20. Базові принципи системи ХАССП
Джерело: розроблено автором на основі [128]

Історично концепцію ХАССП було розроблено ще в 60-х роках спільними зусиллями компанії Піллсбері (The Pillsbury Company) – лабораторії збройних сил США та Національного управління з аеронавтики і космонавтики (NASA). Офіційно про концепцію ХАССП було заявлено в 1971 році на Першій Американській національній конференції по захисту харчових продуктів. У середині вісімдесятих років Національна академія наук США запропонувала здійснити адаптацію системи безпеки харчових продуктів до ринків В2С. У 1993 р. Комісія «Кодекс Аліментаріус» схвалила керівні вказівки щодо системи ХАССП [193]. Остаточний варіант системи було

схвалено Президентом США у 1996 р. та рекомендовано для широкого впровадження на всіх без винятку підприємствах харчової промисловості.

З 2005 року на основі базових принципів ХАССП Міжнародною організацією по стандартизації (ISO) було прийнято міжнародний стандарт ISO 22000:2005 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». З 1 січня 2006 року система ХАССП стала обов'язковою до запровадження країнами ЄС. Стандарт ISO 22000:2005 поєднує принципи аналізу ризиків у контрольних критичних точках і практичні рекомендації, представлені в Кодексі Аліментаріус щодо гігієни продуктів харчування. Вимоги Міжнародного стандарту ISO 22000 є прийнятними для всіх типів організацій у харчовій сфері. Ключовим моментом є те, що система дозволяє не лише керувати безпекою своєї продукції на всіх етапах її виробництва, а й швидше реагувати на різного роду ситуації, тим самим скорочуючи непередбачені витрати і втрати до мінімуму. Таким чином, впровадження стандарту ISO 22000:2005 сприяє підвищенню довіри до харчової продукції, що призводить до збільшення кола споживачів і ділових партнерів не лише в межах країни, а й на зовнішніх ринках. Однією з особливостей ISO 22000 є його природна сумісність зі стандартами ISO 9001 та ISO 14001 [101]. Водночас стандарт є певним доповненням і розширенням системи контролю якості, адже ISO 9001 не спеціалізується на харчовій продукції.

З 2011 року ХАССП стає основою міжнародного стандарту з якості й безпечності харчових продуктів FSSC 22000. Принципи ХАССП з 1 липня 2013 року було запроваджено підприємствами харчової промисловості в Республіці Білорусь, Республіці Казахстан і Російській Федерації (згідно з технічним регламентом Митного союзу «Про безпеку харчової продукції», ТР ТС 021/2011).

У вітчизняній практиці управління якістю й безпечністю харчової продукції з 1 липня 2003 року було введено в дію стандарт ДСТУ 4161–2003 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги», з 1 серпня 2007 року вступив в

дію національний стандарт ДСТУ ISO 22000:2007 «Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга». 3 жовтня 2012 року згідно з Наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 590 було затверджено Вимоги щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР) [128]. 31 липня 2013 року згідно Наказу Міністерства економічного розвитку № 1356 від 28.11.2012 р. було введено ДСТУ–Н САС/RCP 1:2012 «Продукти харчові. Настанови щодо загальних принципів гігієни» (САС/RCP 1–1969, Rev. 4–2003). У червні 2014 року Верховна Рада України проголосувала за Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів № 4179а, який стосується гармонізації законодавства країни та Європейського Союзу у сфері безпеки та якості харчових продуктів. У вітчизняній практиці першими вимагати від ділових партнерів–постачальників забезпечення відповідності принципам ХАССП стали крупні торговельні мережі, такі як МЕТРО, при чому це стосувалося не лише private label, але й усієї продукції, яка поставлялась в ці торговельні мережі. Звісно, для того, щоб працювати з такими потужними гравцями на ринку, виробники почали здійснювати техніко–технологічне оновлення виробничих потужностей та впроваджувати систему менеджменту безпеки харчової продукції, засновану на принципах ХАССП. Незважаючи на те, що стандарти продовольчої безпеки в Україні є обов’язковими, сертифікація постійно діючих процедур, заснованих на принципах ХАССП, є необов’язковою.

У цілому, широке застосування у вітчизняній практиці системи ХАССП зумовлено рядом безперечних як внутрішніх, так і зовнішніх переваг, узагальнених нами на рис. 2.21.

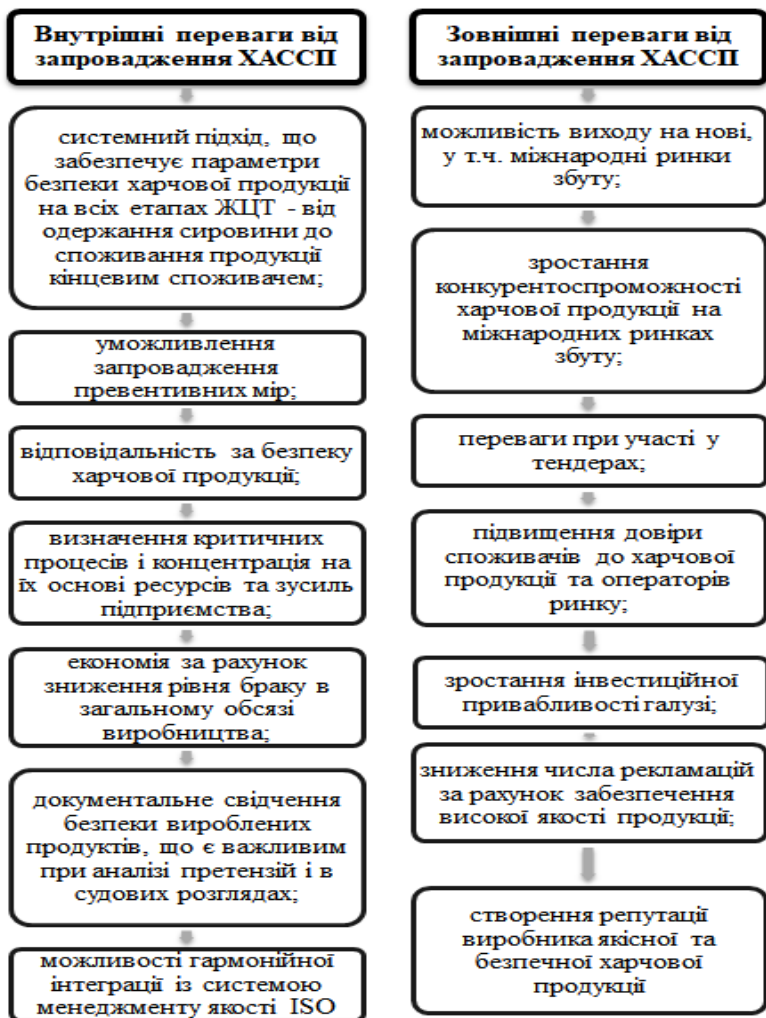

Рис. 2.21. Переваги від запровадження системи ХАССП вітчизняними операторами ринку

Джерело: розроблено автором на основі [128]

З набуттям чинності у вересні 2016 року розділу VII Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [135] для вітчизняних

операторів ринку було встановлено перехідні періоди для запровадження системи ХАССП. До 20 вересня 2017 року вимоги щодо впровадження системи ХАССП повинні були виконати підприємства з високим ступенем ризику, чия продукція містить активні компоненти тваринного походження. До них відносяться бійні, молокозаводи та підприємства з переробки й виробництва м'яса, тобто підприємства, на потужностях яких провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких є необроблені інгредієнти тваринного походження (необроблене молоко, м'ясо, риба, молюски і ракоподібні, яйця, мед, їхні похідні та інші).

До 20 вересня 2018 року таку процедуру проходили підприємства, котрі провадять діяльність із харчовими продуктами, у складі яких відсутні необроблені інгредієнти тваринного походження (кондитерські фабрики, підприємства з переробки й виробництва фруктової та овочевої продукції). Якщо перші два етапи стосувалися передусім великих підприємств, то вже станом на 20 вересня 2019 року систему ХАССП запровадили й на малих потужностях, які постачають харчові продукти кінцевому споживачеві.

У цілому основні етапи експорту харчової продукції вітчизняними операторами ринку передбачають проведення підготовчої роботи із забезпечення відповідності вимогам міжнародних ринків щодо безпечності, здійснення сертифікації за міжнародними стандартами (за необхідності), дослідження ринків збуту, пошуку міжнародних партнерів; проведення акредитації (обліку) на митниці з отриманням картки акредитації компанії або приватного підприємця; укладання зовнішньоекономічних контрактів та договорів на надання транспортно-експедиційних послуг; реєстрацію експортних потужностей у відповідному реєстрі Держпродспоживслужби із зазначенням країни призначення; отримання ветеринарного сертифіката, отримання сертифіката з перевезення товару, проведення митного оформлення вантажу в режимі експорту, надавши необхідні документи; проходження митних перевірок у пункті в'їзду на територію країну експорту [83].

Постачальники також несуть відповідальність за дотримання все жорсткіших вимог до якості та безпечності харчової продукції. На більшості міжнародних ринків, українські компанії-виробники харчових продуктів мають дотримуватися вимог нормативно-правових актів, зокрема санітарних та фітосанітарних заходів (SPS), предметом яких є безпечність продуктів та контроль над поширенням хвороб та технічних вимог (якість маркування, маркетинг продукції).

Санітарні та фітосанітарні заходи зазвичай охоплюють наступні пункти [157]: 1) контроль продуктів тваринного походження; 2) контроль продуктів нетваринного походження; 3) контроль наявності контамінантів (домішок); 4) контроль залишків пестицидів; 4) контроль залишків ветеринарних препаратів; 5) відстеження і прозорість процесу виробництва та переробки продукції. У кожному з цих випадків, оператори доводитимуть свою відповідність комплексу вимог шляхом проходження сертифікації із залученням акредитованих лабораторій. За результатами проходження сертифікації видаватиметься сертифікат відповідності експортної продукції державного зразка відповідно до вимог країни призначення. Залежно до якої країни буде експортуватися продукція, можуть бути встановлені додаткові вимоги, зокрема тестування зразків продукції в першому пункті пропуску, попереднє затвердження переліку конкретних переробників (зокрема для продукції тваринного походження).

Крім цього, національне законодавство тих чи інших країн може вимагати відповідність харчових продуктів певним вимогам щодо маркетингу та маркування: 1) загальні вимоги з маркування харчових продуктів включно з метрологічними вимогами; 2) маркетингові стандарти або спеціальні вимоги з якості; 3) вимоги до маркування та температурного контролю продуктів швидкої заморозки.

На основі принципів ХАССП у багатьох країнах світу розроблено відповідні національні стандарти, що містять вимоги до систем безпеки харчових продуктів. В країнах Європейського союзу, США та Канаді впровадження систем ХАССП є обов'язковим для всіх підприємств харчової промисловості.

Проте багато покупців вимагають, щоб процеси виробництва експортних харчових продуктів відповідали найвищим стандартам харчової безпеки. Більшість ритейлерів, провайдерів послуг харчування та виробників вимагають дотримання, щонайменше, стандарту харчової безпеки ISO 22000 або ж версії FSSC 22000 замість базової версії ISO. На більш розвинutih ринках застосовуються більш жорсткі стандарти безпечності харчової продукції на основі ХАССП, серед них: British Retail Consortium (BRC) – британський стандарт асоціації роздрібних торговців, International Food Standard (IFS) – міжнародний стандарт харчових продуктів для підприємств харчової промисловості, Dutch ХАССП – голландський стандарт системи ХАССП, FSSC 22000:2010 – стандарт для виробників окремих категорій харчових продуктів, об'єднуючий вимоги ISO 22000:2005 та PAS 220:2008, Safe Quality Food (SQF) – австралійський стандарт системи ХАССП [118].

З огляду на велику кількість існуючих стандартів харчової безпечності та задля зменшення кількості необхідних сертифікатів відповідності було засновано Глобальну ініціативу харчової безпеки (Global Food Safety Initiative), завдяки якій покупці можуть обирати продукцію за стандартами, які відповідають їхнім потребам. Таким чином, уніфікується кількість процедур забезпечення відповідності на ринках різних країн. Більшість торговельних мереж та крупних харчових компаній, зокрема: McDonald's Corporation, The Coca-Cola Company, Wal-Mart Stores Inc., Kraft Foods Inc., METRO Group, Danone - пред'являють до своїх постачальників вимоги щодо наявності сертифіката відповідності системи менеджменту одному з визнаних GFSI стандартам і системам сертифікації.

Окрім зазначених нормативних вимог, передумовою для співпраці з багатьма покупцями на світовому ринку є дотримання власних стандартів безпечності харчових продуктів. Для прикладу, для свіжих продуктів часто застосовуються приватні стандарти фермерських господарств або так звані загальноприйняті сільськогосподарські практики (Global G.A.P.). Система Global G.A.P. передбачає сертифікацію за трьома напрямками виробництва (сільськогосподарські культури,

тваринництво та аквакультури) і охоплює 16 стандартів, які можуть бути обрані виробниками залежно від спеціалізації. На відміну від інших стандартів, за стандартом Global G.A.P. оцінюють не тільки безпечність самої виготовленої продукції, а й безпечність всього виробничого циклу, починаючи з кормів і закінчуючи отриманням кінцевих продуктів. Виробник, який намагається забезпечити відповідність своєї продукції вимогам системи Global G.A.P., може безкоштовно ознайомитися з відповідними стандартами на сайті. Після запровадження системи контролю якості, виробництво відвідує з перевіркою представник органу сертифікації, уповноважений Global G.A.P. У разі успішного проходження перевірки, виробник отримує інтегрований сертифікат V5 Global G.A.P. та унікальний номер, який присвоюється продукції, яка підлягала перевірці. За цим номером потенційні споживачі можуть здійснити перевірку відповідності харчової продукції встановленим стандартам [157].

Варто відзначити ще один міжнародний стандарт якості та безпечності харчової продукції – Халяль. Для мусульман Халяль – це знак якості, який підтверджує, що продукт вироблено відповідно до ісламських правил. Харчова продукція, яка відповідає стандарту Халяль, викликає жвавий інтерес споживачів, і слід відзначити, не лише мусульман. Продукція, сертифікована за стандартом Халяль, відноситься до преміального сектору та відповідає сучасним трендам натуральності, органічності, етичності, впливу на довкілля та ін. Сертифікації за даним стандартом підлягають: м'ясо і субпродукти, риба; молочні продукти, кондитерські вироби, бакалія, напої, фрукти, ягоди і їх похідні.

Позиції ж харчової промисловості України в умовах глобалізації повинні визначатися насамперед її здатністю та можливістю створювати умови для постійного нарощування національного експортного потенціалу, реалізація якого залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів. Входження України до світового економічного простору, посилення процесів глобалізації, лібералізації торгівлі потребують адаптації до нових та постійно змінних умов з подальшим дотриманням продовольчих стандартів. Своєю

чергою, завдяки процесам переходу харчового законодавства України до міжнародних стандартів, відбуватиметься усунення торговельних бар'єрів для виходу українських компаній на міжнародні ринки у відношенні визнання країнами-імпортерами еквівалентності вітчизняних стандартів якості та безпечності харчової продукції, що сприятиме диверсифікації експортних ринків України, а відтак – активізації участі України в забезпеченні міжнародної продовольчої безпеки. Водночас кінцеві споживачі отримають доступ до безпечної для споживання продукції високої якості, що підвищить довіру до харчової продукції та товаровиробників, які її виготовляють.

Поряд в високим рівнем якості та безпечності харчової продукції, особливого значення набуває забезпечення надійності поставок та своєчасного обміну інформацією. Такі характеристики є найбільш важливими при організації маркетингової діяльності вітчизняних операторів при виході на зовнішні ринки збуту. Забезпечення надійності поставок вимагає злагодженої роботи між усіма пов'язаними учасниками ринку [16].

У цілому основні етапи експортну харчової продукції вітчизняними операторами ринку передбачають [118]:

- 1) проведення підготовчої роботи із забезпечення відповідності вимогам міжнародних ринків щодо безпечності, здійснення сертифікації за міжнародними стандартами (за необхідності);
- 2) дослідження ринків збуту, пошуку міжнародних партнерів;
- 3) проведення обліку на митниці з отриманням картки акредитації компанії або приватного підприємця;
- 4) укладання зовнішньоекономічних контрактів та договорів на надання транспортно-експедиційних послуг;
- 5) реєстрацію експортних потужностей у відповідному реєстрі Держпродспоживслужби із зазначенням країни призначення;
- 6) отримання ветеринарного сертифіката;
- 7) отримання сертифіката з перевезення товару;

- 8) проведення митного оформлення вантажу в режимі експорту, надавши необхідні документи;
- 9) проходження митних перевірок у пункті в'їзду на територію країну експорту.

Узагальнення основних етапів експорту харчової продукції вітчизняними операторами наведено на рис. 2.22. Реєстр документації наданої замовнику при відвантаженні на експорт представлено у додатку В. 3.

В Україні канали дистрибуції харчових продуктів є фрагментованими і можуть охоплювати як продаж кінцевим споживачам безпосередньо виробниками базової продукції, переробними підприємствами та/або виробниками харчових продуктів (наприклад, поставки продукції фермерськими господарствами до роздрібних мереж), так і збут через трейдерів або гуртові ринки. Для прикладу, на рис. 2.23 представлено ланцюг формування кінцевої вартості молочної продукції.

Головними учасниками ланцюга дистрибуції в Україні є:

- 1) роздрібні мережі (ритейлери): супермаркети (місцеві та іноземні), гуртово-роздрібна торгівля, магазини у житлових районах, місцеві ринки та вуличні продавці (також у підземних переходах), які постачають продукти в усі регіони України;

- 2) гуртові продуктові ринки (ринки свіжої продукції): у найбільших містах працюють гуртові продуктові ринки, де продукти продаються переважно підприємствам (наприклад, ринок «Шувар» у Львові є найбільшим ринком такого типу в Україні). Інші великі ринки свіжої продукції працюють у Києві, Харкові та Дніпрі;

- 3) брокери/хаби, які здійснюють операції з упакування та інші, перепродують кінцевим продавцям та виробникам;

- 4) трейдери: трейдери харчових продуктів та сільськогосподарської продукції активно працюють в Україні і діють як посередники у ланцюгу дистрибуції. Проте вони рідко беруть участь в інших операціях і лише забезпечують збір продукції у виробників та її доставку. Вони не працюють як продуктові хаби, не забезпечують перепаккування продукції або навіть її сортування.

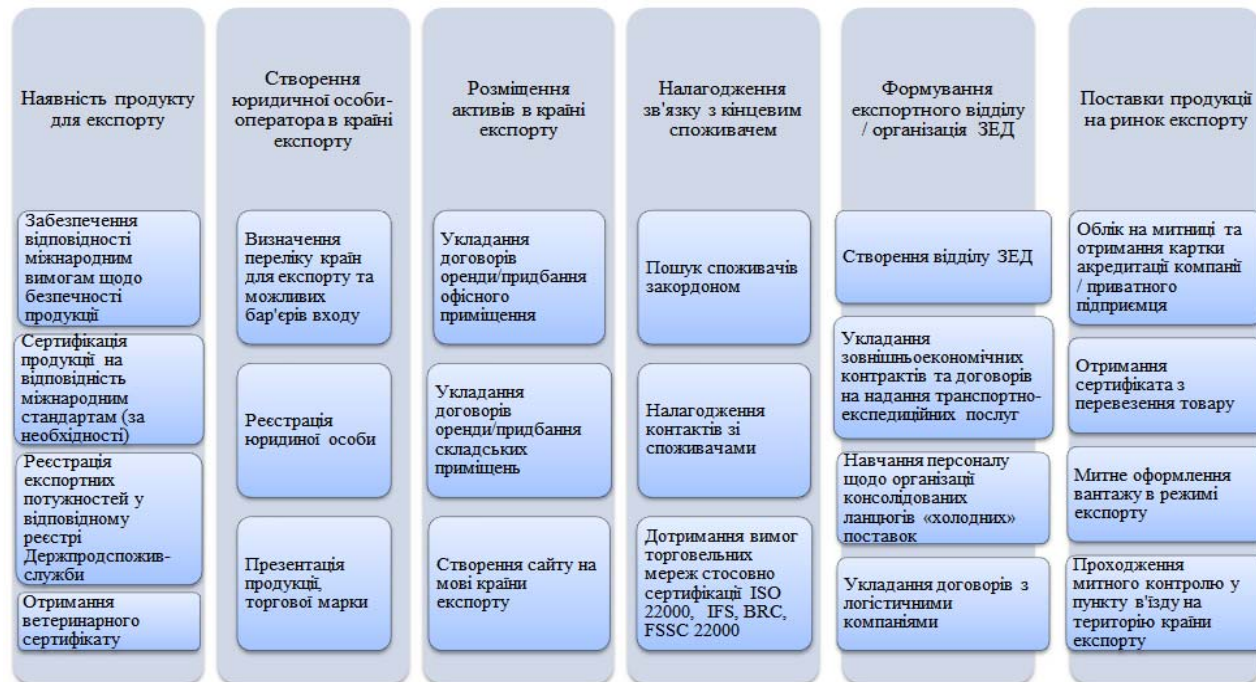

Рис. 2.22. Основні етапи просування харчової продукції вітчизняними операторами ринку на міжнародні ринки

Джерело: розроблено автором на основі [118]

Рис. 2.23. Ланцюг формування кінцевої вартості молочної продукції
Джерело: розроблено автором на основі [157]

Що стосується каналів для експорту, то більшість переробників експортують напряду. Традиційна модель роботи через оптові компанії імпортерів майже зникла в країнах ЄС та Північної Америки, оскільки роздрібні мережі та провайдери послуг харчування купляють продукти напряду у постачальників та імпортерів, через що ця модель дистрибуції швидко занепадає в усіх інших регіонах.

Надалі зупинимось більш докладно на формуванні ланцюга кінцевої вартості харчової та переробної продукції. Первинне виробництво передбачає виробництво базової продукції – вирощування тварин або рослин – продуктом якого є тварини, готові до забою або експлуатації (наприклад, для отримання молока, яєць тощо), урожай сільськогосподарських рослинних культур (зернові, фрукти та овочі).

В Україні (залежно від виду продукції) базове виробництво часто відбувається на рівні домогосподарств, а виробництво продукції на продаж здійснюють малі та середні фермерські господарства, тобто базове виробництво забезпечується операторами ринку первинного виробництва.

Переробка харчової продукції охоплює перші операції базового виробництва, здійсненням якої займаються оператори ринку переробників. Її результатом є готові до споживання продукти або напівфабрикати, які можна продати для подальшої переробки чи виробництва інгредієнтів. Операції з переробки можуть бути наступними: 1) для продуктів рослинного походження: просіювання, сортування, лушення, пресування та пакування зернових (для гуртового перепродажу, застосування як інгредієнтів або для продажу споживачам), а також операції з обробки – заморожування, мийка, нарізання, змішування, перемелювання на борошно та сушіння; 2) для похідних продуктів рослинного походження: переробка другорядного рослинного матеріалу, отримання протеїну та інші операції з подальшим використанням отриманих продуктів, переважно в якості інгредієнтів для виробництва харчових продуктів; 3) для м'яса та рибопродуктів: первинна обробка тварин – забій, нарізка для пакування, прямі продажі споживачам, продажі в якості інгредієнтів для подальшої обробки; 4) для субпродуктів тваринного походження: обробка продуктів тваринного

походження, включно з отриманням молока (сире молоко), яєць та меду.

Початкова обробка продукції формує відносно «скромну» додану вартість у ланцюгу вартості виробництва харчових продуктів, проте вже свіже м'ясо, фрукти та овочі, субпродукти тваринного походження можуть мати високу додану вартість і з обмеженою глибиною переробки, яка значно підвищує цінність якісної продукції порівняно з багатьма продуктами харчової промисловості.

Відмінність виробництва від переробки полягає у тому, що оператори ринку виробників забезпечують вторинну переробку або ж застосовують поєднання різних продуктів у рецептурі продукту, призначеного для кінцевого споживання. Виробництво харчових продуктів може охоплювати наступні операції: 1) продукти рослинного походження: подальша переробка продуктів рослинного походження на готові харчові продукти (фруктові соки, випічка, макаронні вироби, злаки для сніданку, рослинна олія); 2) похідні продукти рослинного походження: переробки рослинного матеріалу для виробництва крохмалю, цукрових сиропів та ін.; 3) м'ясо та рибопродукти: подальша переробка м'яса та риби для виробництва філе, ковбас, продуктів в'ялення та копчення; 4) субпродукти тваринного походження: подальша переробка, наприклад, молока (сири, пастеризоване молоко, ультрапастеризоване молоко); 5) готові до вжитку продукти (різні комбінації): виробництво харчових продуктів та готових до вжитку страв за рецептами (пироги, піца, лазанья та інші готові страви), солодощів, морозива, м'яса у клярі та напоїв (газовані напої, пиво, алкогольні напої, в яких можуть застосовуватися рослинні матеріали та похідні від них; вершки та молочні продукти).

Зважаючи на необхідні інвестиції у забезпечення якості та технології виробництва, виробники часто виступають чистими експортерами, тобто або експортують свою продукцію на зовнішні ринки напряму, або продають її виключно на внутрішньому ринку (в окремих випадках, на традиційних ринках країн СНД). Винятком є мед, який трейдери збирають у дрібних бджолярів та продають його гуртом виробникам. Таким чином, у ланцюгу створення та просування харчової продукції до кінцевого споживача взаємодіють оператори ринку

первинного виробництва, оператори ринку переробників (первинної переробки продукції), оператори ринку виробників готової продукції (вторинної переробки продукції), брокери, трейдери, дистриб'ютори, ритейлери, компанії-перевізники, заклади громадського харчування та ін.

Високий рівень конкуренції на світовому ринку роздрібної торгівлі продуктами харчування, а також виробництва харчових продуктів означає, що український сектор повинен зосередити зусилля на продажі своєї продукції через основні канали дистрибуції. Вирішальним фактором для забезпечення глобальних поставок стає інтеграція у великі ланцюги постачання. Зазвичай крупні дистриб'ютори вимагають дотримання певних умов: формування значних за обсягом партій продукції, гнучких умов поставок та цін, стислих термінів виконання замовлень на постачання. Виробники харчових продуктів, своєю чергою, прагнуть налагодити стабільне безперебійне постачання харчової продукції, напівфабрикатів та інгредієнтів у довгостроковій перспективі [141].

РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТЕНДЕНЦІЙ І ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ОПЕРАТОРІВ НА СВІТОВОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ МОЛОЧНОМУ РИНКУ

3.1. Маркетингове дослідження світового ринку молочної продукції та місця України в ньому

За прогнозами Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО) щодо обсягів зростання населення світу до 2025 року щорічний приріст населення становитиме 80 млн осіб, яких потрібно буде забезпечити продовольством. Загалом чисельність населення світу станом на 2019 рік становить 7,7 млрд осіб. За прогнозами ООН до кінця 2050 року очікується, що чисельність населення може сягнути 9,7 млрд осіб, а до кінця століття – відповідно 11 млрд осіб [86]. Це, своєю чергою, створює привабливу перспективу для експортерів продовольства, у тому числі вітчизняних, яку в жодному разі не можна втрачати [85].

До країн з найбільшою кількістю населення входять: Китай, Індія, США, Індонезія, Пакистан, Бразилія, Нігерія, Бангладеш, Росія, Мексика, Японія, Філіппіни. За прогнозами ООН (ФАО), серед найбільших країн світу в 2050 році – жодної європейської [104]. На сьогодні саме Африка, Центральна та Південно–Східна Азія забезпечують практично весь демографічний приріст населення планети. Завдяки цим регіонам протягом найближчих десяти років на Землі з'являться ще 738 млн нових мешканців. Так, за прогнозами на наступні десять років, населення Індії зросте на 150 млн осіб, Китаю та Пакистану – на 38 млн осіб в кожній з країн. Таке стрімке зростання населення Азії та Африки сприятиме й збільшенню обсягів імпорту продовольства.

Загальній тенденції щодо зростання імпорту продовольства сприяють не лише обсяги зростання населення, а й процеси урбанізації, внаслідок яких мігранти стають активними споживачами харчової продукції. З огляду на темпи приросту чисельності населення, процесів урбанізації та рівень

достатку, саме країни Азії є найбільш перспективними напрямками експорту.

За даними ООН (ФАО), сьогодні країни ЄС залишаються найбільшими світовими імпортерами продовольчої продукції. Проте зростання обсягів імпорту в країнах ЄС не спостерігається. Натомість Азія за темпами зростання імпорту за певними продовольчими позиціями вже обігнала США. Найбільш перспективними для просування на азійський ринок є готова продукція традиційного продовольчого експорту, в тому числі молочного сектору.

За результатами досліджень ООН (ФАО) щодо співвідношення чисельності населення та світового виробництва молока в 2017 році, встановлено: в країнах ЄС, Океанії, Північної Америки виробництво молока перевищує необхідний внутрішній попит, пропонуючи широкий спектр молочних продуктів для експорту (рис. 3.1).

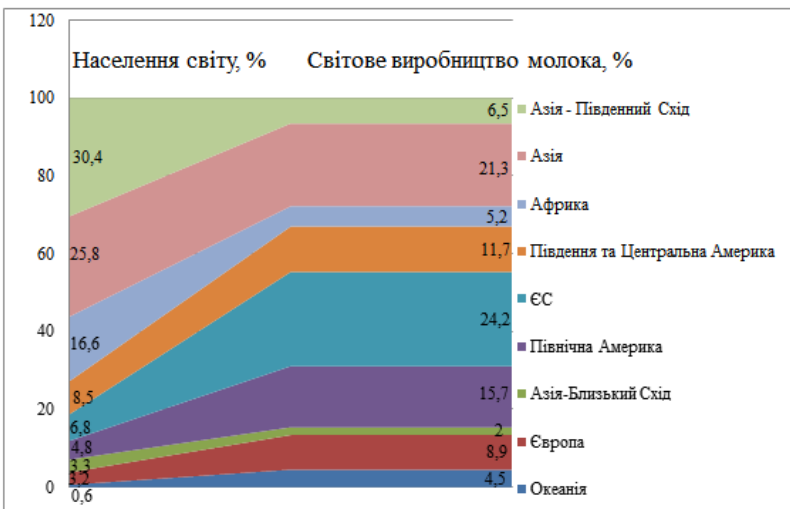

Рис. 3.1. Порівняльний аналіз співвідношення чисельності населення та світового виробництва коров'ячого молока в 2017 році, %
Джерело: розроблено автором на основі [192; 194]

В країнах Азії та Африки, з точністю до навпаки – чисельність населення в рази перевищує обсяги виробництва молока та молочної продукції, що свідчить про їх нестачу, незадоволену потребу населення в продовольстві, а відтак – потребу в імпорті продовольства.

За даними FAOSTAT [202] лівова частка всього молока, яке виробляється в світі, припадає саме на коров'яче молоко (83%). Частка буйволового молока становить 13%, решту складає козине, овече та молоко інших видів [118].

Згідно з оприлюдненими результатами досліджень та прогнозів на 2019–2027 роки OECD–FAO Agricultural Outlook [229], провідними гравцями на молочному ринку є країни ЄС, США, Індія, які разом виробляють половину молока в світі. Для порівняння, Бразилія виготовляє близько 5,0%, Китай – 4,5%, Росія – 4,6%, Нова Зеландія – 3,2%, Аргентина, Австралія – 1,3%, Білорусь – 1,1% світових обсягів коров'ячого молока [118].

Динаміку світових обсягів виробництва молока коров'ячого в 2011–2017 роках наведено на рис. 3.2. Як бачимо, світові обсяги виробництва молока за останні сім років зростали нерівномірно, сягнувши в 2017 році 674,485 тис тонн. Загалом світове виробництво молока впродовж 2011–2017 років демонструвало низькі темпи росту, відповідно 2,3%; 0,8%; 3,3%; 0,8%; 0,4%; 1,6%, що є суттєво нижчим за середньозважене значення за останнє десятиліття (2,1%).

За даними FAOSTAT [202], понад 70% світового виробництва молока забезпечують наступні країни, серед них: Індія (20%), країни ЄС (18%), США (12%), Пакистан (6,5%), Бразилія та Китай – по 4,2%, РФ (3,7%), Нова Зеландія (2,6%), Туреччина (2,4%). Для порівняння, Україна у світовому обсязі виробництва молока займає 1,25 %, Республіка Білорусь – 0,9%.

Незважаючи на загальну позитивну, хоча й не надто оптимістичну тенденцію щодо зростання обсягів світового виробництва коров'ячого молока, протягом 2015–2017 років, такі крупні експортери, як Нова Зеландія, Австралія і Аргентина, демонстрували скорочення обсягів виробництва, відповідно на 0,4%; 6,6%; 16,3%.

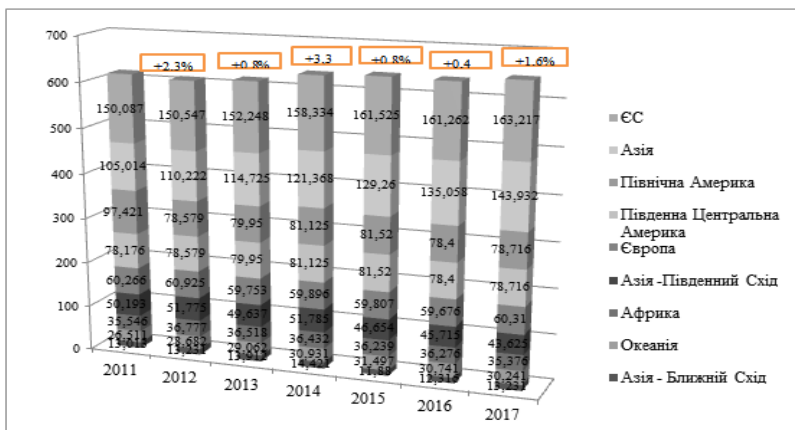

Рис. 3.2. Світове виробництво молока в 2011–2017 роках, тис тонн
Джерело: розроблено автором на основі [195]

Світове виробництво молока в розрізі окремих країн наведено на рис. 3.3.

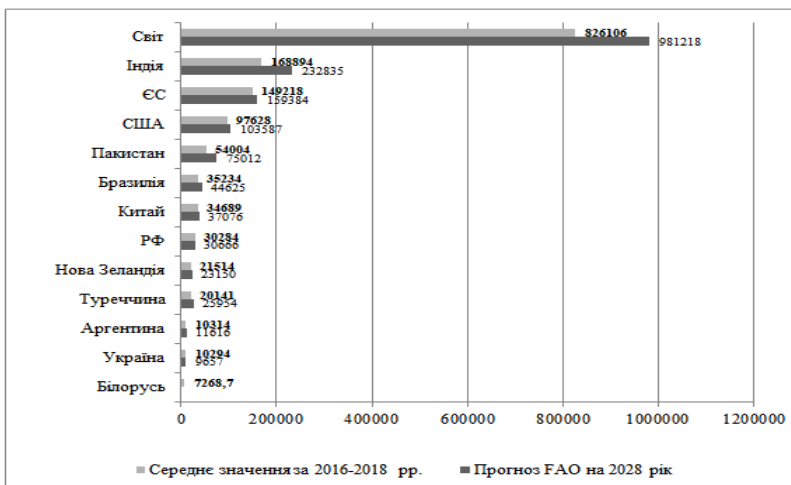

Рис. 3.3. Світове виробництво молока в розрізі окремих країн, тис тонн
Джерело: розроблено автором на основі [195]

Зниження обсягів виробництва молока в 2015–2017 роках спостерігалось і в країнах ЄС, зокрема Франції та Німеччині, відповідно на 2,9% та 0,2% через несприятливі погодні умови, зниження рівня цін на молоко, скорочення поголів'я корів. У США низькі темпи приросту поголів'я дійних корів впродовж 2015–2017 років стримували зростання товарної пропозиції на ринку молока у відповідний часовий період (+3,3%). В Австралії від'ємні темпи росту виробництва молока в 2017 році (–0,2%) було зумовлено скороченням кількості молочних ферм і основного стада на 2,7% через низький рівень цін на молоко фермерських господарств, а також внаслідок впливу сезонних факторів.

Негативна тенденція до подальшого зниження обсягів виробництва в Австралії в силу сезонних факторів зберігалася і впродовж 2018 року (–1,8% порівняно з 2017 роком). Екстремальні засухи, потужні опади (незважаючи на державні субсидії фермерам), негативно позначились на річних результатах молочної промисловості країни. Натомість Нова Зеландія, завдяки сприятливому клімату демонструвала незначне зростання обсягів виробництва молока в 2018 році до 21,9 млн тонн (+2,2% порівняно з 2017 роком), проте експерти стурбовані можливим негативним впливом на промисловість, пов'язаним із введенням в дію Закону «Zero Carbon Act to reduce carbon emissions», що має на меті зменшення викидів в атмосферу [54]. Загальний обсяг виробництва молока країнами ЄС у 2018 році демонстрував зростання завдяки збільшенню обсягів виробництва в Ірландії на 9,12% проти попереднього року. У решті країн вагомого зростання не відбулось, що зумовлено складними погодними умовами – дощовою весною та посушливим літом. Разом з тим, у 2018 році аналітики відзначають покращення якості молока-сировини, а саме підвищення жирності молока до 4,14% проти 4,09% в 2017 році [195].

Згідно з останніми дослідженнями IFCN [170], найкрупніші світові молочні ферми знаходяться в Саудівській Аравії та Китаї. Цікавим є факт, що саме китайські компанії становлять половину ТОП–10 постачальників молока, решта крупних світових молочних

ферм знаходяться в Саудівській Аравії, Росії і США. ТОП-10 найбільших молочно-фермерських підприємств в 2018 році забезпечили 1,1% світового виробництва молока.

Лідером за обсягом виробленого молока в світі в 2018 році стала компанія з Саудівської Аравії – Almarai, з обсягом виробництва 1,47 млн тонн молока на рік, в якій утримується понад 100 тисяч молочних корів (рис. 3.4). Цей обсяг можна порівняти з виробництвом молока в Індонезії або Норвегії.

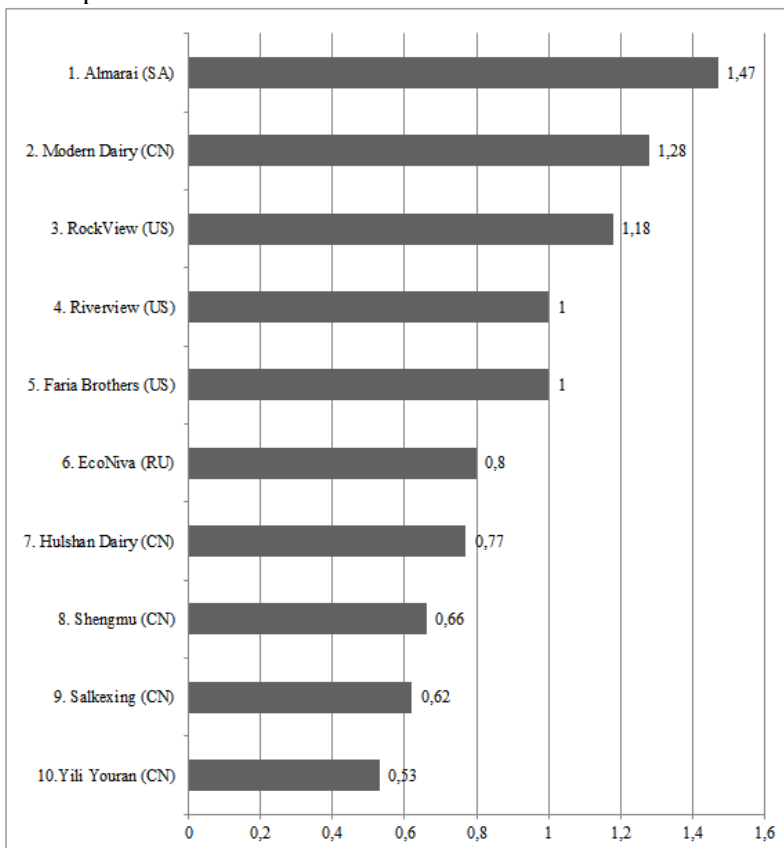

Рис. 3.4. ТОП-10 найбільших фермерських господарств з виробництва сирого молока в 2018 році, млн тонн на рік

Джерело: розроблено автором на основі [170]

Якщо говорити про світові молочні ферми за кількістю корів, то найкрупнішою в 2018 році стала китайська компанія Modern Dairy з молочним стадом в 134315 корів з обсягом виробництва молока в 1,28 млн т на рік (рис. 3.5).

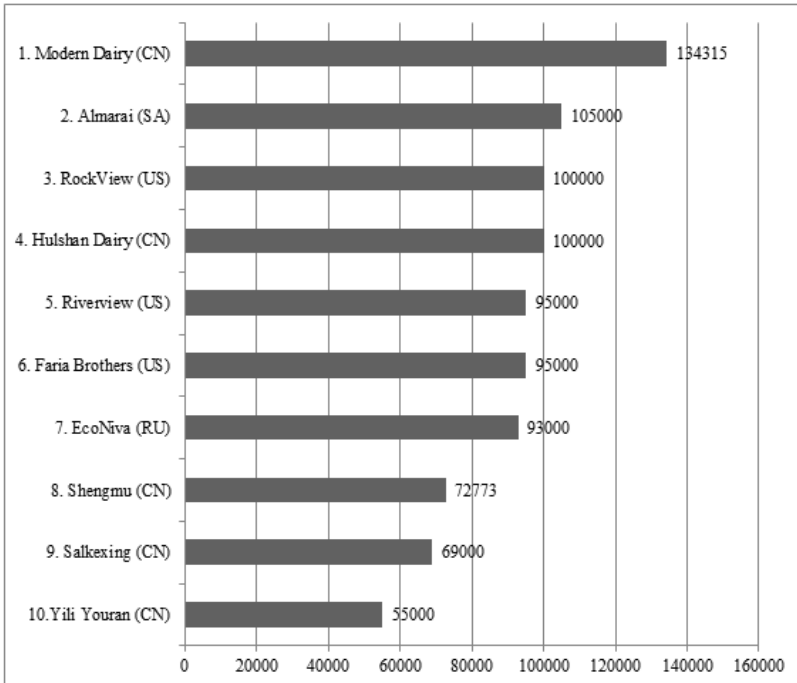

Рис. 3.5. ТОП–10 найбільших фермерських господарств за кількістю корів в 2018 році, млн тонн на рік

Джерело: розроблено автором на основі [170]

Китайські ферми часто є дочірніми підприємствами великих переробників молока (наприклад, Mengniu, Yili і т.п.) або ж мають довгострокові стратегічні партнерські відносини з ними, для того, щоб забезпечити ланцюжок поставок й об'єднати зусилля кращих виробників і переробників молока. Американські молочні ферми, такі як RockView, RiverView, Faria Brothers, засновані переважно на моделі сімейної власності, які утримують велику кількість

молочних ферм в різних штатах. Швидкорозвиваючою молочною фермою в світі є і російська компанія EkoNiva – найбільший виробник молока в Європі. Очікується, що в 2020 компанією буде проведено 1,0 млн тонн молока.

За даними досліджень систем фермерства мережами IFCN у більш ніж 50 країнах показують, що великі ферми зазвичай перевершують менші ферми за різними аспектами стійкості, у тому числі екологічної, соціальної та економічної.

Якщо говорити про надої молока, то середній надій на корову в світі в середньому за 2016–2018 роки склав 1,15 тонн. Максимальним є надій на корову в США – 10,4 тонн, в ЄС – 6,95 тонн, в Індії – 1,27 тонн, в Китаї – 2,51 тонн, Російській Федерації – 3,7 тонн [118; 218; 229] (рис. 3.6).

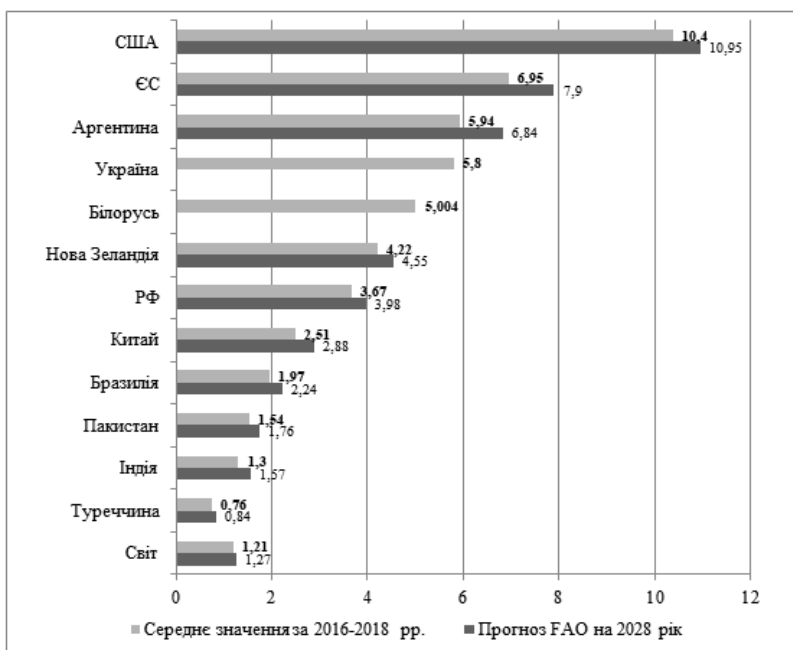

Рис. 3.6. Надої на одну корову в розрізі окремих країн, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [173]

Незважаючи на те, що США посідає третє місце в рейтингу за обсягами виробленого молока, після Індії та країн ЄС, надої молока в США є найвищими в світі – 10,4 тонни в розрахунку на одну корову. При цьому за даними FAO прогнозується подальше зростання рівня надоїв – до 10,95 тонн в 2028 році. Надої в країнах ЄС в середньому за 2016–2018 рр. склали 6,95 тонн в розрахунку на одну корову. До 2028 року за даними FAO прогнозується подальше зростання надоїв на одну корову в країнах ЄС – до рівня 7,9 тонн. Для порівняння, надої в країнах, що розвиваються, незважаючи на значні обсяги виробленого молока, є значно нижчими, аніж в розвинутих країнах. Так, надої в Пакистані в середньому за 2016–2018 рр. склали 54 тонни в розрахунку на одну корову, в Індії – відповідно 1,3 тонни.

Як уже зазначалось вище, надої в Україні в останні роки також суттєво зросли та мають подальшу тенденцію до зростання. У 2018 році Україна увійшла в першу десятку світових експортерів молочної продукції. Обсяги виробництва коров'ячого молока в 2018 році склали 10,097 млн тонн [192], що становить 1,5% світових обсягів. При цьому 26,8% обсягів виробництва молока забезпечили сільськогосподарські підприємства з урахуванням ферм, 73,2% – відповідно – господарства населення [19]. Варто наголосити на загальній тенденції щодо зменшення обсягів виробництва молока господарствами населення України в динаміці за останні п'ять років, що зумовлено прискоренням євроінтеграційних процесів та запровадженням нових вимог до якості молока-сировини відповідно до Угоди про асоціацію України з ЄС. Так, якщо в 2010 році співвідношення надходжень молока-сировини на переробку від сільськогосподарських підприємств та господарств населення України становило відповідно 47% до 53%, то в 2018 році частка надходжень молока від сільськогосподарських підприємств зросла на 24,4% та склала близько 71,4%. Разом з тим, в 2018 році відзначається суттєве поліпшення рівня якості молока-сировини. Так, виробництво молока екстра гатунку збільшилось на 17,2%, а вищого гатунку – на 6,8% [94].

У світовій практиці молоко споживається переважно у формі свіжих молочних продуктів. Усереднені дані щодо споживання свіжих молочних продуктів на душу населення в 2015–2017 роках в окремих країнах світу наведено на рис. 3.7. До країн-лідерів із споживання свіжих молочних продуктів можна віднести Білорусь, Україну, Нову Зеландію, Австралію, Канаду, США, країни ЄС. В останні роки спостерігається зростання рівня споживання свіжих молочних продуктів в країнах Азії, зокрема: Індії, Китаї, Японії, Саудівській Аравії, Пакистані, а також окремих країнах Африки, зокрема: Єгипті, Ефіопії, Південній Африці, тоді як в Канаді, США та ЄС рівень споживання свіжих молочних продуктів за даними EОCD–FAO дедалі скорочуватиметься.

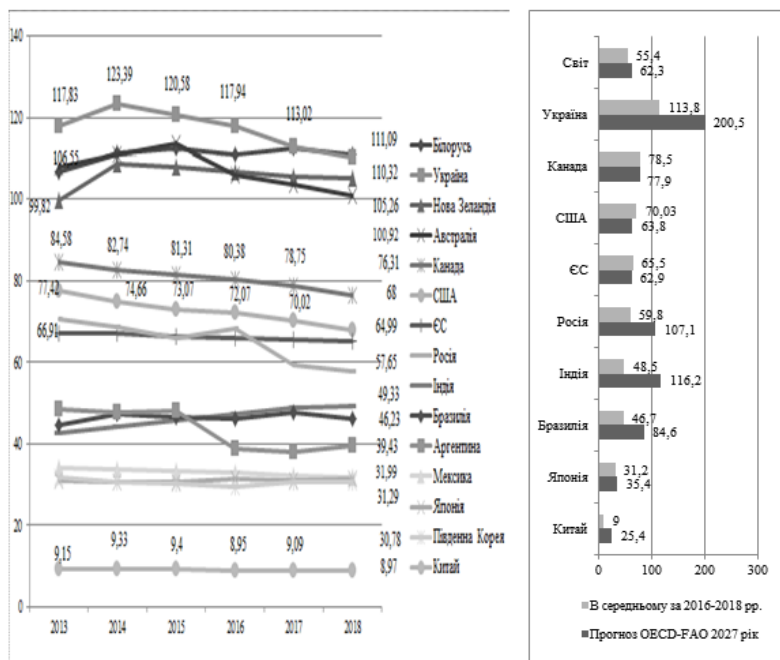

Рис. 3.7. Споживання свіжих молочних продуктів на душу населення в окремих країнах світу, кг/рік

Джерело: розроблено автором на основі [175; 229]

До категорії свіжих молочних продуктів відноситься також молоко, яке споживається в сирому вигляді. Так, в Китаї майже все молоко власного виробництва споживається у формі свіжих молочних продуктів. Проте свіжі молочні продукти в Китаї багато років не користувалися особливим попитом. За результатами досліджень було з'ясовано, що зрілі китайці не здатні успішно засвоювати молочні продукти, тому в Китаї не пропонували свіже молоко та молочні продукти навіть дітям. На сьогодні ситуація кардинально змінюється. Поступово китайське населення пристосовується до цієї продукції, її популярність, а також обсяги виробництва й імпорту дедалі зростають [77]. За даними OECD–FAO Agricultural Outlook, споживання молочних продуктів на душу населення в Китаї в останні роки суттєво зростає [229], а за національною програмою «Шкільне молоко», яку було запроваджено в Китаї ще в 2000 році, було охоплено 21 млн китайських школярів [77]. Зростання споживання молочних продуктів на душу населення в Китаї зумовлено підвищенням рівня життя населення на фоні стагнації внутрішнього виробництва молочної продукції. Як наслідок, спостерігається зростання обсягів імпорту молочної продукції до КНР. З огляду на це, китайський ринок є одним із найбільш перспективних й для вітчизняних операторів молочного ринку. В рамках Експортної Стратегії України 2017–2021 рр. виокремлюються й інші перспективні ринки збуту, серед яких: Індія, Іран, Саудівська Аравія, Китай, Японія, Алжир, Єгипет та ін. [45]. При цьому слід враховувати специфіку азійського та африканського ринків, їх смакові та візуальні вподобання, оскільки споживачі цих географічних регіонів прискіпливо ставляться до форми та розміру упаковки молочних продуктів, харчових наповнювачів.

Споживання базових молочних продуктів на душу населення в розрізі базових молочних продуктів в 2018 році наведено на рис. 3.8.

У міру зростання доходів населення, а також врахування того факту, що раціон харчування стає все більш глобальним, очікується, що максимальні темпи зростання споживання молочних продуктів спостерігатимуться в країнах, що

розвиваються, зокрема Азії та Африки. Згідно з прогнозами ФАО [202], в розвинутих країнах споживання на душу населення до 2027 року зростатиме повільнішими темпами (з 22,2 кг в 2015–2027 рр. до 23,1 кг в 2027 році), аніж споживання на душу населення в країнах, що розвиваються (відповідно з 10,6 кг до 13,5 кг). Проте існує певна регіональна відмінність між країнами, що розвиваються, де споживаються переважно свіжі молочні продукти та розвинутими країнами, де споживчі уподобання тяжіють до продуктів переробки.

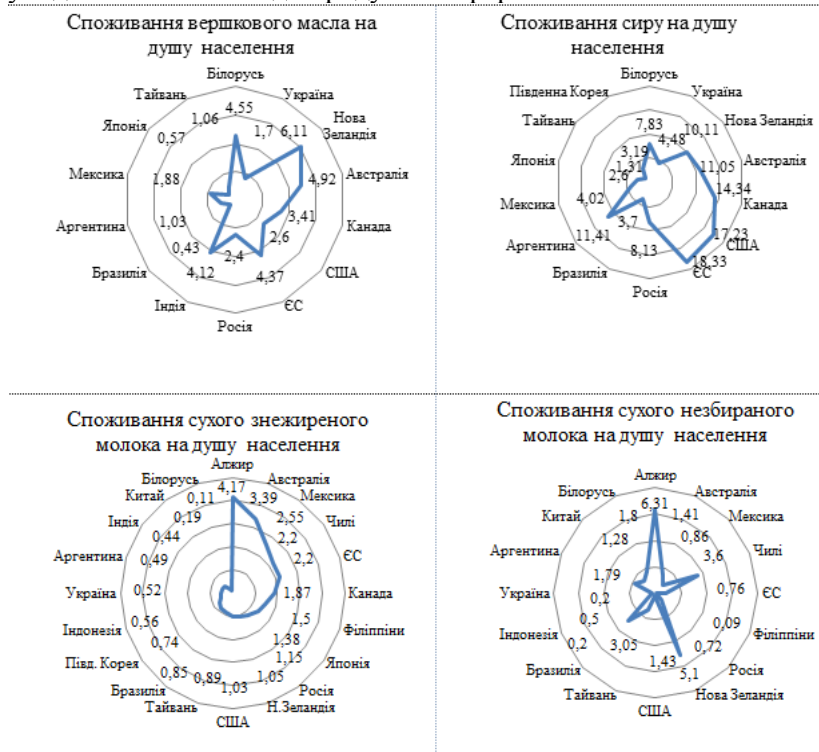

Рис. 3.8. Споживання базових молочних продуктів на душу населення в окремих країнах в 2018 році, кг/особу
Джерело: розроблено автором на основі [192; 229]

Світове виробництво вершкового масла в 2018 році перевищило 11 млн тонн. ТОП–10 експортерів та імпортерів вершкового масла протягом 2017–2018 років наведено на рис. 3.9. До світових експортерів вершкового масла відносяться: Нова Зеландія, країни ЄС, Білорусь, США. В 2018 році Україна також увійшла до ТОП–5 світових експортерів вершкового масла. Основними покупцями вершкового масла є Китай, Росія, США, Австралія, Іран, Філіппіни, Мексика та інші.

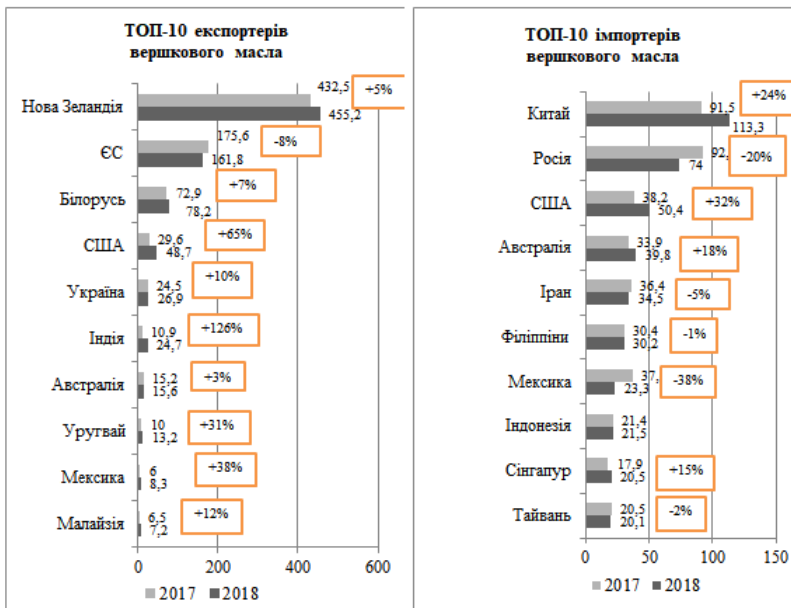

Рис. 3.9. ТОП–10 експортерів та імпортерів вершкового масла, в 2017–2018 роках, тис. тонн

Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

Динаміку середньосвітових цін на вершкове масло в 2011–2019 роках, €/т наведено на рис. 3.10. З початку 2014 року на світовому ринку вершкового масла спостерігався низхідний тренд світових цін на вершкове масло. Причинами падіння було зниження попиту з боку Китаю, ембарго з боку Російської Федерації, у тому числі на молочну продукцію, зростання обсягів виробництва в багатьох країнах у відповідь на високі

світові ціни 2013 року, а також через зміни в регуляторній політиці ЄС (ліквідація квотування виробництва). Починаючи з другого півріччя 2016 року спостерігалось стрімке зростання світових цін на вершкове масло за рахунок зростання попиту з боку світових імпортерів, зокрема Китаю та Країн Азії.

Послаблення попиту на вершкове масло на тлі зростання виробництва молока в світі в другій половині 2018 року призвело до зниження цін практично на всю лінійку біржових молочних продуктів. Як наслідок – середня світова ціна на вершкове масло в листопаді-грудні 2018 знизилась до €4301/т, а в середньому по країнах Європи – до €5106/т, США – до €4208/т, країнах Океанії – €4137/т.

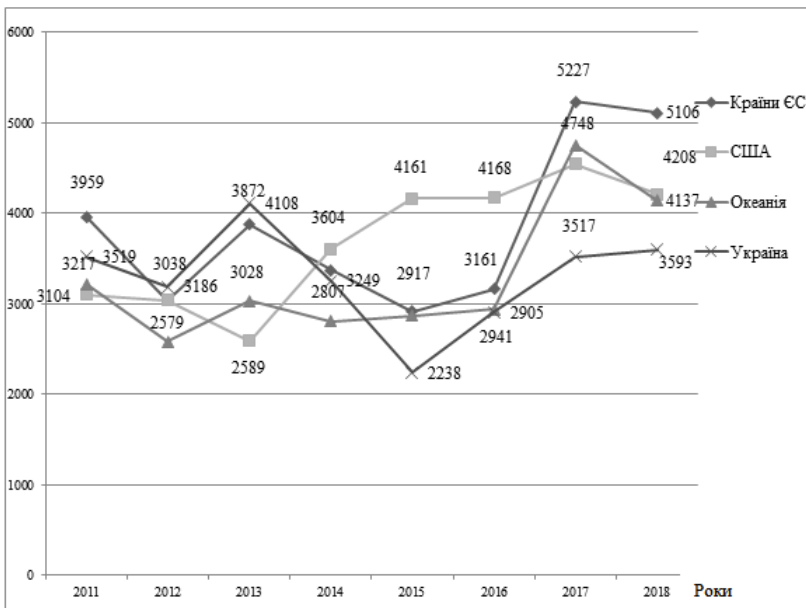

Рис. 3.10. Динаміка середньорічних цін на вершкове масло в 2017–2018 роках в окремих країнах, €/т

Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

Разом з тим, вітчизняні оператори ринку відзначають, що українське масло недооцінюється західними трейдерами. Часто

різниця світових і українських експортних цін досягає 25% [218]. З 2016 року експорт вершкового масла вітчизняними операторами ринку здійснювався за рекордно–низькими цінами.

Згідно з даними Державної митної служби, в 2018 році експортний показник масла становив 30,38 тис тонн загальною вартістю 128607 тис. дол. США (рис. 3.11). Стрімке зростання обсягів експорту вітчизняного вершкового масла протягом останніх років зумовлено вимушеною переорієнтацією на нові ринки збуту через введення Росією ембарго на українську молочну продукцію, а також його пропозицією за більш привабливою ціною порівняно з цінами країн ЄС [94].

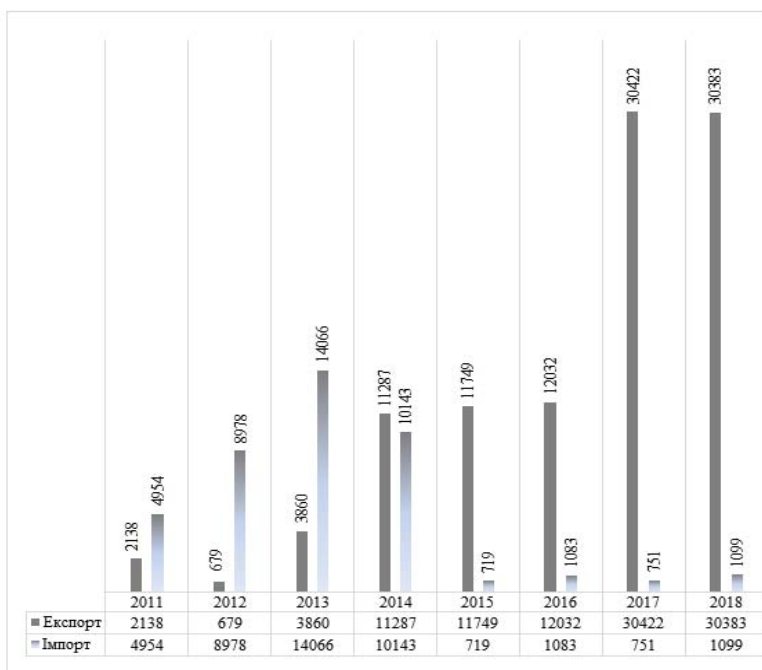

Рис. 3.11. Динаміка експорту та імпорту вітчизняного вершкового масла, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [19; 36]

Основними ринками збуту українського вершкового масла в 2018 році стали: Марокко (6,7 тис. тонн), Туреччина (3,3 тис. тонн), Нідерланди (3,1 тис. тонн), Республіка Молдова (2,3 тис. тонн), Саудівська Аравія (2,2 тис. тонн), Азербайджан (2,1 тис. тонн), Грузія (1,8 тис. тонн), Південна Африка (1,4 тис. тонн), Вірменія (0,888 тис. тонн), Казахстан (0,538 тис. тонн) [54] (рис. 3.12).

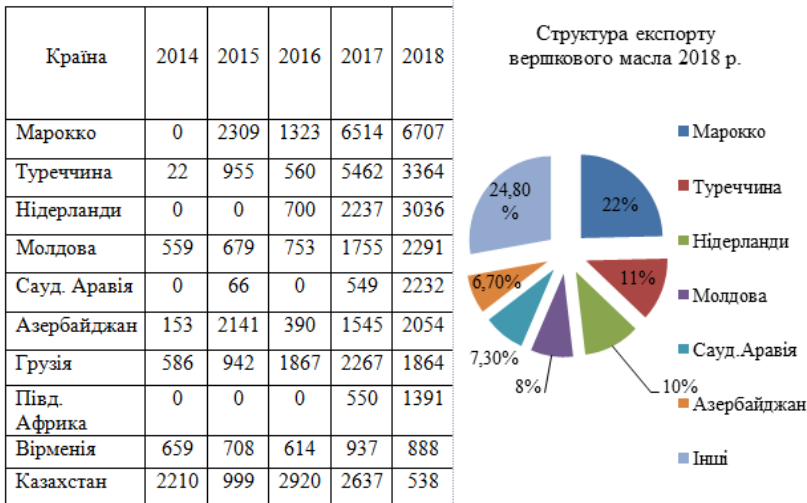

Рис. 3.12. Географія експорту вітчизняного вершкового масла протягом 2014–2018 років, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [36]

За даними державної митної служби України, до лідерів експорту вершкового масла 2018 року увійшли вітчизняні оператори, серед них: ТЗОВ «Доменік» з часткою 10,9%, ТОВ «ОМПК Славія» (8,4%), ПАТ «Вінницький молочний завод» (8,2%), ТЗОВ «Яготинський маслозавод» (7,3%), ТЗОВ «Рожищенський сирзавод» (5,9%), ТЗОВ «Мілкленд Інтермаркет» (5,3%), ТЗОВ «ІР–Агромир» (4,3%), ДП «Старокостянтинівський молочний завод» (3,9%), ТОВ «Продінвест Україна» (3,9%), ТЗОВ «Фуд Девелопмент» (2,5%) (рис. 3.13).

Експорт з України зростав в тому числі і за рахунок відчутного скорочення споживання вершкового масла всередині країни впродовж 2013–2018 років на 34,1% внаслідок стрімкого зростання цін та трудової міграції населення України.

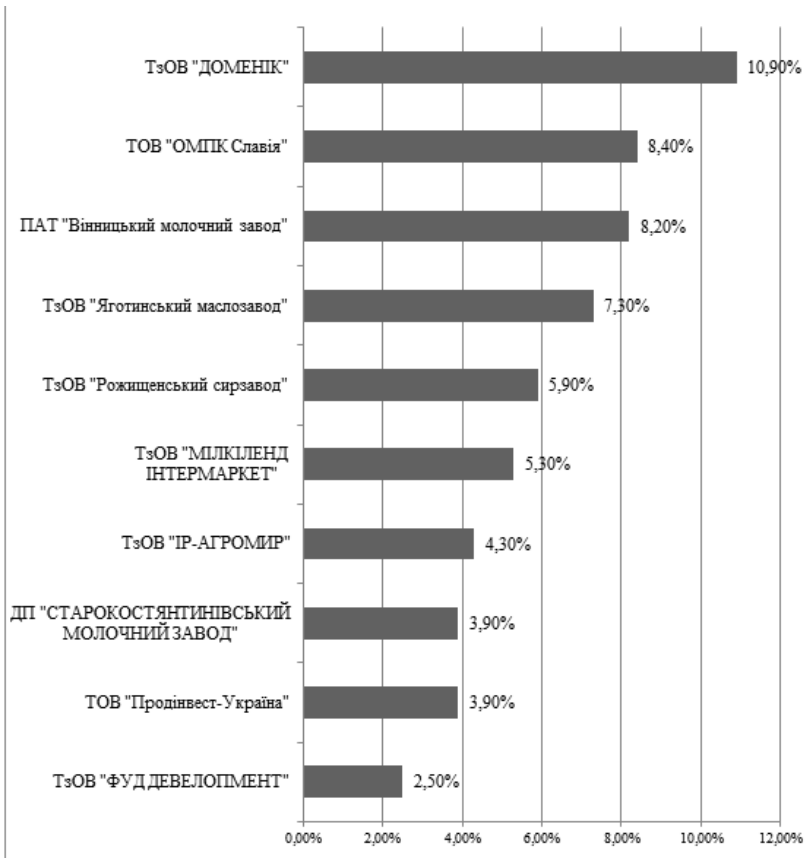

Рис. 3.13. ТОП-експортери вітчизняного вершкового масла 2018 року

Джерело: розроблено автором на основі [54]

Так, рівень споживання вершкового масла на душу населення в середині країни в 2018 році склав 1,7 кг/ос., що є найнижчим за останні шість років (рис. 3.14). Рівень

споживання вершкового масла українцями порівняно з провідними раїнами світу, наприклад, Новою Зеландією є меншим в 3,6 рази, кранами ЄС, Білоруссю – в 2,6 рази, Росією – в 1,4 рази.

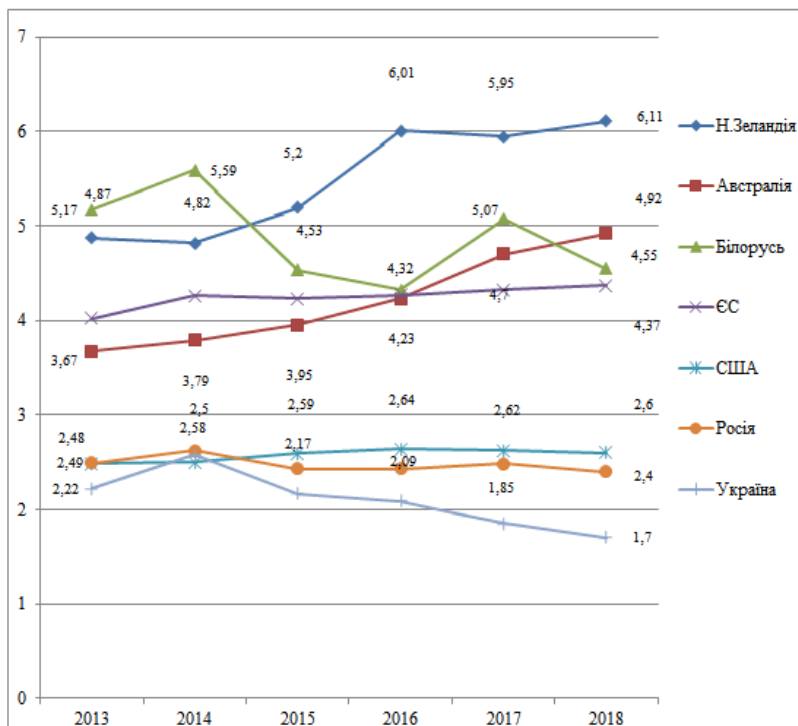

Рис. 3.14. Споживання вершкового масла на душу населення в окремих країнах світу в 2013–2018 роках, кг/особу

Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

Україна з 2014 року є нетто-експортером вершкового масла. Імпорт вершкового масла в Україну здійснюється у незначних обсягах, з 2013 року обсяг імпорту масла впав в 13 разів та є нижчим за рівень експорту майже в 28 разів. До основних імпортерів вершкового масла в Україну у 2018 році відносяться: Німеччина (0,360 тис. тонн), Нідерланди (0,355 тис. тонн), Туреччина (0,147 тис. тонн), Франція (0,128 тис. тонн),

Фінляндія (0,069 тис. тонн), Нова Зеландія (0,016 тис. тонн), Італія, Данія, Бельгія, Білорусь та ін. (рис. 3.15).

Країна	2014	2015	2016	2017	2018
Німеччина	170	117	11	139	360
Нідерланди	336	84	157	300	355
Туреччина	0	0	0	0	147
Франція	571	126	165	122	128
Фінляндія	101	73	62	72	69
Н.Зеландія	4849	50	276	0	16
Італія	5	4	8	6	8
Данія	6	3	2	0	7
Бельгія	123	21	3	1	4
Білорусь	174	0	80	0	3

Структура імпорту сиру 2018 р.

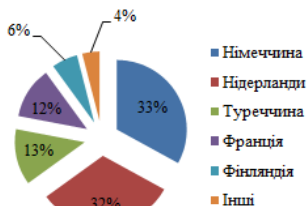

Рис. 3.15. ТОП–10 імпортерів вершкового масла в Україну в 2014–2018 роках, тонн

Джерело: розроблено автором на основі [36]

Ринок сирів. Найбільшими виробниками твердих сирів протягом останніх років є: країни ЄС, Нова Зеландія, США, Білорусь, Австралія, Швейцарія та інші (рис. 3.16). До основних світових імпортерів сирів 2018 року належать Японія, Росія, США, Південна Корея, Мексика. Максимальний рівень споживання сирів на душу населення у 2018 році спостерігався в країнах ЄС (18,3 кг/ос), США (17,2 кг/ос), Канаді (14,34 кг/ос), Австралії (11,95 кг/ос), Аргентині (11,4 кг/ос).

Динаміку середньосвітових цін на сири протягом 2011–2019 років наведено на рис. 3.17. Так, найнижчий рівень середньосвітових цін на тверді сири зафіксовано в квітні 2016 року – 2428 €/т, тоді як максимальний рівень цін припадає на березень 2014 року – 3781 €/т. На початку 2019 року середньосвітова ціна на сир становила 3153 €/т.

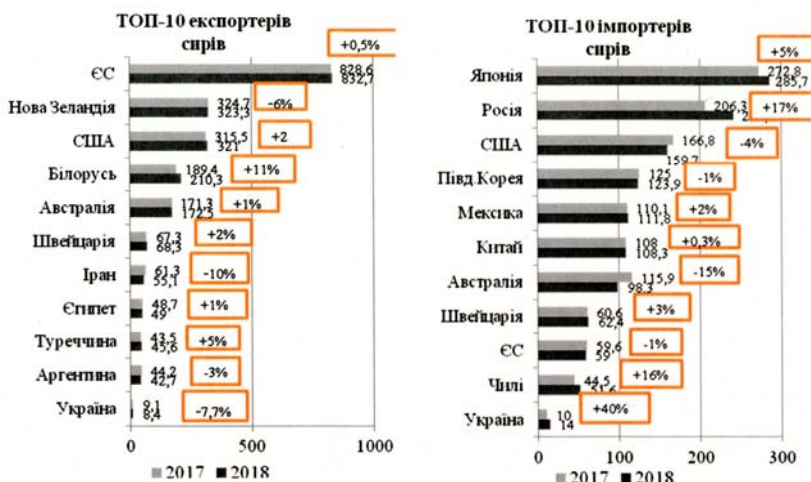

Рис. 3.16. ТОП-10 експортерів та імпортерів сирів в 2017–2018 роках, тис. тонн

Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

У цілому протягом останніх чотирьох років на світовому ринку сир продовжує дешевшати, а оператори європейського ринку намагаються втримати незмінний рівень цін впродовж останніх років.

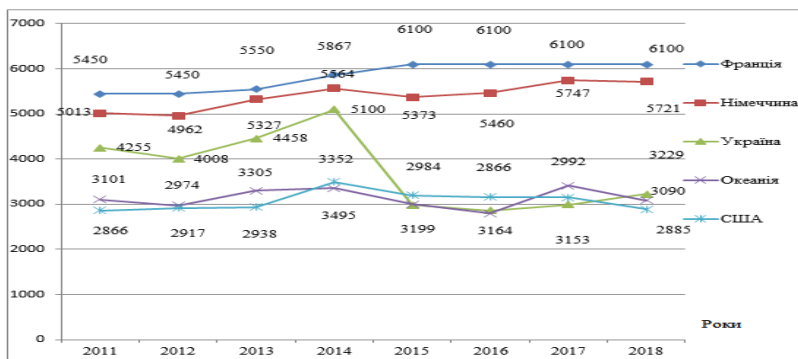

Рис. 3.17. Динаміка середньорічних цін на сир в окремих країнах світу в 2011–2018 роках, €/т

Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

В цілому за останні роки український ринок твердих сирів кардинально змінився. На відміну від змін періоду 2014–2016 років, пов'язаних із втратою російського ринку збуту та переорієнтацією експорту на міжнародні ринки, в 2017–2018 роках спостерігається певна стабілізація (рис. 3.18). На думку експертів, кризи українського сироварного бізнесу вже подолано, а перспективи його успішного розвитку цілком імовірні. Загалом втрати зовнішніх ринків сиру в 2014 році в значній мірі вдалося компенсувати за рахунок реалізації широкого асортименту сирних продуктів. У 2018 році Україна експортувала сирів обсягом 8,4 тис. тонн загальною вартістю 30798 тис. дол. США, що є на 7,8% менше, ніж в 2017 році [19; 36; 54].

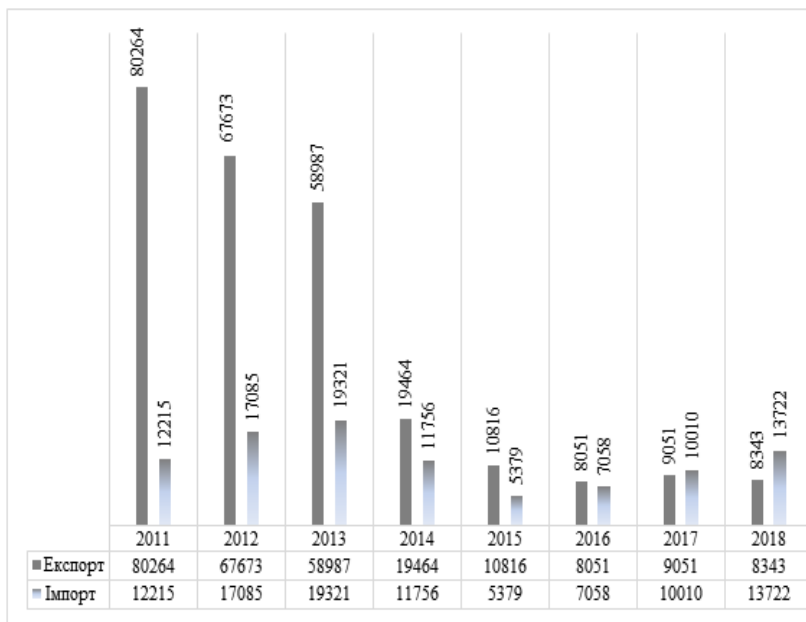

Рис. 3.18. Динаміка експорту та імпорту твердих сирів, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [19; 36]

Основними покупцями вітчизняного сиру 2018 року стали: Казахстан (2,970 тис. тонн), Молдова (2,771 тис. тонн), Єгипет (0,943 тис. тонн), Марокко (0,253 тис. тонн), Грузія (0,246 тис. тонн), Азербайджан (0,228 тис. тонн), Туркменістан (0,150 тис. тонн), ОАЕ (0,137 тис. тонн), Киргизія (0,137 тис. тонн), Йорданія (0,126 тис. тонн) [50] (рис. 3.19).

Рис. 3.19. Географія експорту вітчизняних сирів протягом 2014–2018 років, тонн

Джерело: розроблено автором на основі [36]

До ТОП–10 вітчизняних експортерів сирів 2018 року увійшли: ТзОВ «Комо–Експорт», ДП «Лакталіс–Україна», ПАТ «Бель Шостка Україна», ТОВ «Мілкіленд Інтермаркет», ТОВ «Клуб сиру», ТДВ «Баштанський сирзавод», ДП «Старокостянтинівський молочний завод», ПАТ «Новошрад–Сіверський сирзавод», ТОВ «Літинський молочний завод», ПАТ «Хмельницька маслосирбаза», ТОВ «Сиророб» (рис. 3.20).

За даними Державної митної служби України в 2018 році відбулось суттєве нарощення імпорту сирів до 14 тис. тонн, що в 1,6 разів перевищило його експорт. Максимальний стрибок імпорту сиру припадає на грудень 2018 року, що було зумовлено зростанням вітчизняного попиту, пов'язаного з новорічними святами.

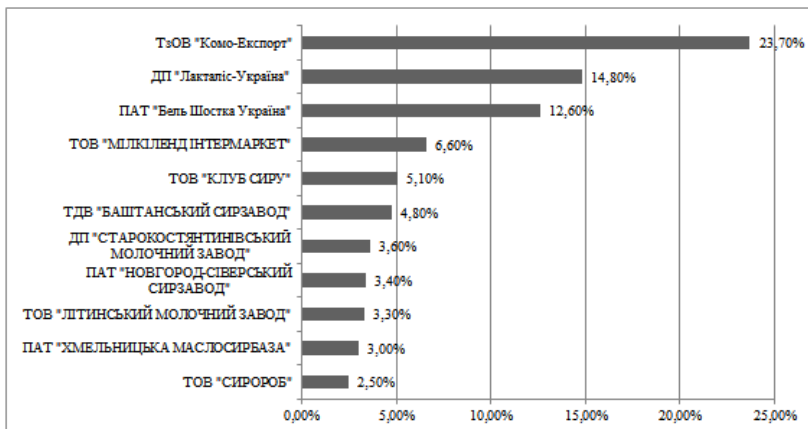

Рис. 3.20. ТОП–експортери вітчизняних сирів 2018 року

Джерело: розроблено автором на основі [54]

Географія імпорту в 2018 році не зазнала суттєвих змін (рис. 3.21). Основними постачальниками сиру в Україну в 2018 році стали Польща (5,015 тис. тонн), Німеччина (3,594 тис. тонн), Франція (1,894 тис. тонн), Нідерланди (1,052 тис. тонн), Італія (0,544 тис. тонн) та інші країни. У цілому зростання обсягу імпорту в 2018 році є негативним чинником для вітчизняного бізнесу.

Протягом 2013–2018 років споживання сирів на одну особу в Україні несуттєво зросло – в межах 2% (з 4,39 кг/ос. до 4,48 кг/ос.). Проте це суттєво менше порівняно з рівнем споживання сирів в провідних країнах світу, зокрема: з країнами ЄС та США – в 4 рази, Канадою – в 3рази, Росією – в 2 рази, Білоруссю – 1,8 рази (рис. 3.22). В умовах слабого купівельного попиту на сири нарощувати продажі в подальшому можна в основному за рахунок частки конкурентів, що потребує додаткових інвестицій у виробництво та відповідних маркетингових витрат.

Країна	2014	2015	2016	2017	2018
Польща	3901	1351	2707	3952	5015
Німеччина	1649	1586	1866	2588	3594
Франція	1005	588	735	1096	1894
Нідерланди	774	269	555	769	1052
Італія	697	327	328	385	544
Данія	107	48	102	161	344
Литва	137	58	105	181	241
Чехія	110	169	176	205	217
Словаччина	107	51	76	128	195
Фінляндія	231	123	107	112	123

Структура імпорту сиру
2018 р.

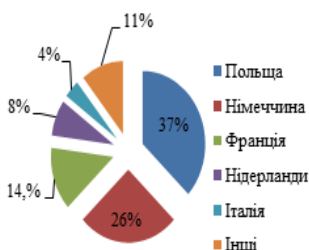

Рис. 3.21. ТОП–10 імпортерів сирів в Україну в 2014–2018 роках, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [36]

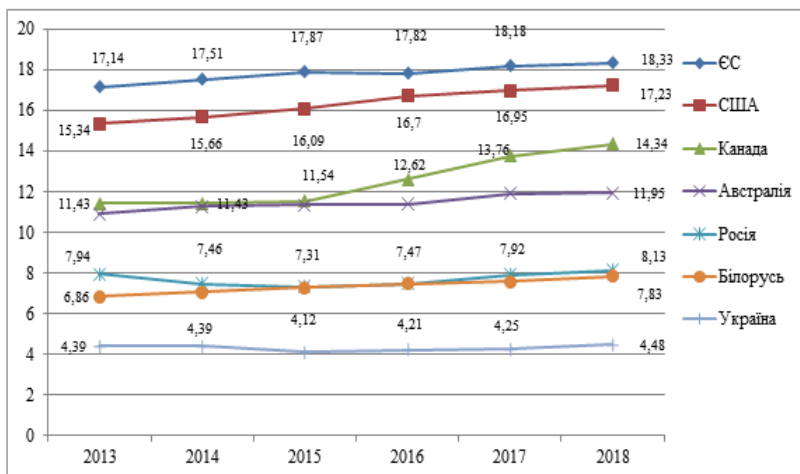

Рис. 3.22. Споживання сирів на душу населення в окремих країнах
світу в 2013–2018 роках, кг/особу
Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

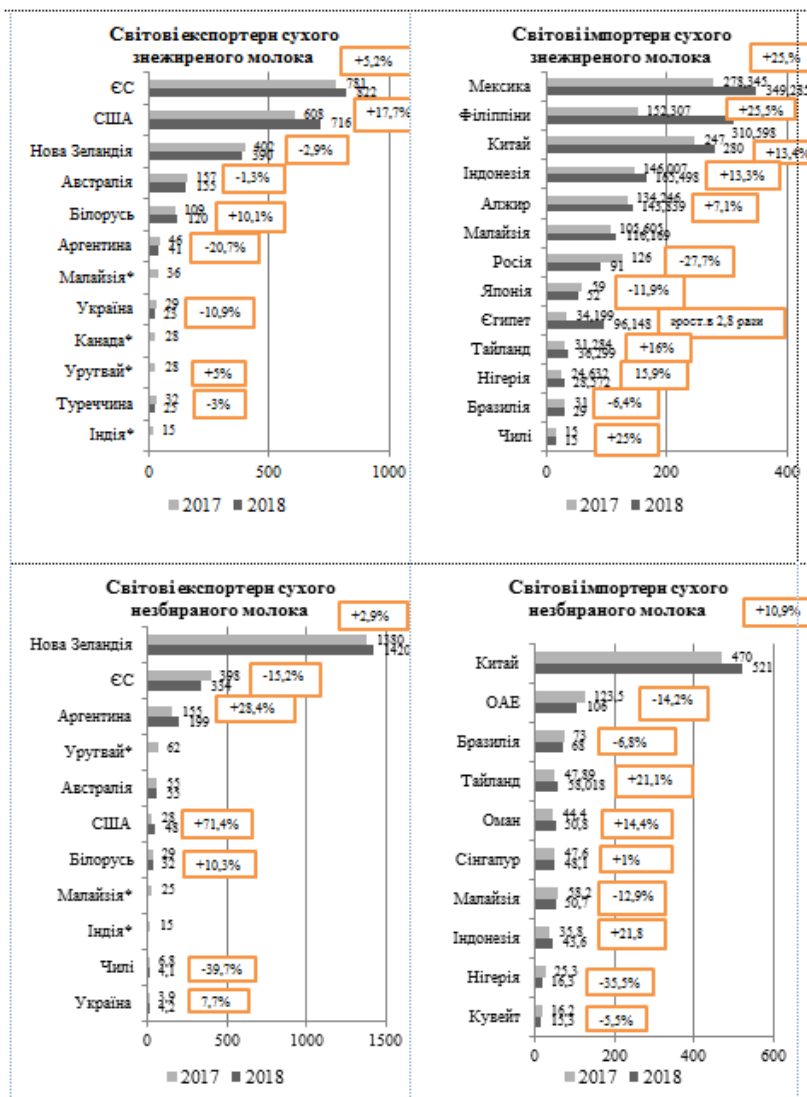
Ринок сухого молока. Щороку виробництво сухого молока в світі зростає в середньому на 4-5%. Світовими експортерами сухого молока є країни ЄС, США, Нова Зеландія, Австралія

(рис. 3.23). Світовими імпортерами сухого знежиреного молока є: Мексика, Філіппіни, Китай, Індонезія, Алжир, Малайзія, сухого незбираного молока – Китай, ОАЕ, Бразилія, Тайланд, Оман.

В нинішніх складних умовах на ринку сухого молока, на думку експертів, можуть втриматися лише найсильніші гравці, здатні швидко і ефективно реагувати на зміну ринкової кон'юнктури. Для цього необхідно розуміти всі складові ринку, починаючи від сировинних можливостей всередині країни і закінчуючи глобальними прогнозами розвитку світового ринку сухого молока.

Динаміку середньосвітових цін на сухе молоко протягом 2011–2019 років наведено на рис. 3.24. Так, найнижчий рівень середньосвітових цін на сухе молоко зафіксовано в травні 2012 року, зокрема: ціна на сухе незбиране молоко становила 2405 €/т, на сухе знежирене молоко – 2005 €/т. Максимальний рівень світових цін припадає на лютий 2014 року – відповідно 3700 € за тонну сухого незбираного молока та 3351 € за тонну сухого знежиреного молока. В квітні 2019 року середньосвітова ціна 1 тонни сухого незбираного молока склала 2976 €, сухого знежиреного молока – 1958 €.

Донедавна Україна вважалася одним з основних гравців на світовому ринку сухого молока. Проте в 2007–2012 роках, в умовах істотного скорочення виробництва молока та з врахуванням переорієнтації операторів ринку на більш рентабельні молочні продукти, випуск сухого молока в країні істотно скоротився, а його експорт зменшився в рази. Торгові війни з Росією змінили тенденції українського ринку сухого молока – втративши можливість здійснювати поставки в Росію сиру, переробники були змушені масово переорієнтуватися на випуск альтернативної продукції, у тому числі сухого молока.

* середнє значення за 2015–2017 роки

Рис. 3.23. ТОП–10 експортерів та імпортерів сухого молока в 2017–2018 роках, тис. тонн

Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

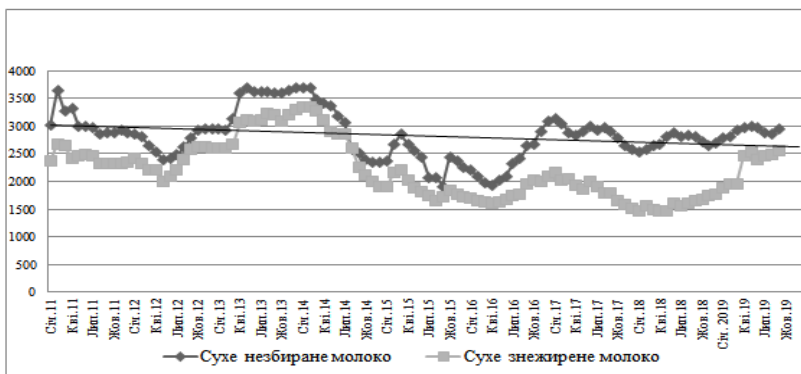

Рис. 3.24. Динаміка середньосвітових цін на сухе молоко
в 2011–2019 роках, €/т

Джерело: розроблено автором на основі [192]

Таким чином, випуск сухого молока протягом 2015–2018 років дещо зріс, проте подальше нарощення випуску сухого молока в Україні в найближчі роки, на думку експертів, малоймовірно через нестачу сировини.

Рівень споживання сухого молока в Україні низький, зокрема: сухого незбираного молока – 0,2 кг/ос., сухого знежиреного молока – 0,52 кг/ос. (рис. 3.25, 3.26). Максимальний рівень споживання сухого знежиреного молока на душу населення в 2018 році демонструє Алжир (4,17 кг/ос.), Австралія (3,39 кг/ос.), Мексика (2,55 кг/ос.), країни ЄС (2,2 кг/ос.), Чилі (2,2 кг/ос.). Найбільше сухе незбиране молоко споживається в Алжирі (6,31 кг/ос.), Новій Зеландії (5,05 кг/ос.), Чилі (3,68 кг/ос.), Бразилії (3,05 кг/ос.), Білорусі (1,8 кг/ос.).

Україна в 2015–2018 роках експортувала в середньому по 30 тис. тонн з низхідною динамікою в 2017–2018 роках до 23 тис. тонн. Основними покупцями вітчизняного сухого знежиреного молока в 2018 році стали Бангладеш (5,275 тис. тонн), Казахстан (3,363 тис. тонн), Грузія (2,678 тис. тонн), Китай (2,050 тис. тонн), Вірменія (1,719 тис. тонн), Малайзія (1,200 тис. тонн), Філіппіни (0,877 тис. тонн), Азербайджан (0,648 тис. тонн), Узбекистан (0,531 тис. тонн) (рис. 3.27).

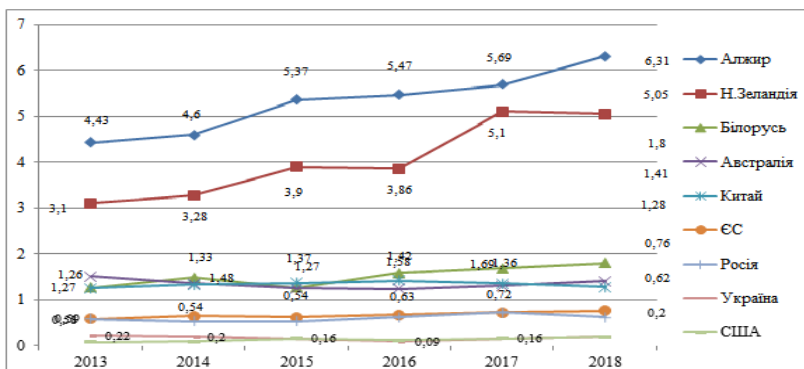

Рис. 3.25. Споживання сухого незбираного молока на душу населення в окремих країнах світу в 2013–2018 роках, кг/особу
Джерело: розроблено автором на основі: [192; 212]

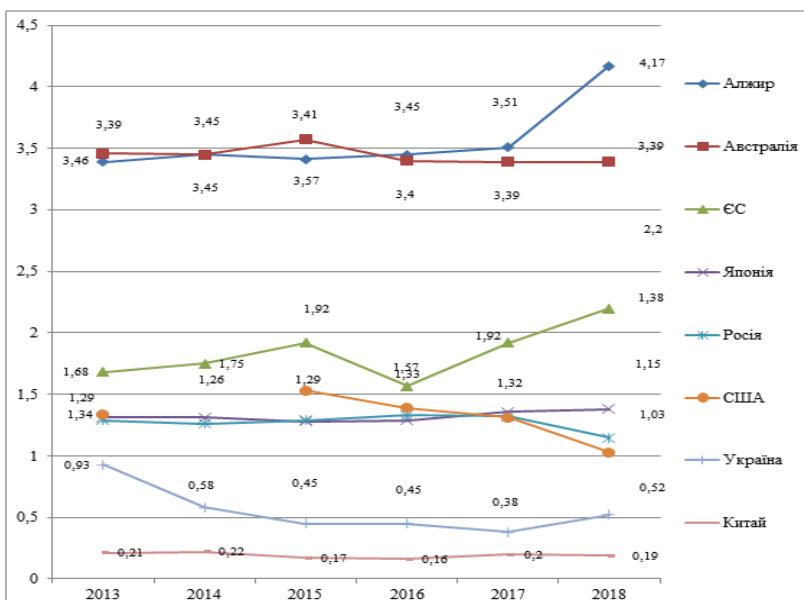

Рис. 3.26. Споживання сухого знежиреного молока на душу населення в окремих країнах світу в 2013–2018 роках, кг/особу
Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

Країна	2014	2015	2016	2017	2018
Бангладеш	3425	5771	5032	5327	5275
Казахстан	5940	3677	8285	6581	3363
Грузія	2105	3598	1670	2398	2678
Китай	0	0	0	100	2050
Вірменія	1328	1728	1919	2208	1719
Малайзія	0	0	2650	1400	1200
Філіппіни	400	475	875	1168	877
Єгипет	931	2355	955	375	875
Азербайджан	740	1089	805	2009	648
Узбекистан	266	1248	207	106	531

Рис. 3.27. Географія експорту вітчизняного сухого знежиреного молока протягом 2014–2018 років, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [36]

Незважаючи на те, що обсяги сегменту українського сухого незбираного молока є значно нижчими за обсяги знежиреного, його виробництво демонструвало протягом останніх п'яти років позитивну динаміку, що зумовлено зростанням світового попиту, у тому числі в Китаї. Обсяг експорту сухого незбираного молока в 2015–2018 роках відповідно зріс в 1,7 рази (з 2,5 тис. тонн в 2015 році до 4,2 тис. тонн в 2018 році).

Ринками збуту вітчизняного сухого незбираного молока є: Ізраїль (0,788 тис. тонн), Кувейт (0,600 тис. тонн), Вірменія (0,493 тис. тонн), Ліван (0,350 тис. тонн), Казахстан (0,326 тис. тонн), Молдова (0,261 тис. тонн), Алжир (0,2 тис. тонн), Єгипет (0,2 тис. тонн) та Азербайджан (0,107 тис. тонн) (рис. 3.28).

Країна	2014	2015	2016	2017	2018
Ізраїль	0	27	186	923	778
Кувейт	0	0	0	0	600
Вірменія	981	736	765	699	493
Польща	0	0	0	0	400
Ліван	0	309	135	350	350
Казахстан	50	44	456	0	326
Молдова	11	28	11	336	261
Алжир	125	50	50	825	200
Єгипет	0	38	0	0	200
Азербайджан	310	652	161	184	107

Структура експорту сухого незбираного молока 2018р.

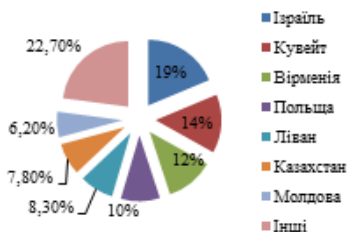

Рис. 3.28. Географія експорту вітчизняного сухого незбираного молока протягом 2014–2018 років, тонн

Джерело: розроблено автором на основі [36]

Ринок сухої сироватки. Суха сироватка є одним із цінних побічних продуктів переробки молока, яка використовується в кондитерській та хлібобулочній промисловості; при виробництві морозива, плавлених сирів; твердого сиру, згущеного молока; в олійно-жировій промисловості та виробництві спредів; м'ясній, пивоварній промисловості; для виробництва ароматизаторів, стабілізаторів, згущувачів та інших харчових добавок, спортивного харчування, функціональних напоїв, в косметичній промисловості та як корм для с/г тварин.

В останні роки спостерігається незначне поживавлення торгівлі сухою сироваткою на фоні помірно високого її виробництва в західних країнах. Світова торгівля сироваткою складає 3,4 млн т на суму 3,3 млрд дол. США. Світовими експортерами сухої сироватки є: країни ЄС, США, Білорусь, Канада, Аргентина, Австралія (рис. 3.29).

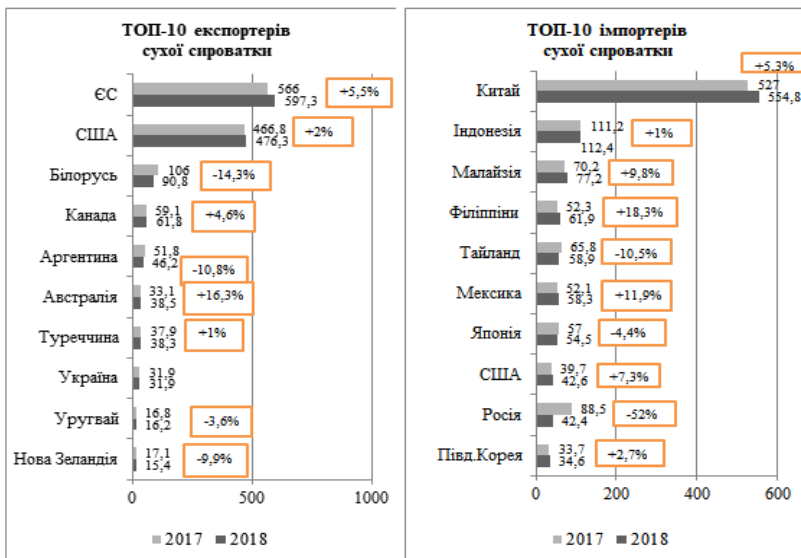

Рис.3. 29. ТОП–10 експортерів та імпортерів сухої сироватки в 2017–2018 роках, тис. тонн

Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

Світовими імпортерами сухої сироватки є Китай, Індонезія, Малайзія, Філіппіни, Тайланд, Мексика та інші. Разом з тим, на ціновому ринку спостерігається зниження ціни на суху сироватку (рис. 3.30).

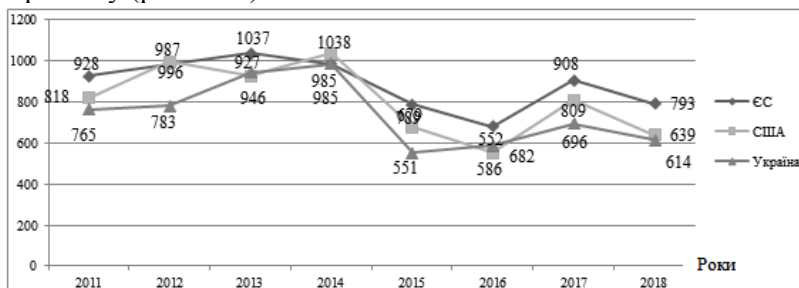

Рис. 3.30. Динаміка середньосвітових цін на суху сироватку в 2011–2018 роках, €/т

Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

Україна входить до ТОП-10 світових експортерів сухої сироватки та експортує близько 46% від обсягів її виробництва. Згідно з даними Державної митної служби, у 2018 році експортний показник сухої сироватки становив 31,9 тис. тонн загальною вартістю 21928 тис. дол. США (рис. 3.31). Зростання експортних поставок вітчизняної сухої сироватки зумовлено пропозицією на зовнішніх ринках за більш привабливою ціною порівняно з цінами країн ЄС та стабільним експортним попитом окремих країн Азії, у тому числі Китаю.

Основними покупцями вітчизняної сухої сироватки є Китай (51,5% від експорту), Філіппіни (10,1%), Малайзія (6,7%) [54]. За даними державної митної служби України, до ТОП-експортерів сухої сироватки у 2018 році увійшли вітчизняні оператори, серед них: ТЗОВ «Комо-Експорт» з часткою 21,8%, ТОВ «ФУД ДЕВЕЛОПМЕНТ» (14,2%), ПАТ «Золотоніський маслоробний комбінат» (14,2%), ТЗОВ «Пирятинський сирзавод» (11,2%), ТОВ «Клуб сиру» (9,9%), ТОВ «Мілкіленд Інтермаркет» (8,3%), ТЗОВ «Рожищенський сирзавод» (4,2%), ТЗОВ «Доменік» (4,0%), ПАТ «Куп'янський молочноконсервний комбінат» (3,8%), ТЗОВ «ІР-АГРОМИР» (3,6%), Хмельницька маслосирбаза» (3,0%), ТОВ «Сиророб» (2,5%) (рис. 3.32).

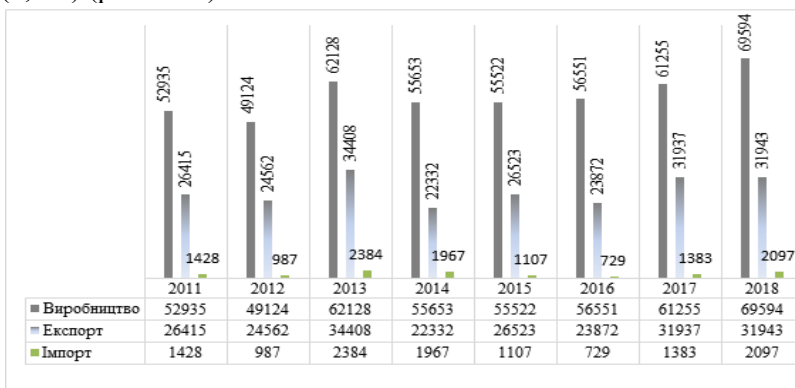

Рис. 3.31. Динаміка експорту та імпорту вітчизняної сухої сироватки, тонн

Джерело: розроблено автором на основі [19; 36]

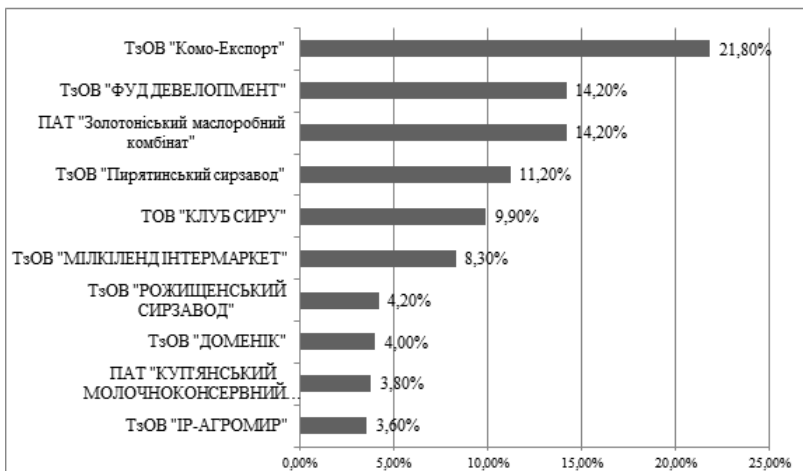

Рис. 3.32. ТОП-експортери вітчизняної сухої сироватки 2018 року

Джерело: розроблено автором на основі [54]

Ринок казеїну. Казеїн є одним з основних білків молока, твердих сирів, сиру кисломолочного та інших молочних продуктів поряд з сироваточними білками, присутній в молоці в зв'язаному вигляді як сіль кальцію. Казеїн – це складний білок, що утворюється з казеїногена при сгущенні молока. Згортання казеїну в молоці відбувається під дією протеолітичних ферментів сичужного соку (при виробництві твердих сирів), кислот, що виробляються молочнокислими бактеріями (при виробництві сиру кисломолочного) або при прямому додаванні певних кислот (технічний казеїн).

Вміст казеїну в коров'ячому молоці сягає 78-87% від усіх білків. Так само, як і будь-який інший білок, казеїн руйнується при термічній обробці, але він значно більш термостійкий. Для його коагуляції необхідна витримка при температурі в 130 градусів Цельсія. Зазвичай вітчизняні оператори ринку експортують сухий казеїн – білий порошок без смаку і запаху. Препарати на основі казеїну широко застосовуються в медицині, харчовій промисловості і навіть меблевій промисловості. Через збалансований склад амінокислот і гарну засвоюваність,

виділений з молока казеїн, часто виступає основою функціонального (спортивного) харчування. Проте через досить повільне розщеплення в шлунку його доцільно споживати в періоди спокою між тренуваннями, наприклад, на ніч. У фармації казеїн входить до складу мазей, що застосовуються в дерматології та біологічних клеїв, які використовуються в хірургії. У меблевій промисловості казеїн застосовується для виробництва казеїнової фарби, казеїнового клею, пластмас, штучних харчових продуктів. Для виділення технічного казеїну використовують кислоти, зокрема оцтову або молочну. Світовими експортерами казеїну в останні роки є: Нова Зеландія, країни ЄС, Україна, Індія, США, Білорусь, Південна Африка, Канада, Китай, Аргентина (рис. 3.33).

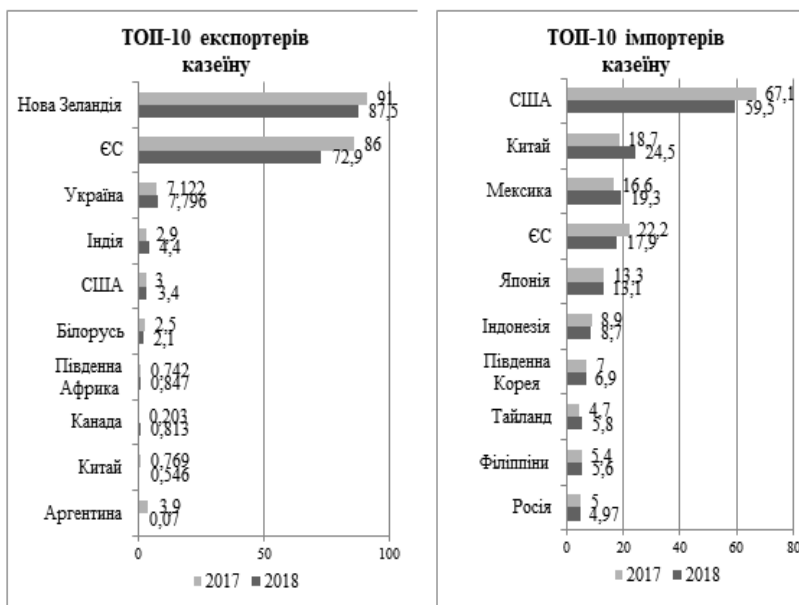

Рис. 3.33. ТОП–10 експортерів та імпортерів казеїну в 2017–2018 роках, тис тонн
Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

Як бачимо, Україна входить до ТОП–5 світових експортерів казеїну. До основних світових імпортерів казеїну 2018 року належать: США, Китай, Мексика, країни ЄС, Японія, Індонезія, Південна Корея, Тайланд, Філіппіни, Росія. Динаміку середньозважених світових цін на сичужний казеїн протягом останніх 5 років наведено на рис. 3.34.

Максимального рівня ціна на сичужний казеїн сягнула в 2014 році – 10810 € за тонну, мінімального – 3545 € за тонну в лютому 2016 року. Станом на квітень 2019 року середньозважена світова ціна на сичужний сир зросла до 5778 € за тонну.

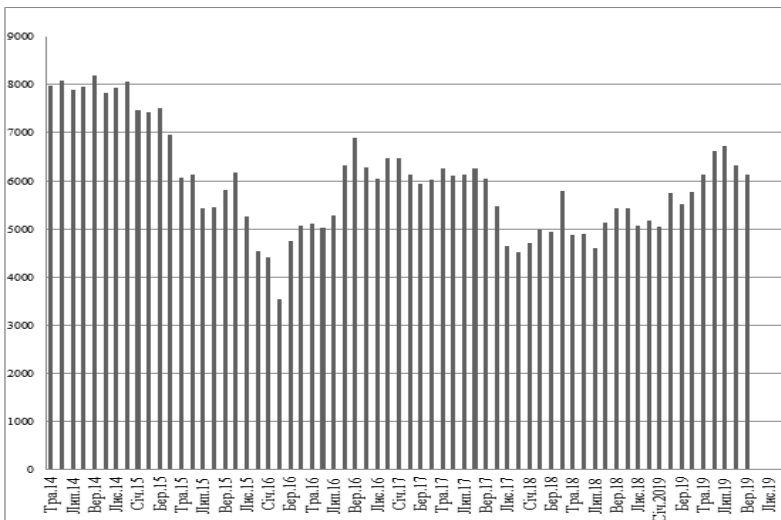

Рис. 3.34. Середньозважені світові ціни на сичужний казеїн, €/т
Джерело: розроблено автором на основі [192; 212]

Динаміку обсягів експорту та імпорту казеїну протягом 2011–2018 років вітчизняними операторами ринку представлено на рис. 3.35.

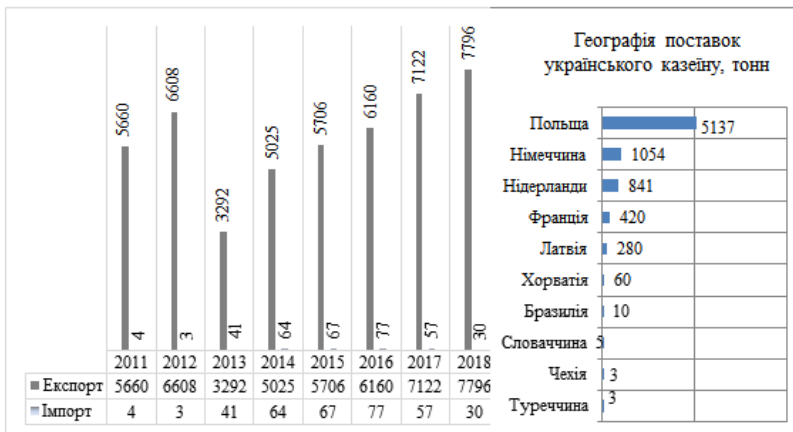

Рис. 3.35. Динаміка обсягів експорту та імпорту казеїну вітчизняними операторами ринку протягом 2011–2018 років, тонн
Джерело: розроблено автором на основі [54; 192]

Як бачимо, в Україні протягом 2013–2018 років активно зростає виробництво казеїну, і практично весь вироблений обсяг йде на експорт. Географія поставок українського казеїну 2018 року: Польща, Німеччина, Нідерланди, Франція, Хорватія, Бразилія, Словаччина, Чехія, Туреччина.

Основними вітчизняними гравцями на міжнародному ринку казеїну є ПрАТ «Тернопільський молокозавод» (Тернопільська обл.), ПП «Альма-Віта» (Тернопільська обл.), ПрАТ «Володимирецький молокозавод» (Рівненська обл.), ТОВ «Радивилівмолоко» (Рівненська обл.), ТОВ «Укрмолпродукт» (Рівненська обл.), ТзОВ «Бімол» (Рівненська обл.), СТ «Шпиківський молокозавод» (Вінницька обл.), ТОВ «Шацький молокозавод» (Волинська обл.), ВАТ «Полонський молокопереробний завод» (Хмельницька обл.).

Активній роботі операторів ринку сприяє й чергове подорожчання казеїну до рівня 6490 дол. США за тонну, а також відносно низькі ціни на сухе незбиране та сухе знежирене молоко відповідно 3269 дол. США та 2462 дол. США за тонну. Отже на сьогодні випускати казеїн є набагато вигіднішим, ніж сухе молоко.

За результатами проведених досліджень, найвагомішими світовими гравцями на молочному ринку є країни ЄС, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, обсяги виробництва молочної продукції яких стабільно перевищують необхідний внутрішній попит, пропонуючи широкий спектр молочних продуктів для експорту. Україна також є одним із провідних гравців молочного сектору та входить в ТОП–10 світових операторів молочного ринку. З огляду на те, що в країнах Азії та Африки чисельність населення в рази перевищує обсяги виробництва продовольства, саме ці ринки вважаються найбільш перспективними щодо імпорту молочної продукції в найближчі 10-15 років. Особливого значення пошук та вихід на нові ринки збуту набуває зараз, коли традиційні ринки країн СНД стали менш досяжними, а купівельна спроможність населення України стрімко падає. Проте слід враховувати й останні світові тенденції щодо появи нових прямих конкурентів. Так, у 2018 році Росія запровадила заборону на імпорт білоруських молочних продуктів, відповідно білоруські оператори змушені переорієнтовуватися на світові ринки, створюючи конкуренцію вітчизняним. Вплив сезонних факторів в країнах Океанії також позначатимуться на світових обсягах виробництва молочної продукції та світовому рівні конкуренції, на що зважатимуть і вітчизняні оператори молочного ринку. Подальша ескалація військових дій у Сирії може утруднити або взагалі унеможливити навігацію Середземним морем [39]. І таких зовнішніх чинників впливу на подальший розвиток експортної діяльності вітчизняних операторів ринку може бути чимало.

3.2. Ідентифікація проблем та прогнозування тенденцій розвитку молочного ринку України

Молочна промисловість – одна з провідних галузей народного господарства, яка забезпечує населення продуктами харчування. Молочна та молокопереробна галузі України сьогодні мають цілу низку проблем, які перешкоджають ефективному розвитку цих галузей. Виробники молока та продукції з нього намагаються відійти від стандартів радянських

часів та засвоїти нові європейські технології. Проте для успішної конкуренції з міжнародними виробниками потрібно подолати технологічні та фінансові проблеми, а також удосконалити контроль над якістю сировини та готової продукції.

Дослідженню проблем ефективності розвитку молочної та молокопереробної промисловості присвячено праці провідних науковців країни, серед них: Н. Белінська, С. Васильчак, Т. Дудар, В. Рибінцев, Е. Смирнов, В. Смолінський, Т. Мостенська та інші. Проте потребує вирішення у короткостроковій перспективі ряд нагальних проблем, які перешкоджають ефективному розвитку молочної та молокопереробної промисловості України.

Аналіз статистичних даних молокопереробної промисловості України дозволяє сформулювати певні висновки щодо обсягів виробництва, кількості та якості молока, яке надходить на переробку від різних виробників. Фактичне виробництво молока в Україні значно нижче необхідних обсягів споживання, що позначається на якості харчування населення. Збільшення ж виробництва молока стримується недостатньо високою рентабельністю тваринництва і тим, що більшість населення України не може купувати необхідну кількість молочної продукції через високу його вартість [58]. Лівову частку обсягів виробництва молока в Україні забезпечують господарства населення – на рівні 73%, відповідно 27% обсягів виробництва молока забезпечують сільськогосподарські підприємства [19].

Якість та кількість молочної сировини залежать від багатьох факторів і, в першу чергу, від поголів'я великої рогатої худоби [78; 149]. За даними 2018 року чисельність поголів'я корів скоротилась на 2,5% до рівня 1967,6 тис. голів проти 2017 року, 8 тис. голів в 2017 році [19]. Динаміку зміни поголів'я корів в Україні за період 1996–2018 рр. наведено на рис. 3.36-3.37.

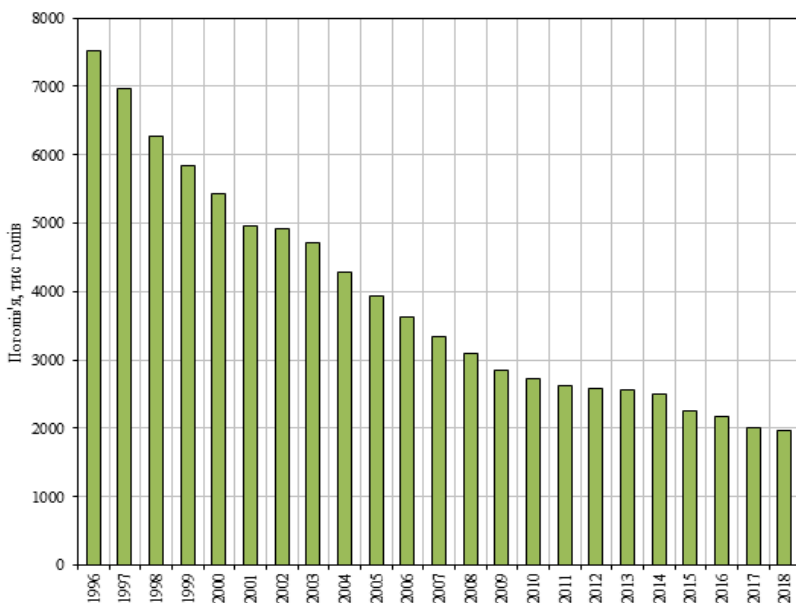

Рис. 3.37. Динаміка зміни поголів'я корів в Україні, тис. голів
Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

Як бачимо, поголів'я корів в Україні стабільно зменшується, хоча темпи цього зменшення дещо сповільнилися в останні роки.

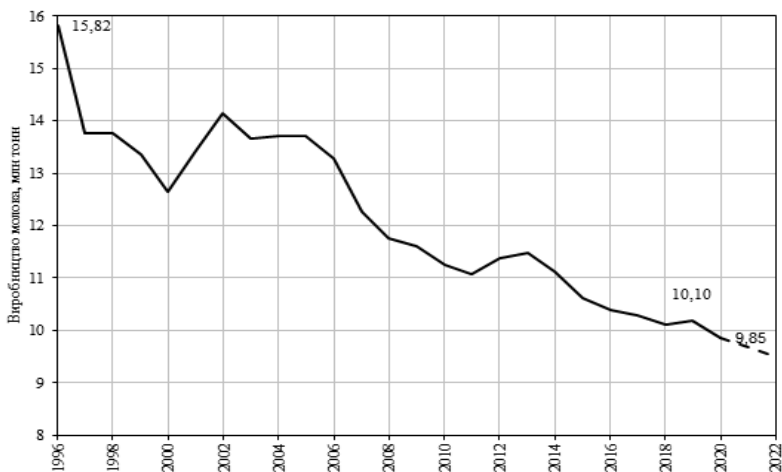
На думку експертів молокопереробної промисловості, до основних причин скорочення поголів'я корів в Україні відносяться: 1) недосконала система дотацій для товаровиробників; 2) низький експортний потенціал підприємств з переробки молока; 3) низька покупна спроможність населення [170].

Разом з тим, скорочення поголів'я корів відбувається нерівномірно у розрізі сільськогосподарських підприємств та господарств населення. Так, поголів'я корів в сільськогосподарських підприємствах останнім часом стабілізувалося та в 2018 році становило 467,9 тис. голів, що на 13,3 тис. голів перевищило чисельність поголів'я корів 2017 року (466,6 тис. голів).

Рис. 3.37. Темпи зменшення поголів'я корів в Україні
(згладжені, вікно 3 роки)
Розрахунок автора

У цілому по Україні спостерігається низхідна динаміка виробництва молока протягом 1996–2018 років (рис. 3.38).

Прим. Штрихова лінія – прогноз, виконаний методом Брауна [82]

Рис. 3.38. Динаміка виробництва молока в Україні, млн тонн
Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

В індивідуальному секторі (господарствах населення), навпаки, в 2018 році чисельність поголів'я корів знизилась на 3,3% з 1551,2 тис. голів в 2017 році до 1499,7 тис. голів. Проте, не дивлячись на щомісячне падіння обсягів молока у господарствах населення, індивідуальний сектор все ж поки що вважається основним виробником молока в Україні.

Лише в 2018 році за даними Державної служби статистики України виробництво молока скоротилось на 1,8% порівняно з даними минулого року і склало 10098,8 тис. тонн [34]. Відповідно до прогнозу, за методом Брауна, очікується, що така негативна тенденція спостерігатиметься і впродовж наступних 3-х років.

Метод Брауна відноситься до адаптивних методів прогнозування [82]. Його перевагою є модифікація прогнозної моделі з врахуванням нових даних, що дозволяє підвищити точність та справджуваність прогнозування. Метод Брауна першого порядку використовується для прогнозування процесів з лінійним трендом. Як видно з рис. 3.36, рис. 3.38, динаміка молочної галузі в останні роки має лінійну динаміку. Прогноз будується методом екстраполяції лінійного тренду:

$$\hat{y}_t = a_1 + a_2 t. \quad (3.1)$$

По мірі просування вздовж часового ряду даних оцінки коефіцієнтів тренду змінюються і обчислюються за формулами:

$$a_{1,t} = 2S_t - S_t^{[2]},$$

$$a_{2,t} = \frac{\alpha}{(1-\alpha)}(S_t - S_t^{[2]}), \quad (3.2)$$

де α – параметр згладжування ($0 \leq \alpha \leq 1$),

$$S_t = \alpha y_t + (1-\alpha)S_{t-1},$$

$$S_t^{[2]} = \alpha S_t + (1-\alpha)S_{t-1}^{[2]}, \quad (3.3)$$

де y_t – фактичні статистичні дані;

\tilde{y}_t – розраховані прогнозні дані;

$S_t, S_t^{[2]}$ – проміжні дані, отримані в результаті згладжування початкового ряду.

Найбільші темпи росту обсягів виробництва молока в 2018 році забезпечили Закарпатська (+6,2%), Хмельницька (+4,7%), Житомирська (+0,9%), Харківська (+0,8%) та Кіровоградська області (+0,6%) (рис. 3.39). Найнижчі – відповідно Запорізька (–6,4%), Волинська (–5,1%), Івано-Франківська (–4,8%), Черкаська (–4,7%), Львівська (–4,3%), Одеська (–3,8%), Чернівецька (–3,4%), Чернівецька (–3,1%), Вінницька (–3%), Дніпропетровська (–2,8%), Дніпропетровська (–2,2%), Дніпропетровська (–2,2%), Чернівецька (–2,1%), Донецька (–2%), Миколаївська (–1,8%), Сумська (–1,4%), Тернопільська (–0,4%), Кіровоградська (–0,1%), Львівська (0,6%), Волинська (0,8%), Житомирська (0,9%), Луганська (1,8%), Хмельницька (4,7%), Закарпатська (6,2%).

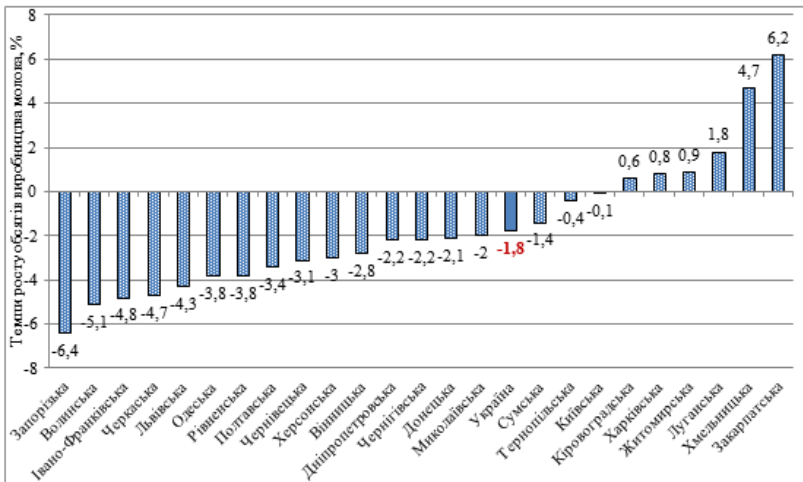

Рис. 3.39. Темпи росту обсягів виробництва молока в розрізі областей України в 2018 році, %

Джерело: розроблено автором на основі [20; 34]

При цьому, якщо у секторі сільськогосподарських підприємств виробництво молока зменшилось несуттєво – в межах 0,2% до рівня 2760 тис. тонн проти 2765,7 тис. тонн в 2017 році, то в секторі господарств населення у 2018 році спостерігається скорочення обсягів виробництва молока більш швидкими темпами – на 2,3% до рівня 7338,8 тис. тонн проти 7514,8 тис. тонн в 2017 році (рис. 3.40).

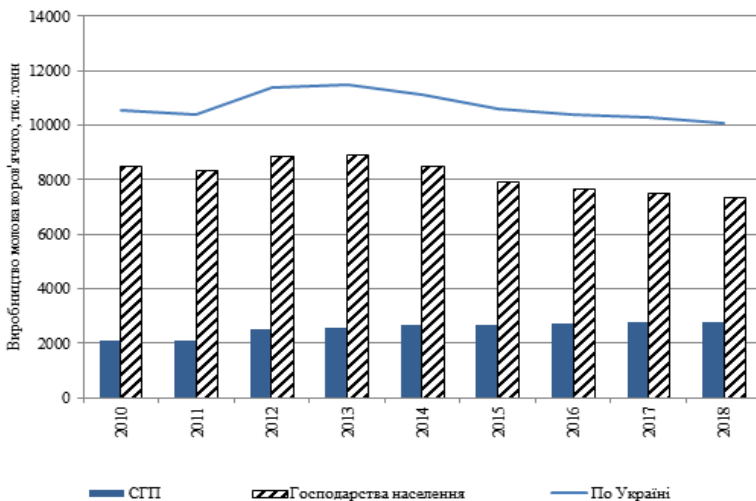
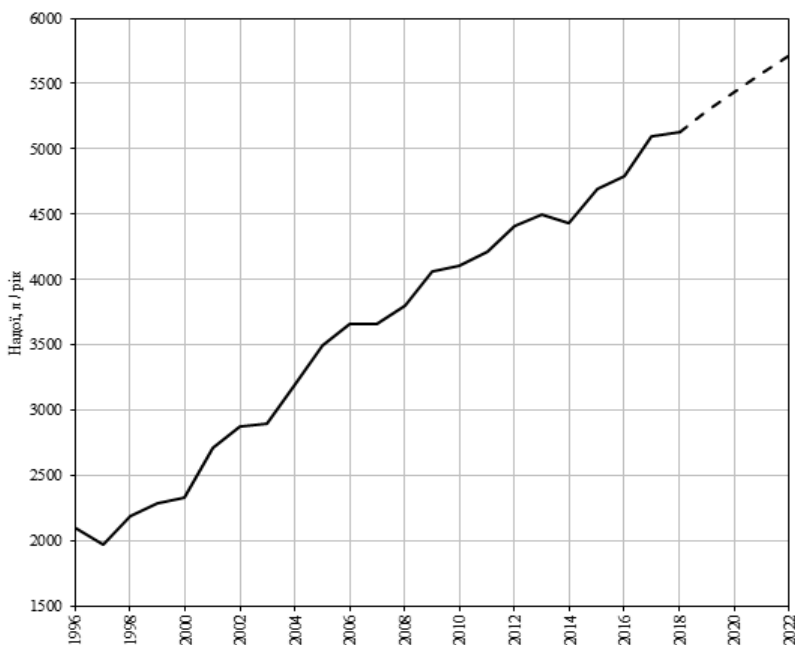

Рис. 3.40. Виробництво молока коров'ячого в розрізі сільськогосподарських підприємств і господарств населення в 2010–2018 роках, тис. тонн

Джерело: розроблено автором на основі [241]

Натомість показник середньостатистичного надою від однієї корови в Україні стабільно зростає (рис. 3.41), що пояснюється підвищенням продуктивності молочного стада сільськогосподарських підприємств за рахунок закупівлі корів високопродуктивних порід, при чому надої зростають більш швидкими темпами на сільськогосподарських підприємствах, аніж в господарствах населення, що зумовлено більшою досконалістю технологічних засобів виробництва [78; 153].

Важливим фактором високих надоїв є також правильно організована повноцінна годівля тварин.

Примітка: штрихова лінія – прогноз, виконаний методом Брауна [82]

Рис. 3.41. Динаміка зростання кількості надойв на 1 корову в Україні

Джерело: розроблено автором на основі [34]

Використовуючи метод Брауна першого порядку, ми побудували прогноз подальшого зростання надойв у короткостроковій перспективі. Згідно з отриманим прогнозом, очікується зростання середніх надойв в Україні до рівня понад 6000 л/рік на одну корову в 2020–2022 роках.

За даними Державної служби статистики України середній річний надій на корову в 2018 році склав на сільськогосподарських підприємствах – 5898,7 кг, в господарствах населення – 4893,5 кг [225] (рис. 3.42).

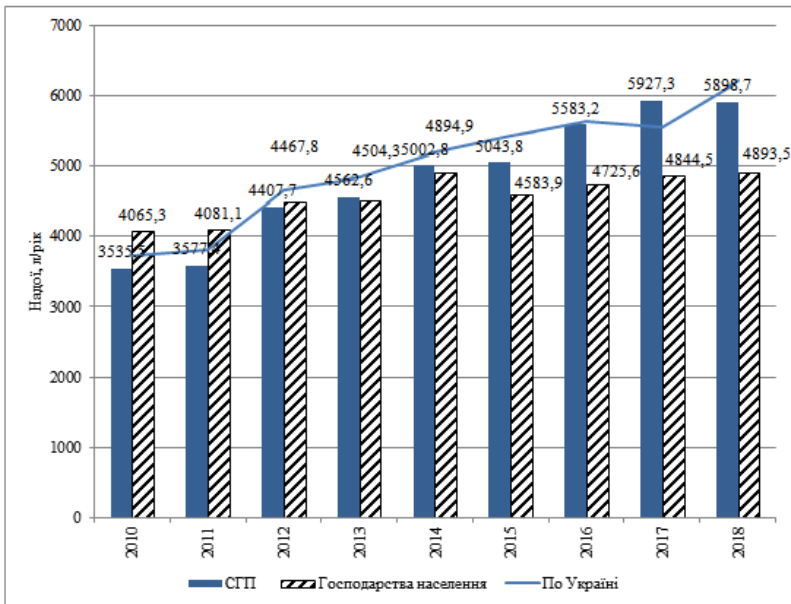
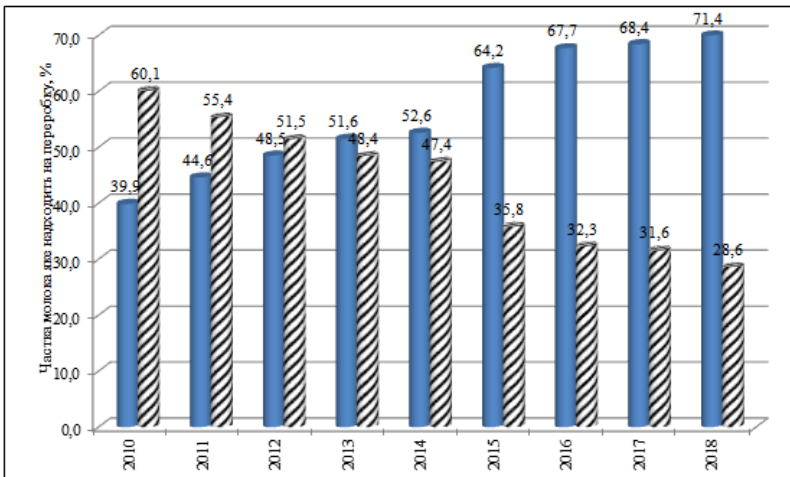

Рис. 3.42. Середній надій на одну корову на середнє поголів'я корів в розрізі сільськогосподарських підприємств і господарств населення в 2010–2018 роках, кг

Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

Для порівняння, в Російській Федерації середній річний надій на корову становить 6094 кг, в Білорусі 5004 кг на рік на одну корову [153].

На переробку до молокопереробних підприємств надходить лише 41-42% усього обсягу молока, що виробляється в Україні (як від сільськогосподарських підприємств, так і від господарств населення). Для прикладу, в ЄС переробляється 94% обсягів молока. Незважаючи на те, що 73% обсягів виробництва молока забезпечують господарства населення, на переробку лівова частка надходить саме від сільськогосподарських підприємств в розмірі 71,4% і лише 28,6% – від господарств населення (рис. 3.43).

Суцільна заливка – від СГП, штрихова заливка – від господарств населення

Рис. 3.43. Частка молока у загальній кількості, яка поступає на переробку

Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

Умовно все молоко, яке надходить на переробку, поділяють на 5 класів: молоко екстра-класу, молоко вищого гатунку, молоко I гатунку, молоко II гатунку і неगतункове.

У структурі надходжень молока від сільськогосподарських підприємств у 2018 році можна виокремити: 1) молоко екстра-класу – 21,6%. Надходження молока-сировини екстра-класу в Україні забезпечують виключно сільськогосподарські підприємства. При цьому з 2010 року спостерігається нарощення частки молока-сировини цього гатунку з 4,4% до 21,6%. Для прикладу, в країнах ЄС переробники приймають молоко-сировину виключно екстра-класу, як від сільгоспвиробників, так і від господарств населення; 2) молоко вищого гатунку – 38,1% (відносно стабільне значення з 2010 року); 3) молоко I гатунку – 32,9%; 4) молоко II гатунку – 7,1%; 5) неगतункове – 0,3%. Аналіз якості молока коров'ячого за гатунками, отриманого на переробку від сільськогосподарських підприємств в 2010–2018 роках, тис тонн наведено на рис. 3.44.

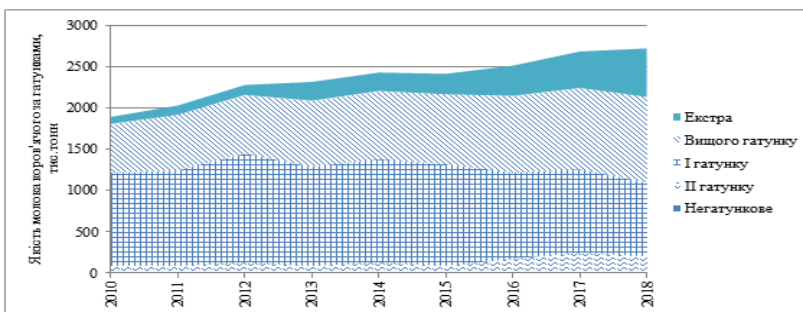

Рис. 3.44. Якість молока коров'ячого за гатунками, отриманого на переробку від сільськогосподарських підприємств в 2010–2018 роках, тис. тонн
Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

Поставки молока від населення, своєю чергою, представлені переважно молоком II гатунку (83%). Значно меншою є частка молока I гатунку – на рівні 12,5% та негатурного – відповідно 4,3%. Аналіз якості молока коров'ячого за гатунками, отриманого на переробку від господарств населення в 2010–2018 роках, тис тонн наведено на рис. 3.45.

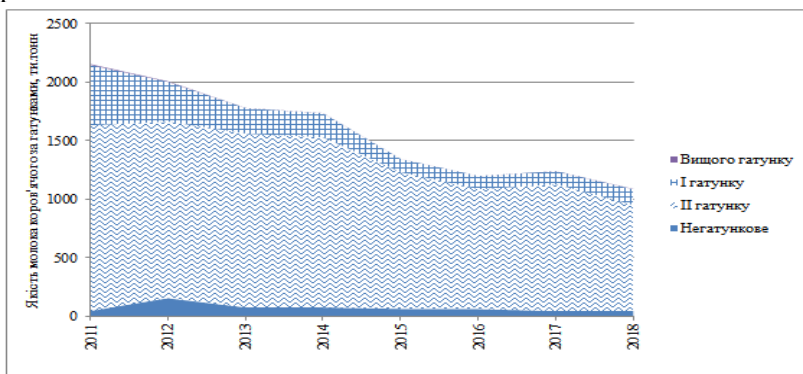

Рис. 3.45. Якість молока коров'ячого за гатунками, отриманого на переробку від господарств населення в 2010–2018 роках, тис. тонн
Джерело: розроблено автором на основі [34; 241]

Слід мати на увазі, що згідно з домовленостями щодо виконання вимог євростандартів з 1 січня 2020 року молокозаводи повинні припинити прийом молока II сорту з домогосподарств, які не обладнані сертифікованими доїльними апаратами і спеціальними умовами утримання худоби. На сьогодні виконати ці умови можуть лише окремі фермерські господарства, що «розжилися» державною дотацією. Це ще більше підсилить процес концентрації молока, яке йде на переробку, у сільськогосподарських підприємствах. Що стосується індивідуальних виробників, то частка молока виробленого ними, яке йде на переробку, стабільно зменшується (до 15% у 2018 році). Таким чином, законодавчі зміни, починаючи з 1 січня 2020 року, приведуть до кардинальних змін на молочному ринку України. Враховуючи зміщення ваги переробленої продукції в бік сільгосппідприємств, можна прогнозувати деяке здорожчання молочної продукції в Україні та дефіциту сировини для переробників [186]. Десять років тому картина була протилежною – лівову частку молока-сировини, яке надходило на переробку, забезпечували господарства населення. Для прикладу, в 2010 році 54% усіх надходжень молока на переробку здійснювалось з індивідуальних господарств. Проте поглиблений аналіз тенденцій останніх років щодо підвищення вимог до рівня якості вихідної сировини дозволяють дійти висновку, що основним постачальником молока на переробку у найближчому майбутньому будуть саме сільськогосподарські підприємства.

На нашу думку, для стабілізації обсягів виробництва молока в Україні необхідно стабілізувати його виробництво у приватному секторі. Для цього необхідно усунути причини, які ведуть до зменшення виробництва молока у приватних господарствах. Поряд з вищеназваними причинами, ще однією з вагомих причин є скорочення сільського населення [182]. Сьогодні частка сільського населення в Україні становить 30% і продовжує скорочуватися з темпом 0,7% на рік. Згідно з прогнозом авторів [182], процес скорочення сільського населення повинен стабілізуватися після 2040 року на рівні 22%. Для порівняння, сьогоднішня частка сільського населення у

Польщі становить 39%. Частка сільського населення в інших країнах, які є сусідами України становить: Білорусь – 22%, Болгарія – 25%, Чехія – 26%, Естонія – 31%, Угорщина – 29%, Латвія – 32%, Литва – 33%, Молдова – 57%, Румунія – 46%, Росія – 26%, Словаччина – 46%, Туреччина – 25% [217].

Іншою причиною, яка веде до скорочення виробництва молока у приватних господарствах є його низька закупівельна ціна. Так, середня закупівельна ціна молока по Україні в 2018 році для сільськогосподарських підприємств становила 7385,9 грн/т (рис. 3.46). При цьому середня закупівельна ціна молока від населення становила 4758 грн/т, що є на 35,6% менше, аніж закупівельна ціна на молоко від сільськогосподарських підприємств.

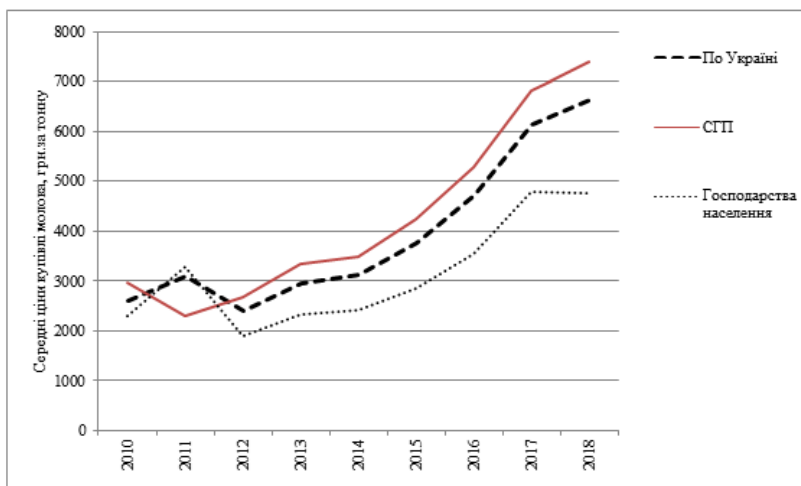

Рис. 3.46. Середні ціни купівлі молока від сільськогосподарських підприємств та господарств населення в 2010–2018 роках, грн за тону

Джерело: розроблено автором на основі [241]

Усунувши зазначені диспропорції можна зупинити падіння кількості поголів'я корів у приватних господарствах і це, непрямым чином, зменшить темпи падіння сільського населення в Україні. На нашу думку, для встановлення

паритетних ринкових відносин з населенням переробні підприємства повинні підняти закупівельні ціни за умови дотримання стандартів якості принаймні на 35-40%. Якщо тенденції останніх років, які притаманні для молочного господарства України збережуться, падіння виробництва молока буде продовжуватися.

Усього в молокопереробній галузі функціонує близько 200 підприємств. На думку аналітиків, ефективно працюють не більше 100 з них. Застарілі технології не дають змоги багатьом українським підприємствам стати прибутковими [40].

В табл. 3.1 наведені статистичні дані щодо затратності та рентабельності виробництва молока на підприємствах тваринницької галузі та в індивідуальних господарствах населення.

Таблиця 3.1

Економічний аналіз виробництва молока в Україні

Роки	Закупівельна ціна, грн/т		Витрати виробництва, грн/т		Рентабельність, %	
	СГП	Госпо- дарства населення	СГП	Госпо- дарства населення*	СГП	Госпо- дарства населення*
2010	2973	2296,8	2521,6	2521,6	17,9	-8,9
2011	2309,5	3275,2	1948,9	1948,9	18,5	68,0
2012	2689,7	1905,3	2629,2	2629,2	2,3	-27,5
2013	3337,4	2333,1	2937,9	2937,9	13,6	-20,6
2014	3498,8	2424,9	3152,1	3152,1	11	-23,1
2015	4227,1	2840,8	3754,1	3754,1	12,6	-24,3
2016	5277,3	3529,9	4464,7	4464,7	18,2	-20,9
2017	6803,8	4788,8	5361,5	5361,5	26,9	-10,7
2018	7385,9	4758	6361,7	6361,7	16,1	-25,2

* – розрахунок автора

На основі цих даних ми оцінили рентабельність виробництва молока у господарствах населення. Для цього ми прийняли припущення, що затратність утримання корів на підприємствах і у приватному секторі однакова. Як показали наші розрахунки, при наявних закупівельних цінах (дані взяті середні по Україні) рентабельність виробництва молока у

приватному секторі негативна і знаходиться на рівні – 25%. Якщо врахувати, що затратність утримання корів у приватних господарствах насправді є вищою від аналогічного показника для підприємств, то рентабельність виробництва молока в індивідуальному секторі буде ще меншою на 10-15%.

Реалізація подальшого розвитку молокопереробної промисловості України залежить від багатьох внутрішніх та зовнішніх факторів. На рис. 3.47 представлено узагальнення результатів, проведеного на основі SWOT-аналізу сильних та слабких сторін галузі, можливостей і загроз її розвитку в умовах активізації інтеграційних процесів.

З огляду на отримані результати SWOT-аналізу молочної промисловості України, можна ідентифікувати стан українського молочного ринку як такий, що досить активно розвивається та має всі шанси в найближчій перспективі увійти в п'ятірку країн, які динамічно нарощують молочний напрямок. Використання сильних сторін молочного сектору та його потенційних можливостей, зокрема: зростання молочної продуктивності худоби, нарощення обсягів виробництва молока «екстра-класу», покращення контрольних механізмів якості й безпечності молочної продукції, поступове поширення на вітчизняний агропромисловий сектор міжнародних правил торгівлі, страхування, кредитування, інвестування, дозволить вже у короткостроковій перспективі здійснити диверсифікацію торговельних потоків і максимально реалізувати експортний потенціал галузі, розширивши доступ до продовольчих ринків ЄС, азіяського та африканського ринків.

Таким чином, на сьогодні в Україні присутні дві протилежні тенденції – тенденція до зростання надоїв та тенденція до скорочення молочного стада. Використовуючи метод Брауна першого порядку, представлено прогноз зростання надоїв та скорочення поголів'я корів. На основі цих прогнозів ми отримали прогноз щодо скорочення кількості виробленого молока у найближчі три роки. Згідно з отриманим прогнозом, виробництво молока в Україні у 2020 році становитиме 9,85 млн тонн, у 2021 році – 9,68 млн тонн.

<p>Сильні сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) достатньо великий внутрішній ринок; 2) наявність значного природно-ресурсного потенціалу для розвитку сировинної бази; 3) висока інвестиційна привабливість галузі; 4) наявність підприємств, здатних ефективно конкурувати на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках; 5) висока довіра споживачів до молочної продукції вітчизняного виробництва. 	<p>Можливості:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) зростання молочної продуктивності худоби, нарощення обсягів виробництва молока «екстра-класу», кооперація невеликих господарств; 2) покращення контрольних механізмів якості й безпечності молочної продукції; 3) диверсифікація торговельних потоків і максимальна реалізація експортного потенціалу галузі; 4) відкриття доступу до продовольчих ринків ЄС; 5) розширення географії експорту продукції за рахунок азійського та африканського ринків; 6) поступове поширення на вітчизняний агропромисловий сектор міжнародних правил торгівлі, страхування, кредитування, інвестування.
<p>Слабкі сторони:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) кризовий стан сировинної бази; 2) низька концентрація виробництва сирого молока в сільськогосподарських підприємствах; 3) низькі темпи техніко-технологічного оновлення виробництва; 4) ризики збільшення виробничих витрат через зростання зношеності техніки, переважання використання застарілих технологій; 5) дефіцит кваліфікованої робочої сили, здатної працювати на сучасному прогресивному обладнанні та впроваджувати новітні технології, у тому числі в сфері контролю за якістю й безпечністю продукції; 6) неспроможність значної частки малих і середніх підприємств застосовувати сучасні системи контролю за якістю й безпечністю продукції; 7) недостатня розвиненість виробничої та логістичної інфраструктур. 	<p>Загрози:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) обмежена ємність внутрішнього ринку продовольства, обумовлена низькою купівельної спроможністю населення; 2) нестабільні конкурентні позиції вітчизняної продукції на зовнішніх ринках через незавершення процесів адаптації до європейських вимог щодо якості й безпечності харчової продукції; 3) скасування спеціального режиму відшкодування ПДВ.

Рис. 3.47. SWOT-аналіз молочної промисловості України
Джерело: розроблено автором на основі [68; 99; 147]

3.3. Аналіз конкуренції на молочному ринку України

В останні роки для молочного ринку України є характерною нестабільність. На молочну галузь впливає економічна ситуація як всередині самої країни, так і на міжнародному ринку. Як було нами з'ясовано у попередніх розділах монографії, в Україні спостерігається спад молочного виробництва.

Згідно з даними статистики виробництво молока в Україні у 2019 році вперше за роки незалежності опустилося нижче 10 млн тонн. В 2019 році обсяги виробництва молока скоротились порівняно з 2018 роком на 3,5% – від 10050 тис. тонн до 9710 тис. тонн, що стало антирекордом за всі роки незалежності України. При цьому виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах зменшилось на 1,3%, у господарствах населення виробництво обсяги молока скоротилось на 4,4%.

За оцінками експертів, поголів'я корів може зменшитися на 4,1%, у тому числі: на сільськогосподарських підприємствах – на 5,9%, в господарствах населення – на 3,6% [14]. Найбільш критичною є ситуація з поголів'ям корів у сільськогосподарських підприємствах. Адже 2018 року – вперше за часів незалежності України – вони продемонстрували приріст на 1,2%. Натомість у 2019 році підприємці вирізали майже 30 тис. корів, що викликає особливе занепокоєння експертів. У зв'язку зі скороченням виробництва молока відмічається зменшення обсягів його реалізації на переробні підприємства.

Закриття російського ринку підштовхнуло українських виробників до пошуку нових ринків збуту. Аналіз ринку молочних продуктів показує, що суттєво змінилися пріоритети в експорті. Тепер українські виробники більше постачають вершкове масло, технічний казеїн, сухе знежирене молоко та суху сироватку. Ці продукти мають тривалий термін зберігання, тому їх можна експортувати до країн Азії та Африки.

Позитивна динаміка розвитку глобального молочного ринку та прогнозований дефіцит молочних продуктів дає

можливість вітчизняних операторам поборотися за збільшення своєї частки у світовому експорті. Зокрема, за даними аналітичної мережі IFCN [220] Україна займає 22 місце у світовому виробництві. При цьому в Україні стабільно зростає продуктивність корів — +23,4% за останні 10 років. Крім того, одним з головних «козирів» у конкурентоспроможності українських підприємств є ціна на молоко–сировину, яка на 10% нижча за середню світову, що надає привабливості харчовій продукції українських виробників на зовнішніх ринках.

Вже зараз Україна займає третє місце у світі по експорту технічного казеїну, п'яте — по експорту вершкового масла, восьме — по експорту сухого знежиреного молока та сухої сироватки. Також Україна — другий найбільший постачальник масла до ЄС після Нової Зеландії.

Оскільки основними виробниками молока в Україні стають сільськогосподарські підприємства, дуже важливим є правильне формування ринку молочної продукції в Україні. Однією з головних умов формування такого ринку є високий рівень конкуренції між виробниками та підтримка державою дрібних і середніх виробників.

Виконаємо оцінку рівня конкуренції промислових виробників молочної продукції та переробників молока в Україні. Для цього використаємо статистичні дані щодо частки основних молочних компаній України у виробництві та переробці молока в 2017 році [162] (табл. 3.2). Наявні статистичні дані дозволяють чисельно оцінити ступінь концентрації та інтенсивність конкуренції на молочному ринку. Проблема полягає в тому, що детальні статистичні дані наводяться лише для десяти компаній, які займають найбільшу частку на ринку України, в той час, коли загальна кількість таких операторів перевищує 100.

Спочатку виконаємо аналіз конкуренції серед найбільших підприємств — виробників молочної продукції. Розрахуємо коефіцієнт ринкової концентрації CR_n для трьох, п'яти та семи найбільших підприємств відповідно $CR_3 = 48,6\%$; $CR_5 = 67,2\%$; $CR_7 = 83,5\%$.

Таблиця 3.2

Розрахунок ступеня конкуренції ринку виробників молочної продукції в Україні [162]

№ з/п	Компанія	Si	HHI	Показник дисперсії	Індекс ентропії	Sn	Fn
1	Тернопільський молокозавод	0.048	0.0023	0.00027	0.145	0.048	0.100
2	Придніпровський комбінат	0.050	0.0025	0.00025	0.149	0.097	0.200
3	Лакталіс-Україна	0.068	0.0046	0.00010	0.183	0.165	0.300
4	Вімм-Білл-Данн Україна	0.081	0.0065	0.00004	0.203	0.246	0.400
5	Альянс	0.083	0.0068	0.00003	0.206	0.328	0.500
6	Данон Україна	0.090	0.0081	0.00001	0.217	0.418	0.600
7	Люстдорф	0.095	0.0091	0.00000	0.224	0.514	0.700
8	Молочний альянс	0.141	0.0200	0.00017	0.276	0.655	0.800
9	Терра-Фуд	0.169	0.0285	0.00047	0.300	0.824	0.900
10	Вінницький молокозавод	0.176	0.0310	0.00058	0.306	1.000	1.000
	ВСЬОГО	1.000	0.1193	0.00193	2.209	x	x

Значення $CR_3 = 48,6\%$ означає, що долю ринку 48,6% займають три найбільші компанії – «Вінницький молокозавод», «Терра-Фуд» та «Молочний альянс». П'ять найбільших компаній, включаючи «Люстдорф» та «Данон Україна», займають 67,2% ринку, сім компаній, включаючи компанії «Вімм-Білл-Данн» та «Лакталіс Україна» – 83,5% ринку виробництва молочної продукції України. Для прикладу, у світовому рейтингу молочних компаній друге та третє місце посідають французькі компанії Лакталіс і Данон, у вітчизняному рейтингу Данон Україна та Лакталіс Україна – відповідно п'яте та шосте місця. На думку Голови Ради директорів Союзу молочних підприємств України В. Чагаровського, «...саме гіганти світового молочного бізнесу, які увійшли на український

ринок, підвищили технологічний і маркетинговий рівні інших заводів» [218].

Згідно зі встановленою кореляцією між індексом ринкової концентрації та індексом Херфіндаля–Хіршмана, для вітчизняного молочного ринку характерний рівень монополістичної конкуренції. За класифікацією В.Г. Шеферда отримані показники ($CR_4=58,1\%$) свідчать про низький рівень монополізації на даному ринку (конкуренція типу «домінуючі оператори»), ($50\% < CR_4 < 90\%$). Згідно з розрахунками значення дисперсії для молочного ринку складає $\sigma^2 = 0,00193$, що свідчить про високий рівень конкуренції на ньому. Отримане значення індексу ентропії ($2,209 > 2,0$) також підтверджує високий рівень конкуренції на вітчизняному молочному ринку.

Для оцінки відношень між найбільшими операторами, які увійшли до «ядра» ринку молокопереробних підприємств в 2017 році, розрахуємо індекс Лінда. Цей індекс дасть змогу визначити, які оператори посідають домінуюче становище на ринку та формують його «ядро»:

$$IL_2 = 104,3\%; \quad IL_3 = 75,2\%; \quad IL_4 = 110,0\%.$$

Зменшення індекса Лінда при додаванні операторів означає, що «ядро» ще не сформоване. Оскільки друге значення є меншим від першого, а третє – більшим від другого, це дозволяє стверджувати, що «ядро» ринку виробників молочної продукції України в 2017 році утворювали два найбільші оператори – «Вінницький молокозавод» та холдинг «Терра–Фуд».

Однак отримані вище результати можуть бути дуже неточними, оскільки при їх розрахунку ми використали лише дані про діяльність 10 найкрупніших переробників молока України. Ці підприємства постачають на ринок 55% всієї молочної продукції. Залишаються невідомими ринкові частки інших підприємств, які забезпечують 45% ринку молочної продукції.

Найбільш поширеним законом розподілу ринкових часток серед виробників є показниковий закон розподілу, згідно з яким декілька найбільших виробників володіють лівовою ринковою часткою, а набагато більша кількість виробників займає значно

меншу ринкову частку. Виконане нами моделювання закону розподілу для виробників молочної продукції в Україні показало, що для них також є справедливим показниковий закон розподілу (рис. 3.48).

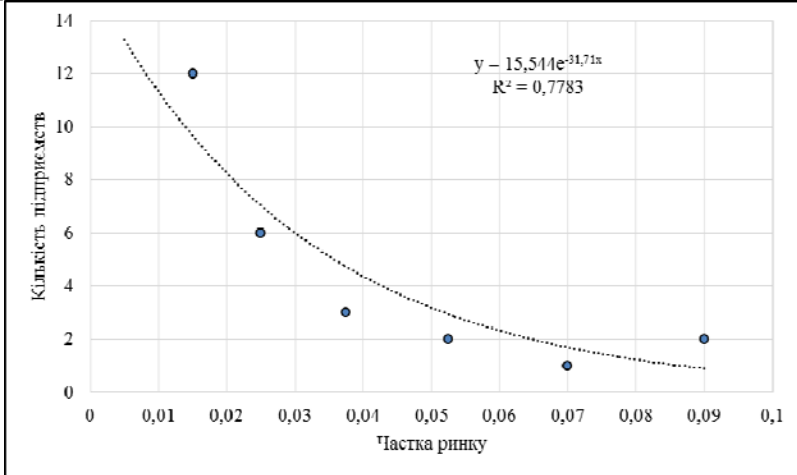

Рис. 3.48. Закон розподілу виробників молочної продукції в Україні
Джерело: змодельовано автором

Високе значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0,778$ для побудованої нами моделі підтверджує цю гіпотезу. Дотримуючись вимог показникового закону розподілу, ми змогли змодельовати розподіл більш дрібних виробників молока, які забезпечують молоком 45% відсотків ринку України. Отриманий розподіл представлений у табл. 3.3. Для найменування змодельованих нами суб'єктів молочного ринку використані імена N11, N12, N13, ..., N48.

Таблиця 3.3

Розрахунок ступеня конкуренції ринку виробників молочної продукції в Україні на основі
змодельованого закону розподілу часток виробників

№ з/п	Компанія	Si	HHI	Показник дисперсії	Індекс ентропії	Sn	Fn	Gn
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	N 48*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.005	0.021	0
2	N 47*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.010	0.042	0.0000
3	N 46*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.015	0.063	0.0000
4	N 45*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.020	0.083	0.0000
5	N 44*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.025	0.104	0.0000
6	N 43*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.030	0.125	0.0000
7	N 42*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.035	0.146	0.0000
8	N 41*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.040	0.167	0.0000
9	N 40*	0.006	0.00004	0.00022	0.0307	0.046	0.188	0.0002
10	N 39*	0.006	0.00004	0.00022	0.0307	0.052	0.208	0.0002
11	N 38*	0.007	0.00005	0.00019	0.0347	0.059	0.229	0.0004
12	N 37*	0.007	0.00005	0.00019	0.0347	0.066	0.250	0.0004
13	N 36*	0.008	0.00006	0.00016	0.0386	0.074	0.271	0.0006
14	N 35*	0.008	0.00006	0.00016	0.0386	0.082	0.292	0.0006
15	N 34*	0.009	0.00008	0.00014	0.0424	0.091	0.313	0.0009
16	N 33*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.101	0.333	0.0012
17	N 32*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.111	0.354	0.0012
18	N 31*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.121	0.375	0.0012

продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
19	N 30*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.131	0.396	0.0012
20	N 29*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.141	0.417	0.0012
21	N 28*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.151	0.438	0.0012
22	N 27*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.161	0.458	0.0012
23	N 26*	0.013	0.00017	0.00006	0.0565	0.174	0.479	0.0026
24	N 25*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.189	0.500	0.0036
25	N 24*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.204	0.521	0.0036
26	N 23*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.219	0.542	0.0036
27	N 22*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.234	0.563	0.0036
28	N 21*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.249	0.583	0.0036
29	N 20*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.264	0.604	0.0036
30	N 19*	0.017	0.00029	0.00001	0.0693	0.281	0.625	0.0048
31	N 18*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.301	0.646	0.0066
32	N 17*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.321	0.667	0.0066
33	N 16*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.341	0.688	0.0066
34	N 15*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.361	0.708	0.0066
35	N 14*	0.021	0.00044	0.00000	0.0811	0.382	0.729	0.0074
36	N 13*	0.023	0.00053	0.00000	0.0868	0.405	0.750	0.0088
37	N 12*	0.025	0.00063	0.00002	0.0922	0.430	0.771	0.0103
38	N 11*	0.025	0.00063	0.00002	0.0922	0.455	0.792	0.0103
39	Тернопільський молокозавод	0.026	0.00068	0.00003	0.0949	0.481	0.813	0.0111
40	Придніпровський комбінат	0.027	0.00073	0.00004	0.0975	0.508	0.833	0.0119

продовження табл. 3.3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
41	Лакталіс –Україна	0.037	0.00137	0.00026	0.1220	0.545	0.854	0.0203
42	Вімм-Білл-Данн Україна	0.044	0.00194	0.00054	0.1374	0.589	0.875	0.0262
43	Альянс	0.045	0.00203	0.00058	0.1395	0.634	0.896	0.0271
44	Данон Україна	0.049	0.00240	0.00079	0.1478	0.683	0.917	0.0307
45	Люстдорф	0.052	0.00270	0.00097	0.1537	0.735	0.938	0.0334
46	Молочний альянс	0.077	0.00593	0.00315	0.1974	0.812	0.958	0.0569
47	Терра-Фуд	0.092	0.00846	0.00506	0.2195	0.904	0.979	0.0713
48	Вінницький молокозавод	0.096	0.00922	0.00565	0.2250	1.000	1.000	0.0752
	Разом	1.000	0.04236	0.02152	3.4886	x	x	0.4680

**Ринкові частки для N11–N48 змодельовано нами. Інші дані взято з ресурсу [162]*

Виконаємо розрахунки коефіцієнта ринкової концентрації та коефіцієнтів Лінда, використовуючи змодельований нами закон розподілу ринкових часток для 48 підприємств (10 описаних статистично і 38 змодельованих). При цьому частки ринку матимуть наступні значення:

$$CR_3 = 26,5\%; \quad CR_5 = 36,6\%; \quad CR_7 = 45,5\%.$$

Значення $CR_3 = 26,5\%$ означає, що долю ринку 26,5% займають три найбільші компанії – «Вінницький молокозавод», «Терра-Фуд» та «Молочний альянс». П'ять найбільших компаній займають 36,6% ринку, сім компаній – 45,5% ринку виробництва молочної продукції України. За [87] згідно з інтерпретацією взаємоз'язку між індексом ринкової концентрації та індексом Херфіндаля–Хіршмана, маємо рівень досконалої конкуренції. Оскільки всі розраховані коефіцієнти не перевищують 50%, то за класифікацією В.Г. Шеферда [30] це свідчить про відсутність монополії та високий рівень конкуренції на даному ринку. Отриманий висновок відрізняється від попереднього висновку, згідно з яким для молочного ринку України в цілому є характерною монополістична конкуренція. Якщо врахувати той факт, що при моделюванні ми знехтували компаніями, чия ринкова частка є меншою від 0,5%, то висновок щодо високого рівня конкуренції на ринку молочної продукції буде ще більш переконливим.

Для оцінки відношень між найбільшими операторами, які входять у «ядро» ринку операторів-виробників молочної продукції, використаємо індекс Лінда:

$$IL_2 = 104.3\%; \quad IL_3 = 75.2\%; \quad IL_4 = 110.0\%.$$

Ці результати співпадають з отриманими вище. Оскільки друге значення є меншим від першого, а третє – більшим від другого, це дозволяє стверджувати, що «ядро» ринку виробників молока України утворюють дві найбільші оператори – «Вінницький молокозавод» та «Терра-Фуд».

Для того, щоб оцінити розподіл «ринкової влади» між усіма суб'єктами даного ринку, розрахуємо індекс Херфіндаля–Хіршмана ННІ. Використовуючи значення четвертого стовпця табл. 3.3, маємо:

$$ННІ = 424.$$

Згідно з класифікацією, наведеною у табл. 3.1, яка описує взаємозв'язок між індексами ННІ та CR [87], отримуємо висновок, що досліджуваний нами ринок є ринком досконалої конкуренції. Таким чином, ми підтвердили висновок, отриманий за значенням коефіцієнта ринкової концентрації.

Таблиця 3.4

Розрахунок максимально можливої частки найбільших продавців

Значення ННІ	Мінімально можлива кількість учасників ринку (тип ринку)	Максимально можлива частка найбільших продавців, %			
		CR ₁	CR ₂	CR ₃	CR ₄
500	20 (ринок досконалої конкуренції)	22	31	39	44

Для більш глибокої оцінки нерівномірності розподілу часток ринку використаємо такі показники, як коефіцієнт ентропії та індекс дисперсії ринкових часток. Використовуючи значення п'ятого стовпця табл. 3.3, отримуємо значення:

$$\sigma^2 = 0.00045.$$

Отриманий результат свідчить про те, що ринок виробників молочної продукції є низькодисперсним. Це означає наявність достатньо сильної конкуренції та відсутність домінування однієї чи двох операторів. Коефіцієнт варіації для даного ринку становить:

$$V = 102\%.$$

Це свідчить про високу неоднорідність ринку виробників молочної продукції – на ньому присутні як крупні оператори-лідери, так і середні та дрібні оператори.

Відповідно до наших розрахунків значення ентропії ринкових часток підприємств складе:

$$E = 3.49.$$

Згідно із класифікацією, наведеною вище, отриманий результат свідчить про високий рівень конкуренції на даному ринку. І, нарешті, для визначення рівня монопольної влади операторів використаємо такі інструменти, як коефіцієнт Джині та крива Лоренца. Криву Лоренца для ринку виробників

молочної продукції України наведено на рис. 3.49.

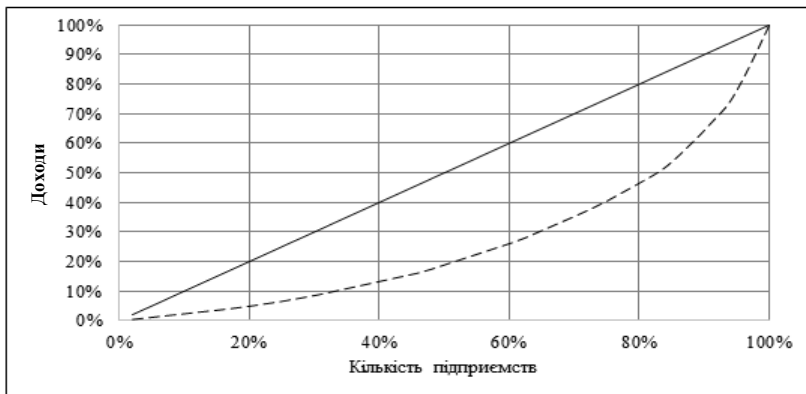

Рис. 3.49. Крива Лоренца (штрихова лінія) для ринку виробників молочної продукції України

Джерело: змодельовано автором

Використовуючи дані, наведені у таблиці та співвідношення, отримуємо значення коефіцієнта Джині

$$G = 0,47.$$

Таке значення коефіцієнта Джині свідчить про значну диференціацію часток ринку, якими володіють різні оператори та, відповідно, про значну диференціацію у їх доходах. Крім того, можна зробити висновок, що середня різниця в частках ринку операторів – виробників молочної продукції, які діють на цьому ринку, дорівнює середньому значенню цієї частки.

А тепер, за тією ж методикою, виконаємо оцінку рівня конкуренції переробників молока в Україні. Для розрахунків використаємо статистичні дані 2017 року [162]. Однак проблема знову полягає у тому, що статистичні дані наводяться лише для десяти компаній, які займають найбільшу частку на ринку України. Ці підприємства переробляють 58% усього молока-сировини, яка надходить на ринок України. Залишаються невідомими ринкові частки інших підприємств, які забезпечують 42% переробки молока-сировини. По аналогії з випадком аналізу закону розподілу для виробників молочної продукції приймемо гіпотезу щодо показникового розподілу

ринкових часток підприємств-переробників молока-сировини. Виконане нами моделювання закону розподілу для виробників молочної продукції в Україні показало, що для них є справедливим показниковий закон розподілу. Високе значення коефіцієнта детермінації $R^2 = 0.774$ для побудованої нами моделі підтверджує цю гіпотезу. Дотримуючись вимог показникового закону розподілу, ми змогли змодельовати розподіл більш дрібних переробників молока, які забезпечують переробку 42% відсотків молока-сировини, яке надходить на ринок України. Отриманий розподіл представлений у табл. 3.5. Для найменування змодельованих нами суб'єктів молочного ринку-переробників молока використані імена N11, N12, N13, ..., N45.

Виконаємо розрахунки коефіцієнта ринкової концентрації та коефіцієнтів Лінда, використовуючи змодельований закон розподілу ринкових часток для 45 підприємств (10 описаних статистично і 35 змодельованих). При цьому отримуємо наступні значення:

$$CR_3 = 25,9\%; \quad CR_5 = 37,9\%; \quad CR_7 = 47,4\%.$$

Значення $CR_3 = 25,9\%$ означає, що долю ринку 25,9% займають три найбільші компанії – «Рошен» («Вінницький молокозавод»), «Терра-Фуд» та «Молочний альянс». П'ять найбільших компаній займають 37,9% ринку, сім компаній – 47,4% ринку переробників молока України. Згідно з табл. 4.1 маємо рівень досконалої конкуренції. Оскільки всі розраховані коефіцієнти не перевищують 50%, то за класифікацією В.Г. Шеферда це свідчить про відсутність монополії та високий рівень конкуренції на даному ринку. Якщо врахувати той факт, що при моделюванні ми знехтували компаніями, чия ринкова частка є меншою від 0,5%, то висновок щодо високого рівня конкуренції на ринку переробників молока буде ще більш переконливим.

Таблиця 3.5

Розрахунок ступеня конкуренції ринку переробників молока в Україні на основі
змодельованого закону розподілу часток виробників

№ з/п	Компанія	Si	HHI	Показник дисперсії	Індекс ентропії	Sn	Fn	Gn
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	N 45*	0.004	0.00002	0.00028	0.0221	0.004	0.022	0
2	N 44*	0.004	0.00002	0.00028	0.0221	0.008	0.044	0.0000
3	N 43*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.013	0.067	0.0000
4	N 42*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.018	0.089	0.0000
5	N 41*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.023	0.111	0.0000
6	N 40*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.028	0.133	0.0000
7	N 39*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.033	0.156	0.0000
8	N 38*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.038	0.178	0.0000
9	N 37*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.043	0.200	0.0000
10	N 36*	0.005	0.00003	0.00025	0.0265	0.048	0.222	0.0000
11	N 35*	0.009	0.00008	0.00014	0.0424	0.057	0.244	0.0009
12	N 34*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.067	0.267	0.0012
13	N 33*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.077	0.289	0.0012
14	N 32*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.087	0.311	0.0012
15	N 31*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.097	0.333	0.0012
16	N 30*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.107	0.356	0.0012
17	N 29*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.117	0.378	0.0012
18	N 28*	0.010	0.00010	0.00012	0.0461	0.127	0.400	0.0012

продовження табл. 3.5

19	N 27*	0.011	0.00012	0.00010	0.0496	0.138	0.422	0.0016
20	N 26*	0.011	0.00012	0.00010	0.0496	0.149	0.444	0.0016
21	N 25*	0.013	0.00017	0.00006	0.0565	0.162	0.467	0.0025
22	N 24*	0.013	0.00017	0.00006	0.0565	0.175	0.489	0.0025
23	N 23*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.190	0.511	0.0034
24	N 22*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.205	0.533	0.0034
25	N 21*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.220	0.556	0.0034
26	N 20*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.235	0.578	0.0034
27	N 19*	0.015	0.00023	0.00003	0.0630	0.250	0.600	0.0034
28	N 18*	0.017	0.00029	0.00001	0.0693	0.267	0.622	0.0046
29	N 17*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.287	0.644	0.0065
30	N 16*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.307	0.667	0.0065
31	N 15*	0.020	0.00040	0.00000	0.0782	0.327	0.689	0.0065
32	N 14*	0.022	0.00048	0.00000	0.0840	0.349	0.711	0.0079
33	N 13*	0.025	0.00063	0.00002	0.0922	0.374	0.733	0.0100
34	N 12*	0.025	0.00063	0.00002	0.0922	0.399	0.756	0.0100
35	N 11*	0.025	0.00063	0.00002	0.0922	0.424	0.778	0.0100
36	Придніпровський комбінат	0.028	0.00078	0.00005	0.1001	0.452	0.800	0.0124
37	Альянс	0.035	0.00123	0.00020	0.1173	0.487	0.822	0.0180
38	Вімм-Білль-Данн Україна	0.039	0.00152	0.00033	0.1265	0.526	0.844	0.0212

продовження табл. 3.5

39	Житомирський маслозавод	0.044	0.00194	0.00054	0.1374	0.570	0.867	0.0255
40	Люстдорф	0.051	0.00260	0.00091	0.1518	0.621	0.889	0.0315
41	Альміра	0.059	0.00348	0.00146	0.1670	0.680	0.911	0.0386
42	Данон Україна	0.061	0.00372	0.00161	0.1706	0.741	0.933	0.0405
43	Молочний альянс	0.071	0.00504	0.00252	0.1878	0.812	0.956	0.0498
44	Вінницький молокозавод	0.086	0.00740	0.00425	0.2110	0.898	0.978	0.0641
45	Терра-Фуд	0.102	0.01040	0.00659	0.2328	1.000	1.000	0.0798
	Разом	1.000	0.045	0.023	3.415	12.237	23.000	0.478

**Ринкові частки для N11–N48 змодельована нами. Інші дані взято з ресурсу [162]*

Варто зауважити, що оцінки рівня конкуренції, отримані для компаній – переробників молока є дуже схожими до висновків, отриманих для операторів – виробників молочної продукції. Це означає, що оператори ринку – найбільші переробники молока є одночасно і найбільшими виробниками молочної продукції. Трійка компаній: «Рошен» («Вінницький молокозавод»), «Терра-Фуд» та «Молочний альянс» – переробляють 26% молока та поставляють на ринок 27% молочної продукції.

Для оцінки відношень між найбільшими операторами, які входять у «ядро» ринку переробників молока, використаємо індекс Лінда:

$$IL_2 = 118.6\%; \quad IL_3 = 82.4\%; \quad IL_4 = 99.9\%.$$

Оскільки друге значення є меншим від першого, а третє – більшим від другого, це дозволяє стверджувати, що «ядро» ринку переробників молока України утворюють два найбільші оператори – «Вінницький молокозавод» («Рошен») та «Терра-Фуд».

Для того, щоб оцінити розподіл «ринкової влади» між усіма суб'єктами даного ринку, розрахуємо індекс Херфіндаля–Хіршмана (ННІ). Використовуючи значення четвертого стовпця табл. 3.5, маємо:

$$ННІ = 447.$$

Таким чином, можна сформувати висновок про те, що досліджуваний нами ринок є ринком досконалої конкуренції, що підтверджує висновок, отриманий за значенням коефіцієнта ринкової концентрації.

Для подальшої оцінки нерівномірності розподілу часток ринку використаємо такі показники, як коефіцієнт ентропії та індекс дисперсії ринкових часток. Використовуючи значення п'ятого стовпця табл. 3.5, отримуємо значення:

$$\sigma^2 = 0.00050.$$

Отриманий результат свідчить про те, що ринок переробників молока є низькодисперсним. Це підтверджує наявність достатньо сильної конкуренції та відсутність домінування однієї чи двох фірм. Коефіцієнт варіації для даного ринку становить:

$$V = 101\%.$$

Це свідчить про високу неоднорідність ринку переробників молока – на ньому присутні як крупні оператори–лідери, так і середні та дрібні оператори. Використовуючи значення шостого стовпця табл. 3.5, розраховуємо значення ентропії ринкових часток підприємств. Згідно з нашими розрахунками:

$$E = 3.42.$$

Згідно із класифікацією, наведеною вище, отриманий результат підтверджує висновок про високий рівень конкуренції на ринку переробників молока. І, нарешті, для визначення рівня монопольної влади фірм використаємо коефіцієнт Джині. Криву Лоренца для ринку переробників молока в Україні представлено на рис. 3.50.

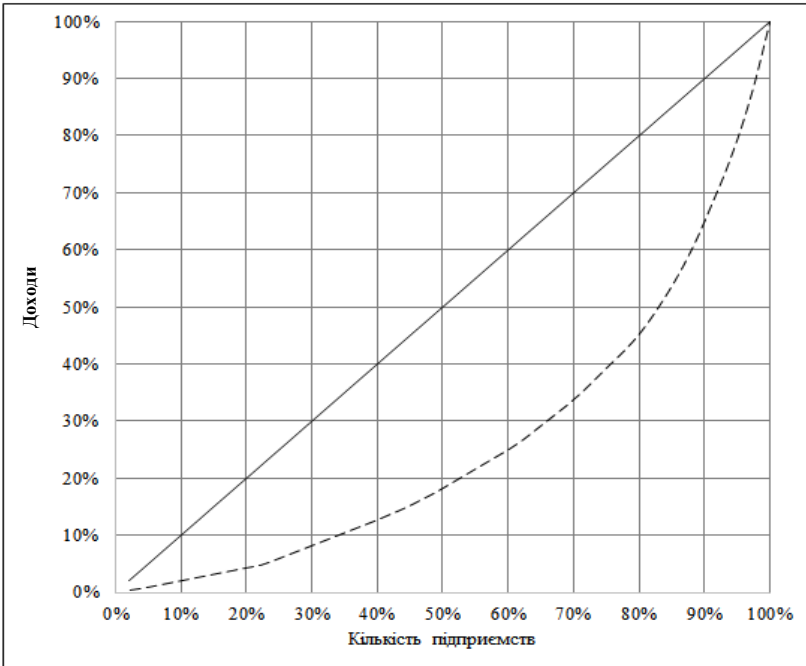

Рис. 3.50. Крива Лоренца (штрихова лінія) для ринку переробників молока в Україні

Джерело: змодельовано автором

Використовуючи дані, наведені у таблиці та співвідношення (4.11), отримуємо значення коефіцієнта Джині
 $G = 0,48$.

Таке значення коефіцієнта Джині свідчить про значну диференціацію часток ринку, якими володіють різні оператори та, відповідно, про значну диференціацію у їх доходах. Подальший аналіз статистичних даних щодо ринку переробки молока в Україні в 2018 році [162] дозволив виявити тенденції розвитку молочного ринку України.

Таблиця 3.6

Ринкова частка переробників молока в Україні у 2018 р. [162]

№ з/п	Компанія	Ринкова частка
1	Данон Україна	0.132
2	Молочний альянс	0.112
3	«Лакталіс–Україна»	0.100
4	Люстдорф	0.098
5	«Вімм–Білль–Данн Україна»	0.088
6	Придніпровський молочний комбінат	0.055
7	Галичина	0.053
8	Тернопільський молокозавод	0.052
9	Терра–Фуд	0.047
10	Група компаній «Формула»	0.031
	ВСЬОГО	0.768

Використовуючи методику, описану вище, отримаємо результати, наведені у табл. 3.7. Як свідчать результати розрахунків, рівень монополізації в молочній галузі України в 2018 році дещо збільшився.

Таблиця 3.7

Показники рівня конкуренції на ринку переробників молока в Україні

Рік	Коефіцієнт ринкової концентрації	Індекс Херфіндалля-Хіршмана	Індекс дисперсії	Коефіцієнт варіації	Коефіцієнт ентропії	Коефіцієнт Джині
2017	0.259	447	0.00050	1.01	3.42	0,478
2018	0.344	730	0.00133	0.99	2.87	0,505

Таким чином, ми провели дослідження рівня конкуренції та ступеня монополізації молочного ринку України. При

розрахунках ми опиралися на статистичні дані щодо виробництва молока та його переробку на підприємствах України. Такий підхід є обґрунтованим, виходячи з того, що частка молока, яка надходить від домашніх господарств, має стабільну тенденцію до скорочення. Проведене нами дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Ринок виробництва та переробки молока в Україні є висококонкурентним, що є позитивним фактором для подальшого становлення цього ринку.

2. Найбільші три оператори ринку («Вінницький молокозавод», «Терра–Фуд» та «Молочний альянс») у 2017 році переробляли 26% молока, яке надходило на ринок. У 2018 році цей відсоток збільшився до 34%.

3. Рівень монополізації на ринку переробників молока в Україні зростає. Однак, незважаючи на це, рівень конкуренції на цьому ринку залишається високим.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладене, слід відзначити, що отримані наукові результати дослідження, висновки й рекомендації у сукупності формують підґрунтя організаційно-економічного механізму розвитку експортоорієнтованого маркетингу вітчизняних операторів сектору харчової, у тому числі молочної промисловості, та можуть бути враховані при розробці стратегії розвитку даного сектора до 2025 року.

У монографії поглиблено та доповнено теоретико-методологічні засади забезпечення маркетингової діяльності вітчизняних операторів при виході на світові продовольчі ринки. Уточнено сутність, зміст, а також основні етапи переходу вітчизняних операторів ринку на міжнародні стандарти якості й безпечності.

Маркетингове дослідження вітчизняного ринку молока та молочної продукції дозволило виявити й запропонувати адаптивні до нинішніх умов методологічні підходи щодо забезпечення маркетингової діяльності вітчизняних операторів даного ринку, орієнтовані на моделювання стратегії їхнього розвитку з урахуванням змін зовнішнього середовища їх функціонування. На нашу думку, подальший розвиток вітчизняного сектора молокопереробної промисловості здатен не лише закріпити за вітчизняними операторами ринку статус надійних постачальників якісного й доступного продовольства, але й стати рушієм розвитку економіки та зростання добробуту населення.

Звичайно, представлені у монографії результати дослідження потребують продовження. Сподіваємося, що точніше окреслити напрямки подальших досліджень допоможуть критичний аналіз глобальних тенденцій у секторі харчової, у тому числі молокопереробної промисловості, перспектив розвитку сектора з позицій стандартів якості й безпечності та врахуванням екологічних аспектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айтов С. Ш. Формирование экономических концепций о глобализации: к постановке проблемы. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2004. Вип. 4. С. 243–246. URL: http://www.nbu.gov.ua/UJRN/vdnuzt_2004_4_43 (дата звернення: 15.03.2018).
2. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії : навч. посіб. Вид. 2–ге, стер. Київ : Знання, 2008. 263 с.
3. Бахвалов Н. С., Жидков Н. П., Кобельков Г. М. Численные методы. 6–е изд. Москва : БИНОМ, 2008. 636 с.
4. Беляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія : навч. посіб. Київ : Київ. нац. ек. ун-т, 2001. 328 с.
5. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. Київ : ВО «Батьківщина», 2001. 301 с.
6. Білорус О. Г. Глобальна неоконвергенція транзитивних, трансформаційних і авангардних соціально-економічних систем. *Економічна теорія*. 2015. № 3. С. 56–64.
7. Білорус О. Г. Стратегічні імперативи розвитку України в умовах глобалізації. *Економічний Часопис – XXI*. 2001. № 10, С. 3–8.
8. Богомолов О. Т. Мировая экономика в век глобализации : учебник. Москва : Экономика, 2007. 368 с.
9. Бочан І. О. Глобальна економіка. Київ : Знання, 2007. 403 с.
10. В России лишь 21% молочной сыворотки идет на переработку. Milknews : веб-сайт. URL: <https://www.milknews.ru/longridy/kak-zarabotat-na-syvorotke.html> (дата звернення: 01.04.2018).
11. Валітов С. С. Конкурентне право України : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 432 с.
12. Варивода А. А., Овчарова Г. П. Комплексная переработка молочной сыворотки мембранными методами. КиберЛенинка : веб-сайт. URL:

<https://www.cyberleninka.ru/article/v/kompleksnaya-pererabotka-molochnoy-syvorotki-membrannymi-metodami> (дата звернення: 10.04.2018).

13. ВВП Китаю. Google : веб-сайт. URL: <https://www.google.com/search?q=ввп+китай&oq=ввп+кита&aqs=chrome..69j69j59j0l4.5737j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8> (дата звернення: 19.04.2018).

14. Виробництво молока в Україні опускається до рекордно низької позначки. Infoindustria : веб-сайт. URL: <https://www.infoindustria.com.ua/virobnicztvo-moloka-v-ukra%D1%97ni-opuska%D1%94tsya-do-rekordno-nizko%D1%97-poznachki> (дата звернення: 25.04.2018).

15. Від вивезення сировини до експорту нішевих продуктів харчування: досвід трьох областей. VoxUkraine : веб-сайт. URL: <https://www.voxukraine.org/uk/connector/vid-vivezennya-sirovini-do-eksportu-nishevih-produktiv-harchuvannya-dosvid-cherkaskoyi-chernigivskoyi-ta-sumskoyi-oblastej> (дата звернення: 05.05.2018).

16. Відкриття ринків в ЄС / Соловійов М. та ін. ; за ред. К. Аврамченко. Київ, 2014. 40 с. URL: <http://www.chamber.kr.ua/images/exp-imp/Opening%20markets%20in%20the%20EU%20in%202014.pdf> (дата звернення: 15.05.2018).

17. Вільна енциклопедія «Вікіпедія». URL: <https://www.uk.wikipedia.org> (дата звернення: 05.06.2018).

18. Вінокуров Я. В. Україні почали діяти нові правила контролю за якістю харчових продуктів. Громадське ТБ : веб-сайт. URL: <https://www.hromadske.ua/posts/v-ukraini-pochaly-diiauty-novi-pravyla-kontroliu-za-iakistiu-kharchovykh-produktiv> (дата звернення: 30.08.2018).

19. Вісник молочників. 2018. URL: <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua/analitika/shchomisyachna-analitika/category/2018> (дата звернення: 05.06.2019).

20. Вісник молочників. 2019. Вип. 1 (85). URL: <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/ua/analitika/shchomisyachna-analitika/category/2019> (дата звернення: 05.06.2019).

21. Власов В. И. Глобализационное влияние – стратегическая основа развития международной торговли. *Экономика Украины*. 2009. № 4. С. 63–72.
22. Войтович Р. В. Вплив глобалізації на розвиток сучасного світу. Відкриті очі : веб-сайт. URL: <http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2013/06/blog-post.html> (дата звернення: 04.03.2015).
23. Все о молочных белках. Союзоптторг : веб-сайт. URL: https://www.sottobacco.com/publikatsii/molochnyie_belki (дата звернення: 14.01.2017).
24. Вулфел Чарльз Дж. Энциклопедия банковского дела и финансов. Самара : Корпорация «Федоров», 2000. 559 с.
25. Глобалізація і безпека розвитку : монографія / керівник авторського колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.
26. Глобальна економіка : навч. посіб. / Н. М. Вдовенко та ін. Київ : НУБіП України, 2017. 319 с.
27. Голова «Білоцерківської агропромислової групи»: За сірими схемами працює до 30% молочного ринку. Agravery : веб-сайт. URL: <https://www.agravery.com/uk/posts/show/golova-bilocerkivskoi-agropromislovoi-grupi-za-sirimi-shemami-pracue-do-30-molocnogo-rinku> (дата звернення: 24.01.2018).
28. Голод у світі. Харчі.Інфо : веб-сайт. URL: <https://www.harchi.info/articles/golod-u-sviti> (дата звернення: 03.09.2016).
29. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436–IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 09.06.2017).
30. Градов А. П. Национальная экономика. Санкт-Петербург : Специальная литература, 1997. 316 с.
31. Гурова Д. Д. Стратегічний аналіз діяльності підприємств туристської сфери. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. Вип. 2 (10). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_20 (дата звернення: 28.08.2018).

32. Даниліна С. О. Система показників концентрації економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2010. Вип. 39. С. 224–230.
33. Демченко Н. Концепція сталого розвитку в дзеркалі глобалізації. *Економічний аналіз*. 2012. Т. 11(1). С. 14–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/escan_2012_11%281%29__4 (дата звернення: 05.10.2017).
34. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2019).
35. Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : веб-сайт. URL: <http://www.consumer.gov.ua> (дата звернення: 05.06.2019).
36. Державна фіскальна служба України : веб-сайт. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/fl1> <http://avm-ua.org/uk/post/97-ukrinskogo-kazeinu-eksportuut?milku=0> (дата звернення: 05.06.2019).
37. Десять графіков о состоянии рынка молочной сыворотки. Milknews : веб-сайт. URL: <https://milknews.ru/analitika-rinka-moloka/rinok-moloka-v-Rossii/grafiki-syvorotka-rf.html> (дата звернення: 05.04.2018).
38. Динз Г., Крюгер Ф., Зайзель С. К победе через слияние. Москва : Альпина бизнес букс, 2004. 252 с.
39. Довгаль О. А., Сердюк Г. В. Сучасний торговий протекціонізм США і перспективи функціонування інтеграційного об'єднання НАФТА. *Проблеми економіки*. 2018. № 3. С. 6–12.
40. Дроздова В. А., Векшина А. П. Розвиток молокопереробної галузі: сьогодення та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 101–105. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/24275> (дата звернення: 04.02.2019).
41. Дубина С. Кто перетворить Україну на країну з доданою вартістю. *Бізнес*. 2019. Січень. URL: <https://business.ua/magazine-online/5787-biznes-zhurnal-1334-sichen-2019> (дата звернення: 10.03.2020).

42. Дяченко Т. А. Теоретико-методичні засади оцінки конкурентного середовища та конкурентної позиції підприємства на ринку. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2012. № 4. С. 203–208.
43. Евдокимов И. А., Рябцева С. А., Никульникова И. К. и др. Экологичность и экономичность переработки лактозосодержащего сырья : матер, науч-теор. конф. Углич, 1995. URL: <https://agrovesti.net/lib/industries/dairy-farming/perspektivnye-napravleniya-pererabotki-molochnoj-syvorotki.html> (дата звернення: 05.03.2016).
44. Экспорт молочки: виклики і загрози. *Агробізнес Сьогодні* : веб-сайт. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/10884-eksport-molochky-vyklyky-i-zahrozy.html> (дата звернення: 10.09.2018).
45. Экспортна стратегія України. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2410968-eksportna-strategia-ukraini-mert-pocav-drugij-etap-rozrobki.html> (дата звернення: 10.10.2018).
46. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / за ред. Р. Дяківа. Київ : Міжнародна економічна фундація, 2002. 706 с.
47. Есипов В. Е. Цены и ценообразование. 4-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2006. 560 с.
48. Європейський підхід – це залишати після себе чисту воду. *Українська правда* : веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/10/17/652615> (дата звернення: 01.12.2019).
49. Єщенко П. С. Сучасна економіка : навч. посіб. Київ : Вища шк., 2005. 325 с.
50. Иванов М. А. Показатели монопольной власти. *Экономическая школа*. 1998. Вып. 4. С. 313.
51. Ингредиенты из молочного сырья – интенсивно растущий мировой рынок. *Пищевые ингредиенты для России и стран СНГ* : веб-сайт. URL: <https://bake.ingredients.pro/news/editorial/ingredienty-iz-molochnogo-syrua-mirovoy-gynok> (дата звернення: 05.03.2019).

52. Индекс глобальной интеграции DHL: глобализация достигла нового рекордного уровня. *Retail Life* : веб-сайт. URL: <https://retail-life.ru/indeks-globalnoj-integracii-dhl-globalizacija-dostigla-novogo-rekordnogo-urovnja> (дата звернення: 05.09.2019).

53. Иноземцев В. Л. Расколотая цивилизация: системные кризисы индустриальной эпохи. *Вопросы философии*. 1999. № 05. С. 3–18.

54. Інформаційно-аналітичний звіт по ринках молока 2018 року. *Рада з питань експорту продовольства* : веб-сайт. URL: <http://ukrainian-food.org/uk/post/ricnij-zvit-po-rinkam-moloka-2018-roku> (дата звернення: 04.04.2019).

55. Казакова Н. А., Завгородняя А. И. Глобальная продовольственная проблема и пути её решения. *Актуальні проблеми міжнародних економічних відносин* : матеріали VII науково-практичної конференції молодих вчених. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. С. 199–202.

56. Карасьова Н. А. Глобалізація світового господарства та її сучасні характеристики. *Інноваційна економіка*. 2015. № 1. С. 28–32.

57. Кастельс М. Інформаційні технології, глобалізація та соціальний розвиток. Соціальна глобалістика : навч. посіб. Київ : Освіта України, 2011. 1 електрон. опт. диск (CD ROM); 12 см.

58. Кернасук Ю. Молочний сектор: реалії і перспективи. *Агробізнес сьогодні*. 2015. № 6. С. 10–12. URL: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7896-molochnyi-sektor-realii-i-perspektyvy.html> (дата звернення: 12.12.2019).

59. Кирилов Ю. Вплив процесів глобалізації на розвиток національних економік. *Ефективна економіка*. 2016. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5297> (дата звернення: 05.05.2018).

60. Кирилюк А. О. Методика оцінювання рівня концентрації та монополізації економіки. *Економіка та управління національним господарством*. Вип. 3. 2016. С. 66–72.

61. Кіреєв С., Куць Т. Стан конкурентного середовища в економіці України. Конкуренція. *Вісник антимонopolного комітету України*. 2013. № 1 (48). С. 35–39.
62. Ключко В. Глобалізація та її вплив на країни з перехідною економікою. *Економіка України*. 2001. № 10. С. 51–58.
63. Ковальов В. В. Продовольча безпека в контексті процесів глобалізації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2009. № 142. Ч. 1. С. 91–95.
64. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 51. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed19841207> (дата звернення: 27.03.2016).
65. Колодко Г. Глобализация и экономический рост. *Мир перемен*. 2012. № 1. С. 140.
66. Колтунов В. М., Мальцев К. В. Глобализация экономики (вопросы теории и методологии). Н. Новгород : Уzd-во ВВАГС, 2012. 107 с.
67. Консультативно-методичний центр по сертифікації в системах ISO. *Центр підтримки підприємців* : веб-сайт. URL: <http://www.iso.kiev.ua> (дата звернення: 30.08.2018).
68. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : монографія. Київ : Рада по вивч. прод. сил України, 2009. 152 с.
69. Лагутін В. Д., Бакалінська О. О., Вертелева О. В. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 320 с.
70. Линия переработки сыvorотки. *StudBooks* : веб-сайт. URL: https://studbooks.net/872749/ekologiya/liniya_pererabotki_syvorotki (дата звернення: 05.12.2019).
71. Ліхота А. І. Міжнародні системи менеджменту якості, що діють в Україні. Управління розвитком. 2014. № 1 (164). URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/5290> (дата звернення: 05.09.2018).

72. Мальчик М. В., Попко О. В., Толчанова З. О. Маркетингові дослідження інноваційної діяльності вітчизняних промислових підприємств. *Economic Efficiency of Business in the Condition of Unstable Economy* : collective monograph. Aspekt Publishing, Taunton, MA, USA, 2015. 332 p.

73. Маркетинг : навч. посіб. / О. В. Попко та ін. ; за ред. М. В. Мальчик. Рівне : НУВГП, 2014. 444 с. (навчальний посібник з грифом МОН України).

74. Маркетинг для магістрів : навч. посіб. / за ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка. Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. 928 с.

75. Маркетинговое исследование: информация, анализ, прогноз : учебное пособие / за ред. И. К. Беляевский. Москва : НИЦ Инфра-М, 2013. 392 с.

76. Маркетингово-логістичні процеси в економіці: теорія і практика : монографія / О. В. Попко та ін. ; за ред. М. В. Мальчик. Рівне : НУВГП, 2015. 192 с.

77. Мартинюк М. Агроекспансія 2019. Бізнес. 2019. Лютий. С. 62–63.

78. Міністерство аграрної політики та продовольства України : веб-сайт. URL: <https://minagro.gov.ua/ua> (дата звернення: 05.06.2019).

79. Мінфін : веб-сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/eximp> (дата звернення: 05.11.2019).

80. Міняйло О. І., Бур'ян А. М. Сучасний стан конкуренції на первинному ринку нерухомості м. Києва. *Бізнес Інформ*. 2016. № 4. С. 126–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2016_4_20 (дата звернення: 25.11.2019).

81. Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки. Київ : ІАЕ УААН, 2002. 430 с.

82. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / В. М. Геєць та ін. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2008. 396 с.

83. Молоко та молочні продукти: перспективи експорту до ЄС. *Євроінтеграційний портал* : веб-сайт. URL: <http://old.eu-ua.org/moloko-ta-molochni-produkty> (дата звернення: 17.05.2019).

84. Мочерний С. В., Довбенко М. В. Економічна теорія. Київ : Академія, 2004. 856 с.

85. Нагодувати азійських тигрів. *Бізнес* : веб-сайт. URL: https://business.ua/vlast/item/4787-nahoduvaty-aziiskiykhtyhriv?fbclid=IwAR1gA1TnYK5Ut2v0HU2-i1-spH9XleeAt-1ylGi6UZ18BGSN0_ZiOFRW8uw (дата звернення: 12.08.2019).

86. Население мира растет, стареет и переезжает в города. *Новости ООН* : веб-сайт. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352171> (дата звернення: 15.07.2019).

87. Окрепкий Р. Б., Мигаль О. Ф. Методичні аспекти використання кількісних індикаторів концентрації товарного ринку та ступеня його монополізації. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Т. 1. № 4. С. 81–88.

88. Осецький В., Марченко В. Концентрація в галузях харчової промисловості України та можливості її зміни в результаті світових процесів консолідації. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2008. Вип. 99–100. С. 85–89.

89. Пархомов Ю. М. Національна економіка в глобальному конкурентному середовищі. Київ : Україна, 1997. 237 с.

90. Переработка сыворотки поможет диверсифицировать экспорт. *Новости Беларуси* : веб-сайт. URL: <https://www.sb.by/articles/gluboko-spryatannaya-dobavlenneya-stoimost.html> (дата звернення: 28.08.2019).

91. Перспективные направления переработки молочной сыворотки. *Агровестник* : веб-сайт. URL: <https://agrovesti.net/lib/industries/dairy-farming/perspektivnye-napravleniya-pererabotki-molochnoj-syvorotki.html> (дата звернення: 05.11.2018).

92. Пилипенко К. А. Механізми дотримання продовольчої безпеки в здійсненні діяльності аграрних підприємств. *Економіка та держава*. 2018. № 6. С. 80–87.

93. Пилипенко К. А. Теоретико–методологічні підходи до управління продовольчою безпекою в системі менеджменту аграрних підприємств. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 2. С. 59–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vbumb_2018_2_13 (дата звернення: 05.06.2019).

94. Підсумки року: в Україні збільшилась продуктивність корів та виробництво молока екстра і вищого гатунків. *Міністерство аграрної політики та продовольства України* : веб-сайт. URL: <http://minagro.gov.ua/node/26724> (дата звернення: 12.05.2018).

95. Попко О. В. Аналіз стану та перспектив розвитку експортного потенціалу молочної промисловості України. *Інноваційна економіка*. 2018. Вип. 9–10 (77). С. 74–78.

96. Попко О. В. Важливість глобальної продовольчої проблеми для України. *Вісник ЖДТУ. Економіка, управління та адміністрування*. 2019. № 2 (88). С. 46–51.

97. Попко О. В. Вітчизняний законодавчий базис адаптації до європейської моделі контролю якості та безпечності харчової продукції. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2018. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 3 (83). С. 169-180.

98. Попко О. В. Глобалізація: етапи становлення та тенденції розвитку. *European Journal of Economics and Management*. 2019. Volume 5. Issue 1. Р. 7–15.

99. Попко О. В. До питання реалізації інноваційних напрямків розвитку харчової промисловості України. *Сталий розвиток економіки*. 2018. Вип. 4 (41). С. 47–55.

100. Попко О. В. Експортний потенціал харчової промисловості України. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2018. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 4 (83). С. 154-165.

101. Попко О. В. Ідентифікація особливостей міжнародних систем управління якістю продукції, які діють в Україні. *Вісник НУ «Львівська політехніка» логістика*. 2018. Вип. № 892. С. 165–170.

102. Попко О. В. Ідентифікація проблем та прогнозування тенденцій розвитку молочного ринку України. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2020. Харків, 2020. Вип. 1(11). С. 68–79.

103. Попко О. В. Інтеграція сервісного обслуговування логістичної інфраструктури підприємств галузі. *Економіка логістичних систем : монографія / за ред. Є. Крикавського, С. Кубіва*. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2008. С. 483–506.

104. Попко О. В. Маркетингове дослідження експорту молока та молочної продукції вітчизняними операторами ринку. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2018. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 2 (82). С. 191–201.

105. Попко О. В. Маркетингове дослідження світового ринку молочної продукції та місця України в ньому. *Вісник економічної науки України*. 2019. Вип. 1 (36). С. 106–112.

106. Попко О. В. Міжнародна економічна інтеграція та місце України в міжнародних інтеграційних процесах. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 2 (70). Ч. 1. С. 13–20.

107. Попко О. В. Особливості розвитку вітчизняних стартапів. *Вісник КНЕУ. Економіка та підприємництво*. 2015. Ч. 1 (34–35). С. 262–270.

108. Попко О. В. Проблеми та перспективи аутсорсингової діяльності. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2008. Рівне : НУВГП, 2008. Вип. 4 (44). С. 396–402.

109. Попко О. В. Система НАССР як дієвий механізм забезпечення підвищення конкурентоспроможності та просування вітчизняної харчової продукції на міжнародні ринки. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2018. Рівне : НУВГП, 2018. Вип. 1 (81). С. 196–206.

110. Стратегічні пріоритети управління ресурсами Поліського регіону. *Меліорація та облаштування Українського Полісся : колективна монографія / О. В. Попко, М. В. Мальчик, Л. І. Безтелесна та ін. ; за ред. Я. М. Гадзала, В. А. Сташука*,

А. М. Рокочинського. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. Т. 2. С. 777–795.

111. Попко О. В. Сучасна парадигма стартапів у бізнесі. *Вісник НУ «Львівська політехніка». Логістика*. 2014. № 811. С. 275–280.

112. Попко О. В., Мальчик М. В. Сучасний стан та стратегічні завдання розвитку промисловості регіону. *Розвиток маркетингу в умовах інформатизації суспільства* : монографія / за ред. В. П. Пилипчука. Київ : КНЕУ, 2019. С. 447–457.

113. Попко О. В., Мальчик М. В. Маркетингові дослідження стану та перспектив розвитку ринку сільськогосподарської техніки України. *Вісник економічної науки України*. 2016. № 2 (31). С. 126–129.

114. Попко О. В., Мальчик М. В. Маркетингові дослідження тенденцій розвитку інноваційного сектору вітчизняної промисловості. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економічні науки*. 2014. Вип. 4 (68). С. 285–292.

115. Попко О. В., Мальчик М. В. Фірмова торгівля в маркетингово–логістичному підході до управління діяльністю підприємств кондитерської галузі. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Т. 1. Вип. 1. С. 76–80.

116. Попко О. В., Мальчик М. В. Информационное обеспечение рефлексивного управления конкурентоспособностью промышленных предприятий в структурном моделировании бизнес-процессов маркетинга. *Украина и Беларусь: ресурсы предпринимательства* : монографія / под ред. Л. Е. Совик. Пинск : ПолесГУ, 2017. С. 70–75.

117. Потенциал и опасности глобализации. Тематический обзор МВФ от 12.04.2000. *The International Monetary Fund* : веб-сайт. URL: [http://www.imf.org/ external/np/exr/ib/2000/rus/041200r.htm](http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/rus/041200r.htm) (дата звернення: 02.12.2019).

118. Практичний довідник експортера молочної продукції. *Ukraine Food* : веб-сайт. URL:

<https://ukrainefood.org/2018/06/praktychnyj-dovidnyk-eksportera-molo> (дата звернення: 14.07.2018).

119. Предстоит серьезно поработать. В Беларуси будут получать лактозу из молочной сыворотки. *Agro News* : веб-сайт. URL: <https://agronews.com/by/ru/news/analytics/2018-04-29/pererabotka-molochnoj-syvorotki> (дата звернення: 20.10.2019).

120. Про безпечність та якість харчових продуктів : Закон України від 28 грудня 2014 р. № 67–VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1602-18> (дата звернення: 26.01.2017).

121. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції : Закон України від 14 січня 2000 р. № 1393–XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-14> (дата звернення: 05.09.2018).

122. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів : Закон України від 22 липня 2014 р. № 1602–VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-18> (дата звернення: 04.08.2017).

123. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції : Закон України від 09 липня 2003 р. № 1046–IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1046-15> (дата звернення: 05.11.2019).

124. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин : Закон України від 18 травня 2017 р. № 2042–VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19> (дата звернення: 05.05.2018).

125. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4441–VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4441-17> (дата звернення: 16.07.2018).

126. Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту : Закон України від 20 грудня 2016 р. № 1792–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1792-19> (дата звернення: 26.12.2019).

127. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 р. № 4004–XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> (дата звернення: 16.07.2018).

128. Про затвердження вимог щодо розробки, впровадження та застосування постійно діючих процедур, заснованих на принципах Системи управління безпечністю харчових продуктів (НАССР) : наказ М-ва аграрної політики та продовольства від 01 жовтня 2012 р. № 590. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1704-12> (дата звернення: 14.06.2018).

129. Про затвердження Правил приймання стічних вод до систем централізованого водовідведення та Порядку визначення розміру плати, що справляється за понаднормативні скиди стічних вод до систем централізованого водовідведення : наказ М-ва регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 1 лютого 2017 р. № 316. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE31508.html (дата звернення: 05.05.2018).

130. Про затвердження Правил приймання стічних вод до систем централізованого водовідведення та Порядку визначення розміру плати, що справляється за понаднормативні скиди стічних вод до систем централізованого водовідведення : наказ М-ва регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 01 грудня 2017 р. № 316. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0056-18> (дата звернення: 05.05.2018).

131. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 13 лютого 2020 р. № 2210–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 08.03.2020).

132. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023–XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1023-12> (дата звернення: 14.06.2018).

133. Про молоко та молочні продукти : Закон України від 24 червня 2004 р. № 1870–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1870-15> (дата звернення: 05.08.2019).

134. Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності : Закон України від 27.02.2002 р. № 2132–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2132-12/stru> (дата звернення: 17.04.2017).

135. Про основні принципи і вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97–BP. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/771/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.05.2017).

136. Про Перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності : Закон України від 18 грудня 2011 р. № 3392–VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3392-17> (дата звернення: 05.05.2017).

137. Про стандартизацію : Закон України від 05 червня 2014 р. № 1315–VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18> (дата звернення: 05.09.2018).

138. Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#n10> (дата звернення: 01.03.2020).

139. Про Стратегію сталого розвитку «Україна 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року. № 5/2015. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 04.07.2018).

140. Про схвалення Всеохоплюючої стратегії імплементації Глави IV (Санітарні та фітосанітарні заходи) Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею» Угоди

про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : розпорядження КМУ від 24 лютого 2016 р. № 228–р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 05.10.2019).

141. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017–2021 роки : розпорядження КМУ від 27 грудня 2017 р. № 1017–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2017-%D1%80#n13> (дата звернення: 05.02.2020).

142. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження КМУ від 30 грудня 2015 р. № 1437–р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248907971> (дата звернення: 05.20.2020).

143. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року : розпорядження КМУ від 30 травня 2018 року. № 430–р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/430-2018-%D1%80> (дата звернення: 05.08.2018).

144. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки : постанова КМУ від 15 травня 2019 р. № 555. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2019-%D0%BF> (дата звернення: 01.03.2020).

145. Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року : проект розпорядження КМУ. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=7daaa7c8-8a13-4c8f-8f64-b72f626e9faa&title=ProektRozporiadzhenniaKabinetuMinistrivUkrainiproSkhvalenniaStrategiiRozvitkuEksportuProduktiiSil'skogoGospodarstva-KharchovoiTaPererobnoiPromislovostiUkrainiDo2026-Roku> (дата звернення: 30.12.2019).

146. Про фермерське господарство : Закон України від 19 червня 2003 р. № 973–IV. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 05.08.2019).

147. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : веб-сайт. URL: <http://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1823a8c9-13e6-4bf1-919e-f477ec225437&title=PrognozEkonomichnogoISotsialnogoRozvitkuUkrainiNa2019-2021-Roki> (дата звернення: 01.03.2020).

148. Производство напитков, молока и молочной продукции. *Нормативные базы ГОСТ/СП/ЧНП* : веб-сайт. URL: <https://files.stroyinf.ru/Data2/1/4293740/4293740974.pdf> (дата звернення: 05.05.2018).

149. Пропозиції до плану першочергових дій з розвитку промисловості України. *Український інститут майбутнього* : веб-сайт. URL: <https://www.uifuture.org/publications/news/22080-plan-po-razvitiu-promyslennosti-ukrainy-doklad-uif-dla-minekonomiki-2017> (дата звернення: 14.10.2018).

150. Разбор: как заработать на молочной сыворотке. *Milk News* : веб-сайт. URL: <https://milknews.ru/longridy/kak-zarabotat-na-syvorotke.html> (дата звернення: 05.10.2018).

151. Рамкова програма співробітництва для України на 2015–2019 роки. *The Food and Agriculture Organization* : веб-сайт. URL: <http://www.fao.org/3/a-bp567o.pdf> (дата звернення: 05.05.2018).

152. Рациональность и некоторые экономические аспекты переработки сыворотки. *Переработка молока* : веб-сайт. URL: <http://www.milkbranch.ru/publ/view/346.html> (дата звернення: 05.05.2018).

153. Річний надій на корову у 2018 році зріс до 6054 кг. *Agravery* : веб-сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ricnij-nadij-na-korovu-v-2018-roci-zris-do-6054-kg> (дата звернення: 04.02.2019).

154. Роль ООН в поощрении развития в условиях глобализации и взаимозависимости. *ООН и вопросы глобализации* : веб-сайт. URL:

<http://www.un.org/ru/development/globalization/development.shtml>
(дата звернення: 10.01.2020).

155. Рудніченко Є. М., Гавловська Н. І., Гавловська В. І. Глобалізація, імпортозаміщення та економічна безпека держави: взаємовплив та взаємозалежність. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С. 26–32.

156. Саблук П. Т., Білорус О. Г., Власов В. І. Глобалізація і продовольство : монографія. Київ : УААН, Нац. наук. Центр «Ін-т аграр. економіки», 2008. 632 с.

157. Секторальна експортна стратегія: харчова і переробна промисловість України (дослідження). *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : веб-сайт. URL:

<http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6eb894d9-ed5c-4622-8643-a6825fc2307a&tag=SektorKharchovoiTaPererobnoiPromislovosti>
(дата звернення: 16.03.2020).

158. Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плани пріоритетних дій Уряду. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu/serednostrokovij-plan-prioritetnih-dij-uryadu-do-2020-roku-ta-plan-prioritetnih-dij-uryadu-na-2017-rik> (дата звернення: 04.02.2018).

159. Совместное заявление по всемирной продовольственной безопасности. *Kremlin* : веб-сайт. URL: <http://archive.kremlin.ru/events/articles/2009/07/219334/219445.shtml> (дата звернення: 02.08.2016).

160. Соколенко С. І. Глобалізація і економіка України. Київ : Логос, 1999. 568 с.

161. Список затверджених експортерів молочної продукції до ЄС. *European Commission* : веб-сайт. URL: https://webgate.ec.europa.eu/sanco/traces/output/UA/MMP_UA_en.pdf (дата звернення: 05.10.2019).

162. Агробізнес України : статистичний довідник. 2018. *Агробізнес України* : веб-сайт. URL: <https://agribusinessinukraine.com/the-infographics-report-ukrainian-agribusiness-2018> (дата звернення: 14.11.2019).

163. Стігліц Дж. Глобалізація та її тягар / пер. з англ. А. Іщенко. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 252 с.

164. Сторонянська І., Шульц С. Міжрегіональна інтеграція в Україні. Львів : НАН України, Ін-т рег. досл., 2007. 292 с.

165. Стратегія подолання бідності. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/248898080> (дата звернення: 05.05.2018).

166. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 05.03.2019).

167. Стратегія розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250167535> (дата звернення: 01.03.2020).

168. Стучинська Н. П. Рівень глобалізації : кількісне обґрунтування якісних трансформацій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 10. С. 100–105.

169. Технологические молочные ингредиенты – растущий мировой рынок. *Продукт ВУ* : веб-сайт. URL: <https://produkt.by/story/tehnicheskie-molochnye-ingredienty-rastushchiy-mirovoy-rynok> (дата звернення: 05.05.2018).

170. ТОП–10 молочних фермерських компаній світу 2020. *Inf Agro* : веб-сайт. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2020/02/13/ifcn-top-10-molochnih-fermerskih-kompaniy-svitu-2020> (дата звернення: 01.03.2020).

171. ТОП–10 производителей молочной и молокосодержащей продукции 2017. *Latifundist* : веб-сайт. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-proizvoditelej-molochnoj-i-molokosoderzhashchej-produktsii-2017> (дата звернення: 01.03.2020).

172. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації : колективна монографія / за ред. А. П. Голікова, О. А. Довгаль. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 347 с.

173. У Держстаті порахували, скільки українці витрачають на їжу. *Главком* : веб-сайт. URL: <https://glavcom.ua/economics/finances/u-derzhstati-porahuvai-skilki-ukrajinci-vitrachayut-na-jizhu-597390> (дата звернення: 02.03.2020).

174. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : документ ВРУ від 30 листопада 2015 р. № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення: 04.07.2018).

175. Україна торік відкрила 85 нових ринків збуту продукції. *Укрінформ* : веб-сайт. URL: www.ukrinform.ua/rubric-economy/2646092-ukraina-torik-vidkrila-85-novih-rinkiv-zbutu-produkcii-derzsprozivsluzba.html (дата звернення: 05.03.2020).

176. Укрметртестстандарт : веб-сайт. URL: <http://ukrcsm.kiev.ua/index.php/en> (дата звернення: 05.03.2020).

177. Уряд ухвалив прогноз макроекономічних показників 2020–2022 роки. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* : веб-сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a9479d0c-0d7f-4552-9bec-9224881ee20f&title=UriadUkhvalivPrognozMakroekonomichnihPokaznikiv2020-2022-Roki> (дата звернення: 03.03.2020).

178. Федулова Л. І. Обґрунтування напрямів інноваційного розвитку підприємств хлібопекарної галузі : монографія. Київ : НУХТ, 2009. 512 с.

179. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. Київ : Знання, 2000. 174 с.

180. Філіпенко А. С. Міжнародна економічна інтеграція: сучасний теоретичний дискурс. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2016. Вип. 23(3). С. 54–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2016_23%283%29_9 (дата звернення: 03.07.2018).

181. Фролов И. Т. Сущность и значение глобальных проблем. Москва : Знание, 2002. 48 с.

182. Хомюк Н. Л., Грицюк П. М. Математичне моделювання структурних змін у населенні України на сільських територіях. *Сталий розвиток економіки*. 2019. № 3 (44). С. 98–104.

183. Цілі сталого розвитку 2016–2030. ООН в Україні : веб-сайт. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 16.02.2020).

184. Чекунов А. С. Деятельность ВТО по либерализации мировой торговли : неоднозначность оценок. *Российское предпринимательство*. 2010. № 9. Вып. 1 (166). С. 118–123.

185. Четверте квітня в Україні запрацює нова система контролю якості та безпечності харчових продуктів. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/4-kvitnya-v-ukrayini-zapracyuye-nova-sistema-kontrolyu-yakosti-ta-bezpechnosti-harchovih-produktiv> (дата звернення: 30.08.2018).

186. Экспорт молочной продукции. *Сегодня* : веб-сайт. URL: <https://www.segodnya.ua/economics/enews/skolko-molochnyh-produktov-prodala-ukraina-nazvany-glavnye-strany-rokupateli-1254460.html> (дата звернення: 16.04.2019).

187. Яковец Ю. В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций. Москва : Экономика, 2003. 441 с.

188. Adams, F. G. (2011). *Globalization, Today and Tomorrow*. London and New York.

189. BBC Research. URL: <https://www.bccresearch.com> (accessed 01.03.2020).

190. Bernanke B. (2006). *Global Economic Integration: What's New and What's Not?*. At the Federal Reserve Bank of Kansas City's Thirties Annual Economic Symposium, august 25. URL: <http://www.kansascityfed.org/publications/research/escp> (accessed 10.03.2020).

191. Caselli, M. (2012). *Trying to measure globalization, experiences, Critical Issues and Perspectives*. Springer Briefs in Political Science.

192. CLAL.it. URL: https://www.clal.it/en/index.php?section=world_map_consegne_latte (accessed 15.03.2020).

193. Codex Alimentarius International Food Standard. URL: <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/home/en> (accessed 26.02.2020).
194. Cow milk production and population source: FAO 2017. URL: <http://www.fao.org/3/i1522e/i1522e02.pdf> (accessed 07.03.2020).
195. Dairy and dairy products. URL: <http://www.agri-outlook.org/commodities/dairyanddairyproducts.html> (accessed 05.03.2020).
196. Dejung, E., & Petersson N. (2013). The Foundations of Worldwide Economic Integration. Power, Institutions, and Global Markets, 1850–1930. Cambridge University Press.
197. DHL GLOBAL CONNECTEDNESS INDEX 2018. URL: <https://www.dpdhl.com/en/media-relations/press-releases/2019/dhl-global-connectedness-index-2018.html> (accessed 01.03.2020).
198. Dreher, A. (2006). Does globalization affect growth? Evidence from a new index of globalization. *Applied Economics*, 38 (10), 1091–1110.
199. Economic Intelligence Unit. URL: <https://www.eiu.com/home.aspx> (accessed 01.03.2020).
200. E-handbook of Statistics. URL: <http://stats.unctad.org/handbook/EconomicTrends/Gdp.html> (accessed 15.02.2020).
201. EUSTCE. URL: <https://eustce.com> (accessed 12.02.2020).
202. FAOSTAT – Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/faostat/en> (accessed 01.03.2020).
203. Figge, L., & Martens, P. (2014). Globalisation continues: The Maastricht globalisation index revisited and updated. *Globalizations*, 7731 (April), 1–19.
204. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/about/en> (accessed 30.12.2019).
205. Food Drink Europe Association. URL: <https://www.fooddrinkeurope.eu/publications/category/reports> (accessed 12.03.2020).

206. Food Processing Magazine. URL: <https://www.foodprocessing.com.au/magazine> (accessed 12.12.2019).
207. Food Service Europe. URL: <http://www.foodserviceeurope.org> (accessed 07.03.2020).
208. Friedman, J. (1989). Oligopoly Theory. Cambridge.
209. From Globalization to Islandization. (2016). Global Business Policy Council. URL: <https://www.atkearney.com/web/global-business-policy-council/article?/a/from-globalization-to-islandization> (accessed 09.01.2019).
210. Ghemawat, P. & Altman, S. A. (2016). DHL global connectedness index 2016 – The State of Globalization in an Age of Ambiguity.
211. Gira food. URL: <https://www.girafood.com> (accessed 01.03.2020).
212. Global Dairy Trade. URL: <https://www.globaldairytrade.info> (accessed 07.03.2020).
213. Global EIU forecast. Trade war will destroy the supply chain (2018). *Economist Intelligence*. URL: <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=147256798&Country=France&topic=Economy&subtopic=Outlook> (accessed 09.01.2019).
214. Global Food Security Index. URL: <https://foodsecurityindex.eiu.com> (accessed 14.03.2020).
215. Globalization Hits New Record High. URL: <https://www.logistics.dhl/global-en/home/insights-and-innovation> (accessed 16.03.2020).
216. HACCP. Questions & Answers. *International HACCP Alliance*. URL: <http://www.haccpalliance.org/sub/qanda.html> (accessed 04.02.2020).
217. Human Development Reports. URL: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI> (accessed 05.06.2019).
218. Infagro. URL: <https://infagro.com.ua/ryinok-masla-i-spredov-2018> (accessed 04.09.2019).
219. Innova market insights. URL: <https://www.innovamarketinsights.com> (accessed 26.01.2020).

220. International Farm Comparison Network. URL: <https://ifendairy.org> (accessed 01.11.2018).

221. Jager, H., & Jepma, C. (2011). Introduction to International Economics. *Second Edition*. London.

222. JohansonLennart. Trade Facilitation through Equivalenceand Mutual Recognition. URL: <http://www.cclac.org/seminarios/Equivalencia/ljohanson/06-10-30%20Johanson%20Equivalence%20and%20MRA.doc> (accessed 12.03.2020).

223. Kearney, A. T. (2001). Measuring globalization. *Foreign Policy*, 122, 56–65.

224. Key technical dairy ingredients markets to 2020. URL: <https://www.girafood.com/seminar-for-improve-your-all-business-growth-3> (accessed 12.03.2020).

225. KOF Index of Globalization. URL: <http://globalization.kof.ethz.ch> (accessed 27.02.2020).

226. Martens, P., Caselli, M., De Lombaerde, P., Figge, L., & Scholte, J. A. (2015). New directions in globalization indices. *Globalizations*, August, 1–12.

227. Mazaraki, A., & Lagutin V. (2014). Domestic Market of Ukraine in an Unstable Global Economy. *Herald of KNUTE*, 6, 9–24.

228. Monitoring EU Agri–Food Trade: Development until March 2019. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/food-farming-fisheries/trade/documents/monitoring-agri-food-trade_jan2019_en.pdf (accessed 10.11.2019).

229. OECD–FAO Agricultural Outlook 2018–2027. URL: <http://www.agri-outlook.org> (accessed 24.01.2020).

230. Overview of global dairy market developments in 2018. URL: <http://www.fao.org/3/ca3879en/ca3879en.pdf> (accessed 01.03.2020).

231. Planet Retail. URL: <https://www.askfood.eu/tools/forecast/wp-content/uploads/2019/06/global-powers-of-retailing-2018.pdf> (accessed 09.05.2019).

232. Popko, O. V. (2018). Industry of Rivne region: current state and strategic targets of development. *Collection of Scientific Works. Economic Innovations*, 20 (4), 124–134.

233. Popko, O., Malchyk, M., & Oplachko, I. (2019) Organizational support of the crisis management mechanism of the industrial enterprises activity on the basis of reflexive approach. *Annales Oeconomia*, 53 (1), 49–58 (Index BazEkon, BazHum, Index Copernicus, CEOL, CEJSH, Erih Plus).

234. Recipe for Change: Can We Feed the World? URL: <https://www.atkearney.com/web/global-business-policy-council/article?/a/recipe-for-change-can-we-feed-the-world> (accessed 01.03.2020).

235. Research and Markets. URL: <https://www.researchandmarkets.com> (accessed 24.11.2019).

236. Scholte, J. A. (2000). Globalization. A critics! introduction. London : Palgrave.

237. Scholte, J. A. (2008). Defining globalisation. *The World Economy*, 13 (11), 1471–1502.

238. Stadermann, H. J. (1996). *Monetare Theorie der Weltwirtschaft*. Tübingen.

239. Summers, L. H. (1999). Distinguished Lecture on Economics in Government. Reflecting on Managing Global Integration. *Journal of Economic Perspectives*, 13 (2). URL: <http://www.jstor.org/stable/2647114> (accessed 12.03.2020).

240. Thompson, H. (2011). *International Economics. Global Market and Competition*. 3rd Edition. New Jersey–Singapore.

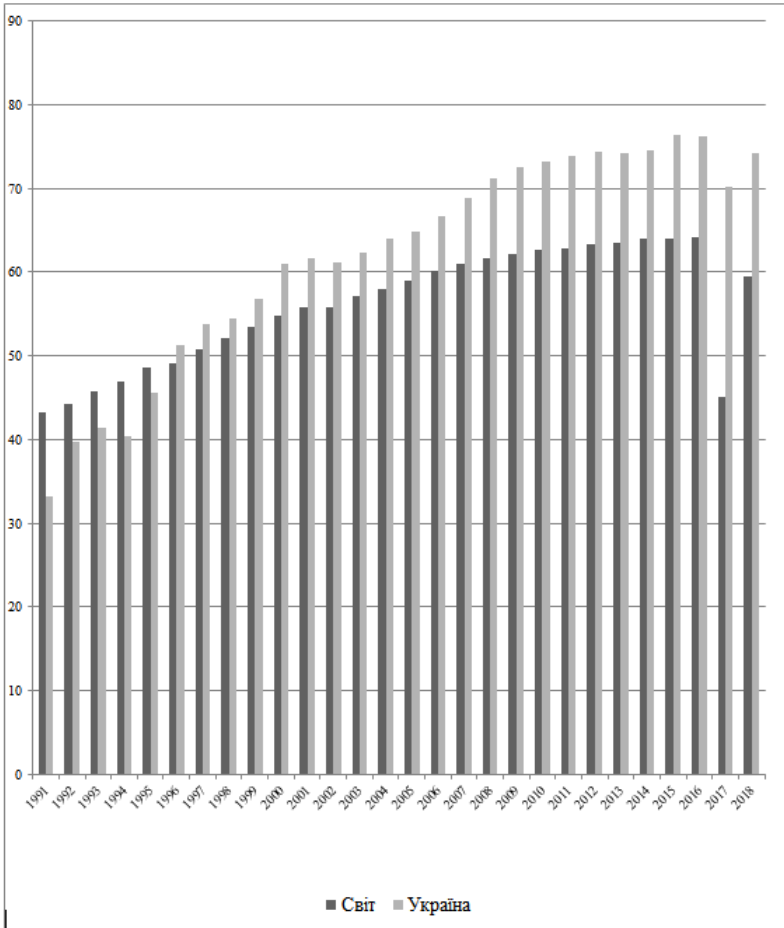
241. Ukrstat.org. URL: <https://ukrstat.org/en> (accessed 05.06.2019).

242. Vujakovic, P. (2010). How to measure globalisation? A new globalisation index (NGI). *Atlantic Economic Journal*, 38 (2), 237–237.

243. World Trade Organization (2013). Geneva. URL: http://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/world_trade_report13_e.pdf (accessed 20.06.2019).

ДОДАТКИ

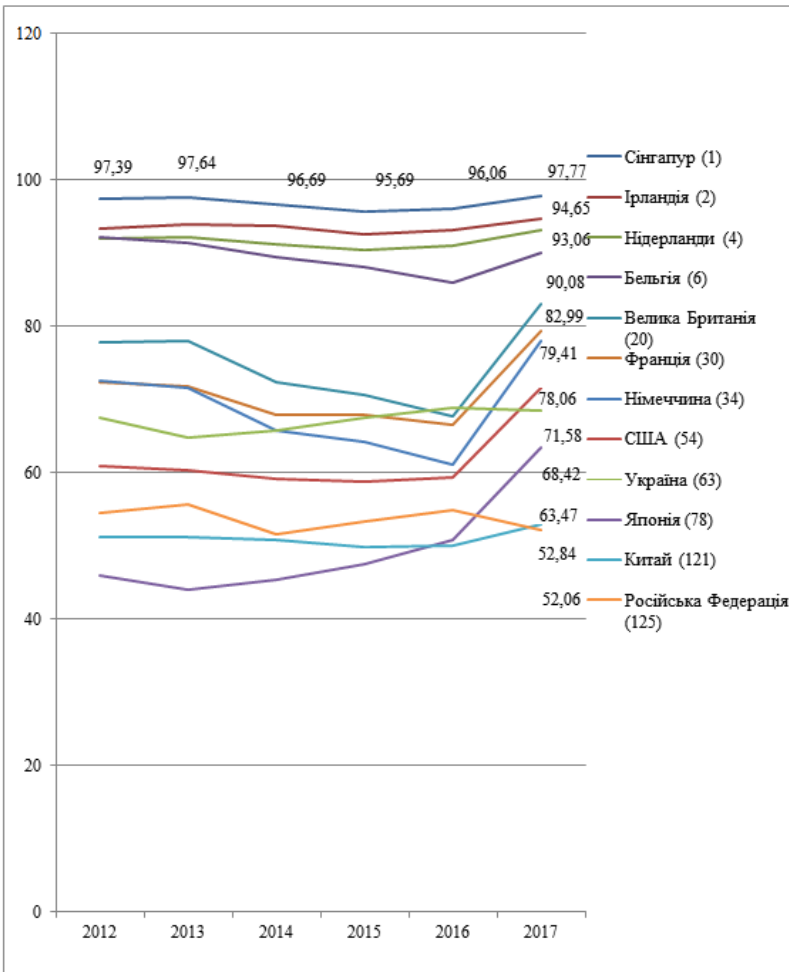
Динаміка індексу глобалізації України порівняно
зі світовим індексом глобалізації за версією КОФ
в 1991–2018 роках

Джерело: розроблено автором на основі [225]

Додаток А.2

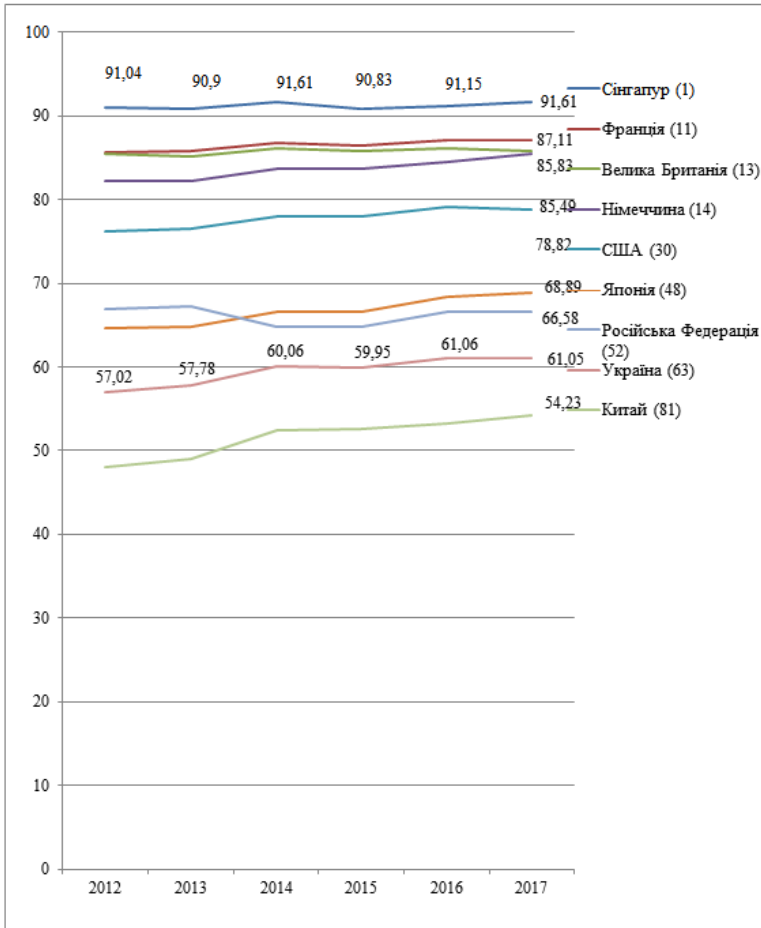
Динаміка індексу економічної глобалізації України
порівняно з індексом економічної глобалізації провідних країн
світу за версією KOF в 2012–2017 роках

Джерело: розроблено автором на основі [225]

Додаток А.3

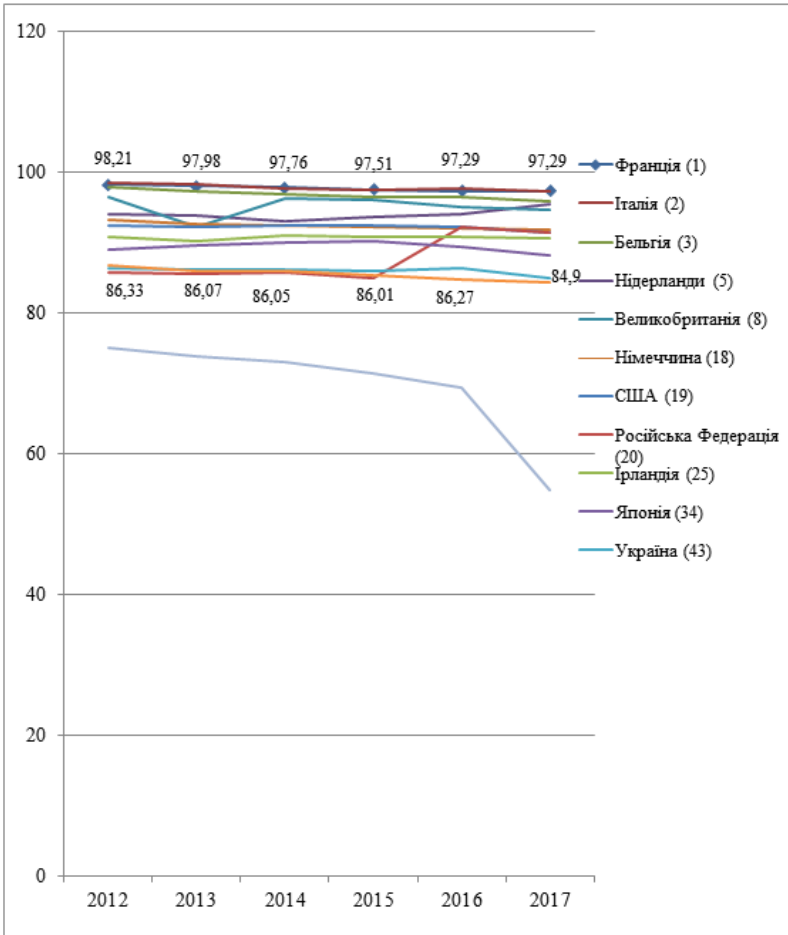
Динаміка індексу соціальної глобалізації України
порівняно з індексом соціальної глобалізації провідних країн
світу за версією KOF в 2012–2017 роках

Джерело: розроблено автором на основі [225]

Додаток А.4

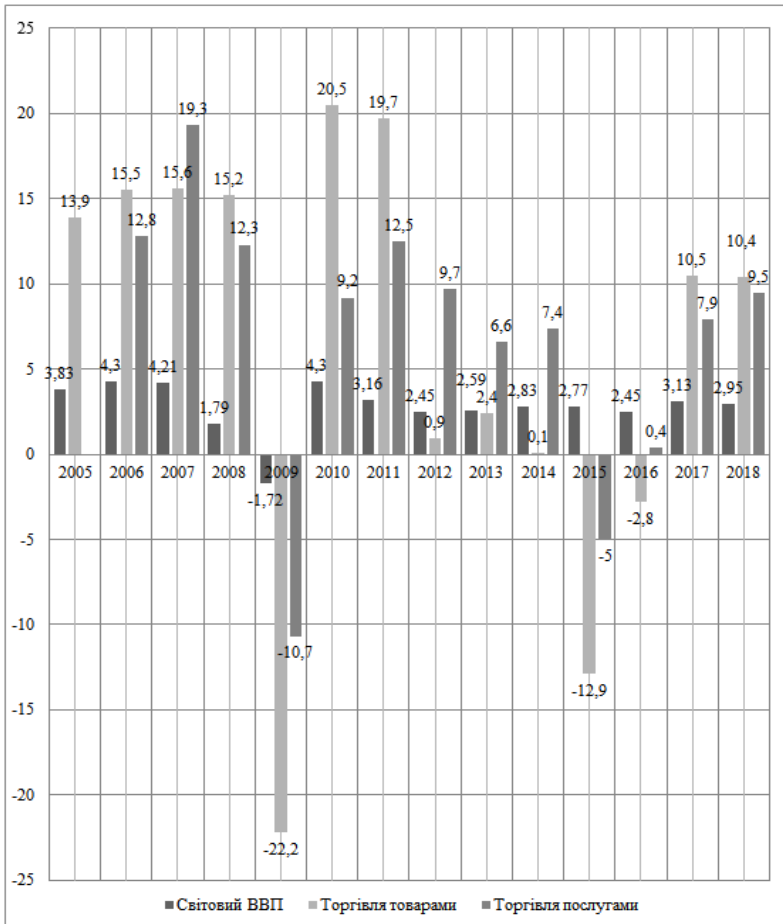
Динаміка індексу політичної глобалізації України
порівняно з індексом політичної глобалізації провідних країн
світу за версією KOF в 2012–2017 роках

Джерело: розроблено автором на основі [225]

Додаток Б.1

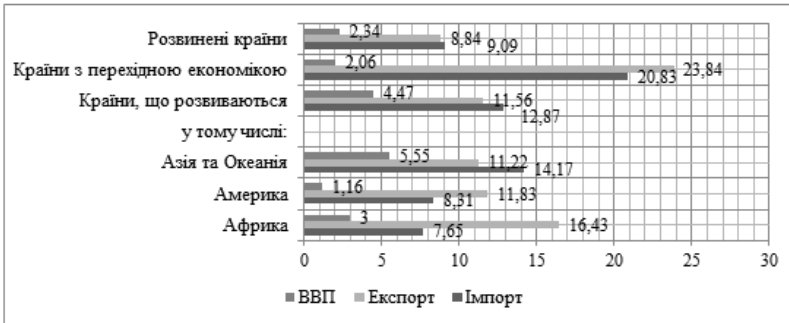
Темпи зростання міжнародної торгівлі товарами та послугами порівняно з темпами зростання реального світового валового внутрішнього продукту в 2005–2018 роках, у відсотках

Джерело: розроблено автором на основі [200]

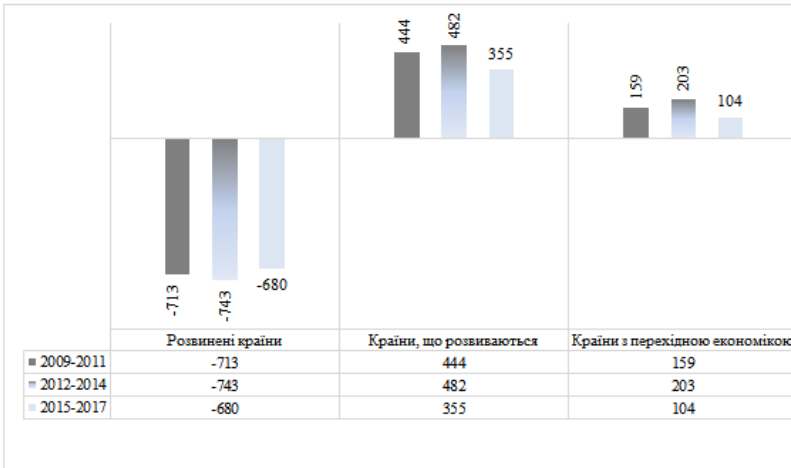
Додаток Б. 2.1

Темпи зростання світового товарообороту порівняно з темпами зростання реального світового валового внутрішнього продукту в розрізі розвинених країн, країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються, в 2017 році, у відсотках

Додаток Б. 2.2

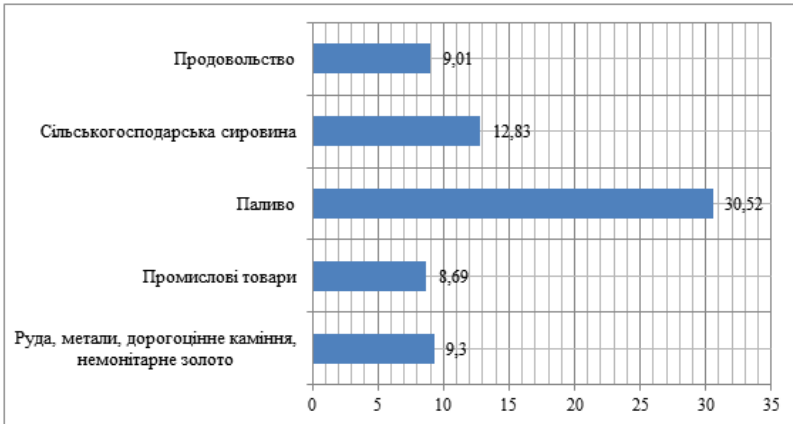
Торговий баланс в розрізі розвинених країн, країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою в 2009–2017 роках, млрд доларів США

Джерело: розроблено автором на основі [200]

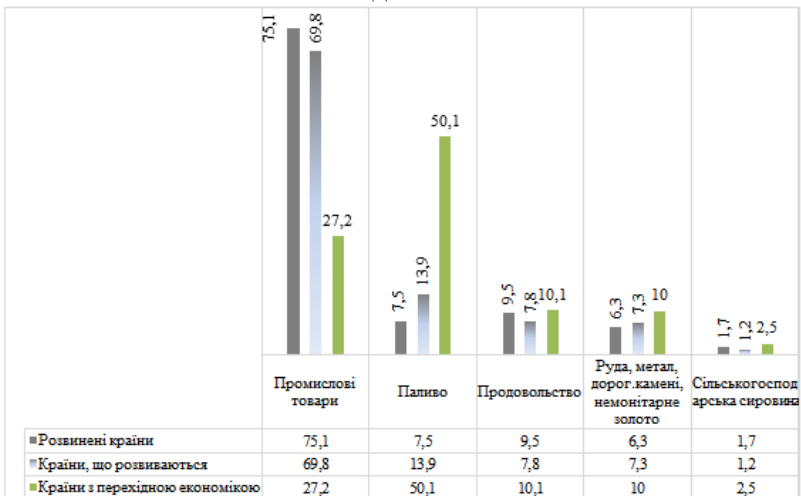
Додаток Б.3.1

Річні темпи зростання експорту в розрізі окремих груп товарів в 2017 році, у відсотках

Додаток Б.3.2

Структура світового експорту 2017 року за групами товарів, відсотків

Джерело: розроблено автором на основі [200]

Додаток Б. 4

ОСНОВНІ ПРОГНОЗНІ МАКРОПОКАЗНИКИ економічного і соціального розвитку України на 2020–2022 роки

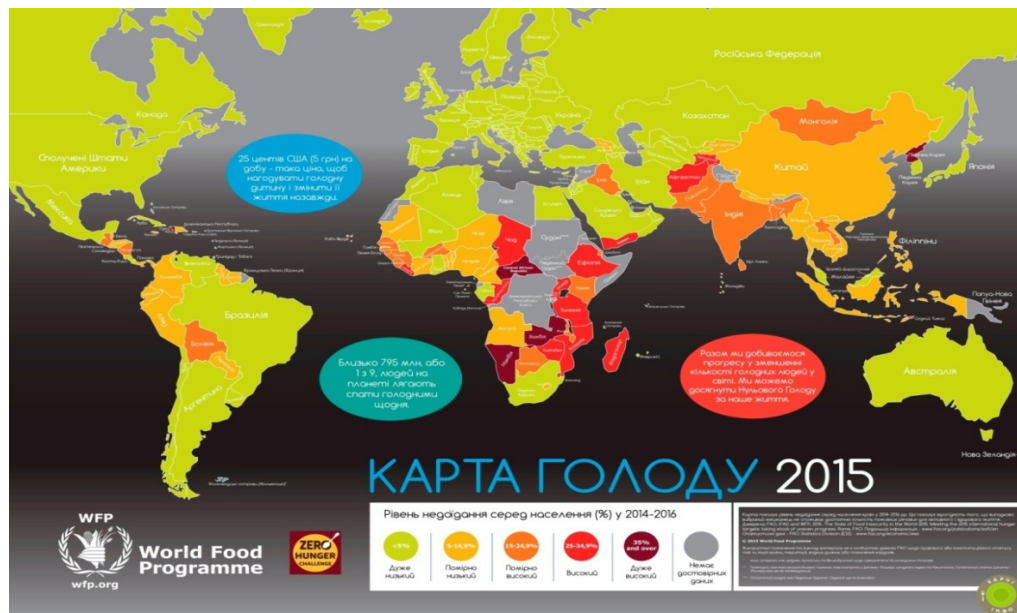
Показник	2020 рік		2021 рік		2022 рік	
	варіант 1	варіант 2	варіант 1	варіант 2	варіант 1	варіант 2
	(прогноз)					
Валовий внутрішній продукт:						
номінальний, млрд гривень	4 551,7	4 578,6	5 069,9	5 156,2	5 617,3	5 754,6
відсотків до попереднього року	103,3	103,6	103,8	103,6	104,1	103,3
Індекс споживчих цін:						
у середньому до попереднього року, відсотків	107,2	107,4	106,1	107,2	105,6	107,1
грудень до грудня попереднього року, відсотків	106	106,5	105,7	107,1	105,3	107
Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), відсотків	108,4	109,2	108	110	106,1	109,7
Прибуток підприємств, млрд. гривень	932,9	910,9	1 050,9	979,1	1 161,9	1 049,8
Фонд оплати праці найманих працівників і грошового забезпечення військовослужбовців, млрд гривень	1 352,2	1 391,8	1 519,8	1 619,3	1 709,3	1 869
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто:						
номінальна, гривень	12 043	12 540	13 540	14 536	15 224	16 682
номінальна, скоригована на індекс споживчих цін, відсотків до попереднього року	108,7	113	106	108,1	106,5	107,2
Кількість зайнятих економічною діяльністю у віці 15–70 років, млн осіб	16,54	16,46	16,6	16,47	16,63	16,51
Рівень безробіття населення у віці 15–70 років за методологією Міжнародної організації праці, відсотків до економічно активного населення відповідного віку	8,1	8,6	8	8,7	7,9	8,6

продовження додатка Б.4

Продуктивність праці, відсотків до попереднього року	102,6	103,4	103,4	103,6	103,9	103
Сальдо торговельного балансу, визначене за методологією платіжного балансу, млн доларів США	-13 781	-13 955	-14 920	-15 603	-16 113	-17 250
Експорт товарів і послуг:						
млн доларів США	68 171	68 168	72 849	72 799	78 043	77 926
відсотків до попереднього року	107,6	107,6	106,9	106,8	107,1	107
Імпорт товарів і послуг:						
млн. доларів США	81 952	82 123	87 769	88 402	94 156	95 176
відсотків до попереднього року	108	108,2	107,1	107,6	107,3	107,7

Джерело: [144]

Карта голоду світу в 2015 році [28]

ПЛАН ЗАХОДІВ
з реалізації Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року

Найменування завдання	Найменування заходу	Відповідальний виконавець	Строк виконання	Індикатори виконання
1	2	3	4	5

Підвищення конкурентоспроможності продукції та розширення товарної номенклатури експорту

235	1. Впровадження інструментів оцінки експортного потенціалу за основними видами продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості	1) розроблення Методики оцінки експортного потенціалу за основними видами продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості з урахуванням індикаторів продовольчої безпеки держави, а також тенденцій на світовому ринку продовольства	Мінагрополітики	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Методики оцінки експортного потенціалу за основними видами продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості”
		2) забезпечення проведення моніторингу ринку сільськогосподарської продукції та продукції харчової і переробної промисловості на основі розробленої Методики оцінки	Мінагрополітики Мінекономрозвитку	2021–2026 роки	забезпечено щонайменше раз на півроку опублікування на офіційних веб-сайтах Мінагрополітики та Мінекономрозвитку відповідної інформації за результатами моніторингу

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
				ринку сільськогосподарської продукції та продукції харчової і переробної промисловості
	3) проведення оцінки процедури ведення кількісно-якісного обліку з продукцією с/г, харчової та переробної промисловості з урахуванням міжнародного досвіду	Мінагрополітики	IV квартал 2019 р.	підготовлено звіт та рекомендації за результатами проведеної оцінки
2. Посилення взаємодії Мінагрополітики з галузевими асоціаціями з питань пріоритетів розвитку торговельних відносин України у галузі сільського господарства, харчової та переробної промисловості	1) затвердження Порядку укладення меморандумів про співпрацю Міністерства аграрної політики та продовольства України	—“—	—“—	видано наказ Мінагрополітики “Про затвердження Порядку укладення меморандумів про співпрацю Міністерства аграрної політики та продовольства України”
	2) проведення регулярних консультацій з галузевими асоціаціями	—“—	постійно	забезпечено проведення консультацій
3. Впровадження політики якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості відповідно до Угоди про асоціацію між	1) розроблення основних засад регулювання ринкового обігу готових до споживання харчових продуктів та напівфабрикатів, а також їх інгредієнтів із забезпеченням правової охорони рецептур, технологічних рішень,	Мінагрополітики Держпродспоживслужба	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект Закону України “Про географічні зазначення, гарантовані традиційні особливості та необов’язкові схеми якості

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони	інших необов'язкових схем якості			для сільськогосподарської продукції та продуктів харчування”
	2) розроблення проектів нормативно-правових актів щодо регулювання правовідносин, пов'язаних із впровадженням, захистом, обігом традиційних харчових продуктів, локальних брендів з метою сприяння виробникам сільськогосподарської продукції та харчових продуктів у формуванні доданої вартості їх продукції, задоволенні потреб споживачів із збереженням багатоманітності продуктів на ринку та національних традицій	—“—	—“—	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проекти нормативно-правових актів щодо регулювання правовідносин, пов'язаних із впровадженням, захистом, обігом традиційних харчових продуктів, локальних брендів
4. Удосконалення фітосанітарних заходів	1) вжиття заходів до запобігання розповсюдженню карантинних та/або шкідливих організмів (залежно від пріоритету та актуальності)	Мінагрополітики, Держпродспоживслужба, органи місцевого самоврядування (за згодою)	постійно	розроблено, впроваджено та профінансовано обласні, районні, місцеві програми з локалізації та ліквідації карантинних та/або шкідливих організмів

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
		місцеві держадміністрації (за згодою)		
	2) розроблення та запровадження заходів, спрямованих на стимулювання виробників сільськогосподарської продукції використовувати для посіву високоякісне насіння	Мінагрополітики	IV квартал 2020 р.	внесено зміни до відповідних нормативно-правових актів, якими врегульовано умови надання державної підтримки виробникам сільськогосподарської продукції
238	5. Поліпшення правових, організаційних та економічних умов для здійснення міжнародної торгівлі продукцією сільського господарства, харчової та переробної промисловості	1) забезпечення посилення міжвідомчої координації з питань експортної логістики продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості 2) розроблення проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо можливості оптових ринків сільськогосподарської продукції надавати послуги із здійснення митного оформлення товарних партій продукції;	Мінагрополітики Мінінфраструктури АТ «Укрзалізниця» (за згодою)	постійно забезпечено проведення відповідних консультацій та інших подібних заходів
		Мінагрополітики	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України відповідний проект Закону України

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
	формування експортних партій стандартизованої продукції			
	3) проведення оцінки процедур з оформлення документів в рамках імпорتنних, експортних та транзитних операцій	Мінагрополітики Держпродспоживслужба	IV квартал 2019 р.	підготовлено звіт та рекомендації за результатами проведеної оцінки
6. Розроблення механізму надання державної підтримки вітчизняним експортерам продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості з урахуванням міжнародних зобов'язань України у СОТ	1) розроблення механізму державної фінансової підтримки суб'єктів виробництва продукції харчової та переробної промисловості, який передбачав би, зокрема: включення обладнання для харчової та переробної промисловості до програми компенсації вартості техніки та обладнання для агропромислового комплексу; часткову компенсацію відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами під час модернізації виробництва продукції харчової та переробної промисловості	Мінагрополітики	—	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України щодо механізму державної фінансової підтримки суб'єктів виробництва продукції харчової та переробної промисловості

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
	2) розроблення механізму державної фінансової підтримки виробників сільськогосподарської і харчової продукції під час створення ними кооперативів з метою формування товарних партій для експорту	Мінагрополітики	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України щодо механізму державної фінансової підтримки виробників сільськогосподарської і харчової продукції під час створення ними кооперативів з метою формування товарних партій для експорту
	3) розроблення механізму державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання під час виробництва ними органічної продукції та харчових продуктів, невластивих для українського ринку, але трендових та дефіцитних на ринку інших країн	—“—	—“—	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України щодо механізму державної фінансової підтримки суб'єктів господарювання під час виробництва ними органічної продукції та харчових продуктів, невластивих для

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
	4) передбачення перегляду постанови Кабінету Міністрів України щодо визначення рівня локалізації під час виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання з метою запровадження механізму стимулювання переоснащення виробників	Мінагрополітики	IV квартал 2019 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України щодо визначення рівня локалізації під час виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання з метою запровадження механізму стимулювання переоснащення виробників
	5) удосконалення регуляторного середовища для розвитку експортоорієнтованих підприємств галузі рибного господарства	Держпродспоживслужба Держрибагентство	—“—	підготовлено та подано до Мінагрополітики звіт про проведення комплексного аналізу нормативно-правових актів, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність у галузі рибного господарства
	6) розроблення нормативно-правових актів, які регулюють зовнішньоекономічну діяльність у галузі рибного господарства	Мінагрополітики Держпродспоживслужба Держрибагентство	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проекти актів щодо внесення змін до

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
242	7. Гармонізація національного законодавства з європейськими вимогами щодо походження водних біоресурсів	1) розроблення проекту нормативно-правового акта щодо впровадження норм Регламенту Ради (ЄС) від 29 вересня 2008 р. №1005 “Про заснування системи запобігання, стримування та заборони незаконного, незареєстрованого та нерегульованого рибальства”, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 2847/93, (ЄС) № 1936/2001 та (ЄС) № 601/2004 та скасовує Регламент (ЄС) № 1093/94 та (ЄС) № 1447/1999 в частині видачі документів дозвільного характеру на предмет підтвердження законності походження водних біоресурсів	Мінагрополітики Держрибагентство	які регулюють зовнішньоекономічну діяльність у галузі рибного господарства IV квартал 2020 р. розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку видачі підтвердження законності вилучення водних біоресурсів із середовища їх існування та переробки продуктів лову (у разі необхідності суб’єкта господарювання для здійснення зовнішньоекономічних операцій) або відмови в його видачі, переоформлення та анулювання зазначеного підтвердження”

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
Диверсифікація ринків збуту, підтримка і розвиток існуючих ринків				
8.	Впровадження інструментів оцінки потенційної привабливості зовнішнього ринку продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості	1) проведення моніторингу світового ринку продовольства в розрізі країн, товарів та послуг для виявлення нових, потенційно привабливих ніш та напрямів	Мінагрополітики	постійно
				підготовлено звіт та рекомендації за результатами проведеного моніторингу
		2) розроблення методології оцінки потенційної привабливості ринку на основі запропонованої Стратегії та здійснення на постійній основі оцінки потенційної привабливості ринків продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості	Мінагрополітики наукові заклади (за згодою)	IV квартал 2020 р.
				видано наказ "Про затвердження методології оцінки потенційної привабливості ринків продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості"
		3) проведення дослідження світового ринку риби та рибної продукції з метою визначення найбільш ефективних способів ведення конкурентної політики, можливості виходу на нові ринки та здійснення їх сегментації	Держрибагентство	—
				звіт про результати дослідження світового ринку риби та рибопродукції з метою визначення найбільш ефективних способів ведення конкурентної політики, можливості виходу на новий ринок та здійснення їх сегментації

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
9. Забезпечення підтримки вітчизняних експортерів сільськогосподарської продукції та продукції харчової і переробної промисловості	1) оновлення переліку товарів харчової та переробної промисловості відповідно до потреби ринку, який зазначений у Законі України “Про забезпечення масштабної експансії експорту товарів (робіт, послуг) українського походження шляхом страхування, гарантування та здешевлення кредитування експорту”	Мінагрополітики Мінекономрозвитку	IV квартал 2019 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України відповідний проект Закону України
	2) забезпечення підтримки вітчизняних експортерів у разі виникнення суперечок і відстоювання їх прав та інтересів на рівні міжнародних інституцій	Мінекономрозвитку МЗС Мінагрополітики Держпродспоживслужба	постійно	забезпечено підтримку вітчизняним експортерам у разі виникнення суперечок та постійної участі центральних органів виконавчої влади у міжнародних інституціях з питань розвитку продовольчих ринків
10. Посилення інституційної спроможності представлення та захисту інтересів вітчизняних виробників й експортерів	1) розроблення Концепції інституційної спроможності представлення і захисту інтересів вітчизняних виробників та експортерів на світовому ринку з	Мінагрополітики Мінекономрозвитку МЗС Держпродспоживслужба	IV квартал 2020 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект акта Кабінету Міністрів України щодо затвердження

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
на світовому ринку з урахуванням передового досвіду				Концепції інституційної спроможності представлення і захисту інтересів вітчизняних виробників та експортерів на світовому ринку
11. Ініціювання проведення торговельних місій, переговорів щодо поліпшення умов доступу на ринки країн та регіонів	1) формування щорічного плану здійснення торговельних місій до країн, визначених згідно зі Стратегією	Мінекономрозвитку Мінагрополітики Держпродспоживслужба	IV квартал 2019 р.	розроблено та подано Кабінетові Міністрів України проект плану здійснення торговельних місій
	2) ініціювання процедури започаткування переговорного процесу з Урядами визначених країн стосовно поліпшення доступу на ринки (зниження рівня тарифного та нетарифного захисту)	Мінагрополітики Держпродспоживслужба	IV квартал 2026 р.	підготовлено пропозиції щодо започаткування переговорного процесу з Урядами визначених країн стосовно поліпшення доступу на ринки (зниження рівня тарифного і нетарифного захисту) та надіслано Мінекономрозвитку

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
	3) забезпечення процедури відкриття доступу української яловичини на ринок ЄС. Підготовка запиту про проведення верифікаційної місії з боку ЄС	Мінагрополітики Держпродспоживслужба Мінекономрозвитку	2020–2021 роки 2021–2023 роки	проведено верифікаційну місію з боку ЄС відкрито доступ української яловичини на ринок ЄС
	4) надання запиту та повного пакета документів, що відновлює статус благополуччя із високопатогенного грипу птиці, компетентним органам країн, де ці обмеження щодо України збережені	—“—	IV квартал 2026 р.	знято обмеження з України в частині статусу благополуччя із високопатогенного грипу птиці
	5) підготовка повного пакета документів та проведення переговорів з Китайською Народною Республікою стосовно відкриття ринку щодо борошна українського виробництва	Мінагрополітики Держпродспоживслужба	IV квартал 2020 р.	проведено переговори з Китайською Народною Республікою стосовно відкриття ринку щодо борошна українського виробництва
	6) проведення інвентаризації міжнародних угод щодо членства України у міжнародних організаціях та інституціях у сфері сільського господарства та продовольства	Мінагрополітики	IV квартал 2019 р.	підготовлено звіт за результатами оцінки

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5	
Просування українського бренду та інформаційно-аналітичне забезпечення експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості					
12.	Впровадження комплексу заходів з просування продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості на зовнішній ринок та формування іміджу України як надійного і якісного постачальника продовольства	1) розроблення та затвердження процедури участі виробників сільськогосподарської та харчової продукції та їх об'єднань у профільних виставкових заходах, у тому числі за кордоном	—“—	—“—	видано наказ Мінагрополітики, який врегульовує питання процедури участі виробників сільськогосподарської та харчової продукції та їх об'єднань у профільних виставкових заходах
		2) здійснення реєстрації бренду (торговельної марки) “GrowUkraine”	—“—	IV квартал 2020 р.	зареєстровано бренд (торговельну марку) “GrowUkraine”
		3) розроблення правил використання бренду (торговельної марки) “GrowUkraine”	—“—	—“—	видано наказ Мінагрополітики щодо правил використання бренду (торговельної марки) “GrowUkraine”
		4) стимулювання розвитку споживач-орієнтованого виробництва через запровадження конкурсів кращих торговельних	Мінагрополітики	щороку	організація щорічних конкурсів кращих торговельних марок, брендів

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5	
248	13. Забезпечення інформаційної підтримки сільськогосподарських товаровиробників і переробників шляхом надання доступу до оперативної інформації про попит на зовнішньому ринку, умови та процедури доступу до нього, зокрема нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти торгівлі	1) створення розділу в межах оновленого веб-порталу Мінагрополітики для інформаційної підтримки українських експортерів продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості	—“—	IV квартал 2020 р.	створено розділ в межах оновленого веб-порталу Мінагрополітики
		2) забезпечення розміщення актуальної інформації про кон'юнктуру зовнішнього ринку на офіційному веб-сайті Мінагрополітики	—“—	постійно	періодичне, щонайменше раз на півроку розміщення актуальної інформації про кон'юнктуру зовнішнього ринку на офіційному веб-сайті Мінагрополітики
		3) запровадження дистанційного навчання та системи інформування для виробників сільськогосподарської і харчової продукції, які створюють кооперативи з метою формування товарних партій для експорту, щодо умов доступу на ринок (нормативно-правове регулювання, митні процедури, стандарти торгівлі)	—“—	IV квартал 2021 р.	постійно діючі дистанційне навчання та система інформування

продовження додатка В.2

1	2	3	4	5
14. Підвищення рівня обізнаності виробників щодо ринкових тенденцій, споживчих уподобань, технологій виробництва, вирощування, зберігання, переробки, транспортування харчових продуктів, невластивих для українського ринку, але трендових та дефіцитних на ринках інших країн	1) організація навчально-практичних заходів для операторів ринку з метою переймання досвіду вже успішних виробників у зазначеній сфері як в Україні, так і за кордоном	Мінагрополітики міжнародні донорські організації (за згодою)	постійно	кількість проведених навчально-практичних заходів та кількість осіб, що пройшли таке навчання
249	2) забезпечення розміщення актуальної інформації про ринкові тенденції, споживчі уподобання, технології виробництва, вирощування, зберігання, переробки, транспортування харчових продуктів, невластивих для українського ринку, але трендових та дефіцитних на ринках інших країн, на офіційному веб-сайті Мінагрополітики	Мінагрополітики	—“—	періодичне, щонайменше раз на півроку розміщення актуальної інформації про ринкові тенденції, споживчі уподобання, технології виробництва, вирощування, зберігання, переробки, транспортування харчових продуктів, невластивих для українського ринку, але трендових та дефіцитних на ринках інших країн, на офіційному веб-сайті Мінагрополітики

Реєстр документації, наданої замовнику при відвантаженні на експорт

250

№ з/п	Найменування документа	Місце оформлення
1	Вантажна транспортна декларація ГТД	Митна служба України
2	Рахунок–фактура (рахунок–фактура)	Оформляється вантажовідправником з подальшим засвідченням митними печатками
3	Ветеринарне свідоцтво, форма № 2	Видається управлінням ветеринарної медицини, завіряється прикордонною службою Державного ветеринарного контролю.
4	Товарно–транспортна накладна CMR	Оформляється митним брокером, завіряється митними печатками
5	Екологічна декларація	Державна екологічна інспекція, радіологічний та екологічний контроль
6	Сертифікат про походження товару СТ–1	Видається Регіональною торгово–промисловою палатою
7	Експертний висновок	Надається вантажовідправником. Підтверджує проведення лабораторних досліджень продукції в органах санітарного ветеринарного контролю

продовження додатка В.3

8	Висновок державної санітарно–епідеміологічної експертизи	Надається вантажовідправником. Видається державною санітарно–епідеміологічною службою
9	Протокол сертифікаційних випробувань	Надається вантажовідправником. Видається Службою із стандартизації, метрології та сертифікації
10	Сертифікат відповідності	Надається вантажовідправником. Видається Державною системою сертифікації УкрСЕПРО
11	Якісне посвідчення	Надається вантажовідправником. Видається лабораторією комбінату
12	Залізнична накладна	У випадку, якщо відправка товару проводиться залізничним транспортом, додатково до вищезазначеного переліку документації оформляється Ж/д накладна
13	Зовнішньоекономічний контракт	Укладається між сторонами

Наукове видання

Попко Олена Володимирівна

**СТРАТЕГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ МАРКЕТИНГОВОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРАТОРІВ МОЛОЧНОГО РИНКУ
УКРАЇНИ**

Монографія

Друкується в авторській редакції

Технічний редактор

Г.Ф. Сімчук

Підписано до друку 27.03.2020 р. Формат 60×84 ¹/₁₆.
Ум.-друк. арк. 14,6. Обл.-вид. арк. 15,3.
Тираж 300 прим. Зам. № 5479.

*Видавець і виготовлювач
Національний університет
водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції
РВ № 31 від 26.04.2005 р.*